

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

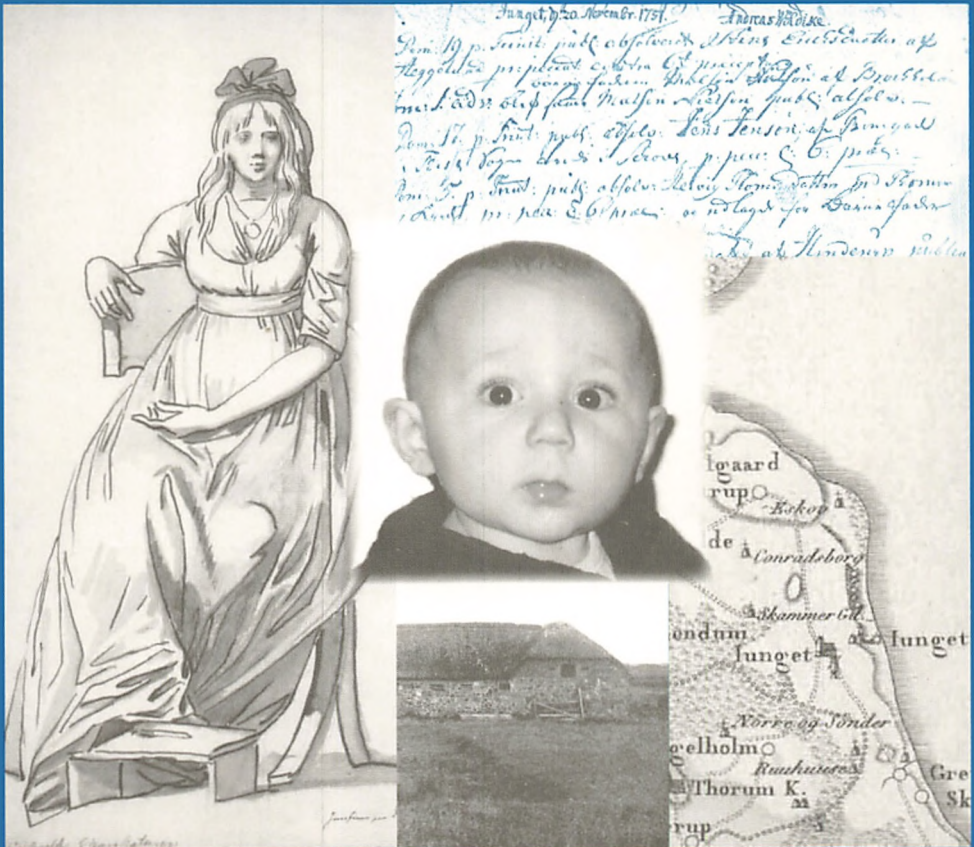
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASBJØRN ROMVIG THOMSEN

Uægte børn og ugifte forældre - udstødte eller integrerede?

Illegitimitetens sociale årsager og konsekvenser
i tre jyske landsogne 1750-1830

Landbohøistorskab

Landbohistorisk Selskabs Studiereserie

Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede?

Asbjørn Romvig Thomsen

Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede?

*Illegitimitetens sociale årsager og konsekvenser
i tre jyske landsogne 1750–1830*

Landbohistorisk Selskab

Asbjørn Romvig Thomsen:

Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede?

© 2005 Forfatteren og Landbohistorisk Selskab

Udgivet i Landbohistorisk Selskabs Studierieserie

Omslag: Anna Vian og forfatteren (Jeppé; Jomfruen paa Fødselstiftelsen (se også s. 62); offentlige skriftemål i Junget-Torum kirkebog 1752–1758; udsnit af Det Kongelige Videnskabernes Selskabs kort 1795; Sæbygaard i Åsted sogn o. 1915)

Sats: P.J. Schmidt Grafisk produktion

Printed in Denmark by P.J. Schmidt Grafisk produktion, Vojens

ISBN 87-7526-193-6

Fotografisk, mekanisk, elektronisk eller anden form for gengivelse eller mangfoldiggørelse er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge gældende aftale med Copy-Dan.

Udgivet med støtte fra:

Landbohistorisk Støttekreds

Alfred Good's Fond

Nordea Danmark Fonden, Skive Afdeling

Landbohistorisk Selskab

Sekretariat: Kertemindeegnens Museer, Strandgade 7, 5300 Kerteminde

**Bogsalg: Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, Randersvej 4, 8963 Auning
eller via www.landhist.dk**

Indholdsfortegnelse

Forord	7
1. Introduktion	9
2. Illegitimiteten og dens historie	15
2.a. Uægte: begrebets indhold	15
2.b. Illegitimitet i Danmark gennem tiderne	18
2.c. Den danske illegitimitets geografiske variation	21
2.d. Forskningen i den historiske illegitimitet	25
3. Metode og kilder	34
3.a. Formålet	34
3.b. Undersøgelingsområde og anvendte definitioner	37
3.c. Identifikationsfasen	41
3.c.1. Navnet	41
3.c.2. Hjemsted	44
3.c.3. Civilstand og erhverv	46
3.c.4. Offentlige sager	48
3.c.5. Den tilfredsstillende identifikation	48
3.d. Uddybelsesfasen	51
3.d.1. Erhverv	51
3.d.2. Økonomi	52
3.e. Frafaldet	53
4. Sanktioner og foranstaltninger	55
4.a. Sanktioner	55
4.b. Foranstaltninger	61
4.c. Retspraksis og virkninger	67
5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund	73
5.a. Hjemsted	74
5.b. Civilstand	80
5.c. Alder	84

Indholdsfortegnelse

5.d. Graviditet og vielse	86
5.e. Den sociale baggrund	94
5.f. Sammenfatning	103
6. Fremtidsudsigterne	107
6.a. Ægteskabschancer	107
6.b. Social position	113
6.c. Geografisk mobilitet	118
6.d. De uægte børns barndom	120
6.e. De uægte børns voksenliv	128
6.f. The bastardy prone sub-society	131
6.g. Omgivelsernes holdning	139
6.h. Sammenfatning	151
7. The bastardy prone society: et samfund, der fremavler ægte børn	153
8. Utrykte kilder	158
9. Litteratur	160
10. Oversigt over tabeller	164
11. Oversigt over figurer	166
Bilag 1: Talgrundlag, den danske illegitimitet 1650–1950	167
(1) Den danske illegitimitetskvote 1650–1699	167
(2) Den danske illegitimitetskvote 1700–1774	168
(3) Den danske illegitimitetskvote 1775–1800	168
Bilag 2: Undersøgelsens personer	172
Bilag 3: Sager vedrørende de enkelte fødsler	189
Navneregister	196

Forord

Denne bog er en viderebearbejdelse af mit speciale, som jeg afleverede i sommeren 2001 ved Aarhus Universitets historiske institut.

Den væsentligste ændring i forhold til specialet er tilføjesen af et par kapitler, som jeg oprindeligt hverken havde tid eller spalteplass til at indarbejde i specialet. Dermed har såvel de uægte børn selv som beskrivelsen af omgivelsernes syn på de ugifte forældre fået en mere central placering i værket – noget begge emnerne fortjente. Bortset fra disse nye kapitler har jeg kun tilføjet enkelte nye undersøgelser og inddraget lidt mere litteratur. Der er altså ikke foretaget de store ændringer i forhold til mit speciale. Heller ikke i konklusionerne.

Jeg var glad, da Landbohistorisk Selskab tilbød at udgive specialet i stort set uændret form. Det gav mig en frihed til selv at bestemme, hvor meget jeg ville ændre – uden denne frihed var udgivelsen ikke blevet til noget, da jeg samtidig efter bedste evne har skullet passe både mit arbejde og min egen lille stadig voksende kernefamilie. I den forbindelse vil jeg gerne takke min tidligere underviser og specialevejleder, lektor dr. phil. Carsten Porskrog Rasmussen, der ikke blot har været min kontaktperson til Landbohistorisk Selskab, men også (nu i flere omgange!) har læst og kommenteret mine skrivelser.

Også min mor, Anna-Lise Romvig Thomsen, fortjener stor tak i dette forord. Uden hendes langmodige assistance gennem tre års kildestudier på Landsarkivet i Viborg tror jeg ikke, at mit materiale nogen sinde var blevet omfattende nok til at kunne tåle en tolkning. Nogle vil måske mene, at det stadig ikke er det – men det er i hvert fald ikke hendes skyld.

Mange andre har på hver deres måde bidraget til, at denne udgivelse er mulig – ved at lære mig at anvende databaser, ved at læse og kommentere mit speciale, ved inspirerende samtaler, ved konstruktiv og ofte overbevisende kritik, samt ved overbærende, himmelvendte øjne. Ingen nævnt, ingen glemt.

Forord

Sidst, men ikke mindst, vil jeg gerne takke Landbohistorisk Støttekreds og Alfred Good's Fond, der har tilvejebragt de økonomiske midler til udgivelsen.

København, oktober 2004

Asbjørn Romvig Thomsen

Jeg tilegner bogen:
min farmor Olga, der levede med de uægte børn,
min mor Anna-Lise, der levede med min undersøgelse,
Anna, der lever med mig,
*Jepp*e, der er,
og *den lille ny*, der kommer.

1. Introduktion

»Det er der ikke noget, der hedder«, var den usvigeligt sikre reaktion fra min nu afdøde farmor, hver gang talen faldt på emnet for min bog: uægte børn. Hun var vokset op med en indremissionsk far i en børnerig familie, hvor ikke alle husets døtre havde held til at leve op til faderens moralske standarder. Udtrykket »uægte« rørte hende derfor personligt, hvor det for folk af min generation er et ret abstrakt begreb. Denne reaktion fra en person, der stod mig nær, ansporede mig yderligere til at undersøge emnet.

Ordet »uægte« er i denne sammenhæng naturligvis lig med »uægteskabelig« og udtrykker blot det i sig selv neutrale forhold, at barnet, der betegnes som uægte, er født uden for ægteskab. At ordet samtidig betyder »falsk« og tillægger det beskrevne en ringere kvalitet end det »ægte«, har formentlig understøttet den ringeagt over for uægteskabeligt avlede børn og deres mødre, som endnu ved udgangen af det tyvende århundrede kunne få min farmor til at reagere skarpt imod begrebet.

Jeg vil ikke desto mindre bogen igennem fortsætte med at kalde uægteskabeligt fødte børn for uægte børn, og med den uskyldiges rene tankegang påstå, at jeg ikke dermed bidrager til kritikken af fænomenet, men blot neutralt beskriver et specifikt forhold. Udtrykket »illegitimitet« vil jeg derimod bruge, når jeg behandler den uægteskabelige frugtbarhed i bredere forstand – dvs. i samfundsmæssige sammenhænge, f.eks. med demografiske og socialhistoriske indgangsvinkler.

Min oprindelige interesse for emnet vakttes ved læsningen af kirkebøger. Jeg kunne ikke undgå at bemærke de talrige undtagelser fra reglen, hvor der i stedet for »Gaardmand nn og Hustru oo« i forældrerubrikken stod »Fruentimmeret oo og udlagt Barnefader nn«. Vel var der tale om undtagelser, men der var mange af dem, og jeg kunne konstatere, at der ikke var skrevet nogen egentlig sammenfattende fremstilling af disse menneskers historie. Georg Hansens bog fra 1957 om »Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede« er nok det nærmeste, vi kommer: dels

1. Introduktion

har han som den første indsamlet et betydeligt talmateriale til belysning af illegitimitetens udbredelse i Danmark, dels gennemgår han den relevante lovgivning og præsenterer et væld af enkelthistorier, og sidst, men ikke mindst, undersøger han de forskellige samfundslags opfattelse af seksualiteten. Trods sine interessante resultater – herom senere – fremtræder bogen uden nogen egentlig samlende konklusion, hvilket næppe har gjort den videre egnet til at præge debatten på området.

Det er derfor ikke mærkeligt, hvis nutidens almindelige opfattelse af illegitimiteten og dens følger er formet af de bastante meninger, der i stadigt mere svundne tider udtryktes af slagkraftige kvindehistorikere. De seks forfatterinder til bogen »Heks, hore, ærbar kone« fra 1987 mener i bogens titel at have opregnet kvindens tre mulige karriereveje, og de bruger i fremstillingen konsekvent »hore« synonymt med »ugift mor«. Til sidst kan de konkludere: »Horen blev udstødt af fællesskabet, men som udstødt var hun samtidig uundværlig i det patriarkalske landbosamfund. Ved at fremkalde frygt og afsky hos de andre kvinder bidrog horen til at fastholde de ærbare kvinders accept af den mandlige magt over deres krop og seksualitet.«¹ Børnenes fædre omtales sjældent eller aldrig i historieskrivningen, men opfattelsen af, at de blot udnyttede de kvinder, de fik børn med, er klar nok: de ugifte mødre havde fungeret som »en slags seksuel ventil for mændene (...) – så at de ærbare kvinder kunne forblive uberørte, indtil de blev gift.«² Hyppigheden af de uægte fødsler i kirkebøgerne fik mig til at stille spørgsmål til denne opfattelse. Blev en ugift mor automatisk stemplet som »hore«? Og blev hun dermed automatisk udstødt af samfundet? Og stak faderen virkelig altid af fra sit ansvar? Jeg antog, at det måtte være muligt at nuancere billedet noget – f.eks. ved at søge at presse lidt empiri ned over teorierne.

Men meningen med mit arbejde bunder også dybere. Set fra et vist synspunkt var forældrene til uægte børn afvigere – folk, der brød samfundets normer. Skønt dette tilsyneladende så banale faktum til en vis grad kan diskuteres, ligger arbejdets berettigelse netop her: i socialhistorisk sammenhæng er det studiet af de grænseoverskridende fænomener, der fortæller os om, hvor grænserne ligger, og dermed

1. Burmeister m.fl., s. 150.

2. Burmeister m.fl., s. 131.

også, hvad der ligger inden for grænserne. Studiet af det unormale bliver således indirekte til studiet af det normale: når vi som historikere vil forsøge at beskrive samfundets opbygning, kan en analyse af et af dets flossede kantområder vise sig frugtbar i forhold til forståelsen af den centrale samfundsstruktur.

Disse overvejelser forklarer det meningsfulde i at foretage et nærstudie af illegitimiteten i 3 landsogne i løbet af en begrænset periode – emnet for min bog. Jeg vil undersøge fortid og fremtid for en mindre gruppe af ugifte forældre og deres uægte børn, men formålet med undersøgelsen er naturligvis at lade dens resultater række ud over netop disse forholdsvis få personers liv: vi bevæger os her ud i et af de kantområder, hvor grænserne for det »normale« liv afmærkes. Hvis det er muligt at svare på, hvilke kår de ugifte forældre kom fra, og hvilke levevilkår de og deres børn fik i resten af deres liv, vil det således også være muligt at bedømme tolerancegraden i samfundet over for denne type afvigere. Vi vil dermed få et indblik i de normer og regulativer, der styrede en ganske privat del af menneskenes liv: forholdet mellem mand og kvinde. Hvad var tilladt, hvad var ikke tilladt – og hvad var aldeles uacceptabelt?

Min undersøgelse består i en analyse af de indsamlede data om en gruppe mennesker, der havde det til fælles, at de enten var født som eller blev forældre til uægte børn. Det omfattende opsporingsarbejde satte en naturlig begrænsning på størrelsen af min stikprøve, der endte med at bestå af 117 uægtefødte børn og disses forældre – i alt 317 forskellige personer: 117 børn, 100 mødre og 104 fædre.³ Det lavere antal mødre og fædre skyldes, at nogle nåede at få mere end eet uægte barn; Thomas Jensen fra Junget (1761–1839) er således undersøgelsens rekordindehaver med 6 uægte børn i perioden 1789–1815.

For at få så fuldstændige oplysninger som muligt om de enkelte personer valgte jeg at koncentrere mine anstrengelser inden for eet sammenhængende område. Valget faldt af grunde, som jeg skal komme ind på senere, på tre nabosogne i det nordøstlige Salling, ca. 25 kilometer nord for Skive: Selde, Junget og Torum (se kortet s. 12).

3. Den opmærksomme læser vil bemærke at sammenlægningen af disse tre tal giver 321 personer og ikke 317. Denne divergens skyldes, at 3 piger og 1 dreng af de 117 uægte børn senere selv fik uægte børn inden for perioden, og dermed optræder i »dobbeltroller« i undersøgelsen.

1. Introduktion

Kortet viser det midtvestlige Jylland og hele Limfjordsområdet. Junget, Torum og Selde sogne er det sorte område i det nordøstlige Salling (Den Danske Atlas, Tomus IV, København 1768).

De 117 uægteskabelige fødsler registreredes alle i disse tre sognes kirkebøger i tidsrummet 1750–1830.

Valget af perioden omkring overgangen fra det 18. til det 19. århundrede er heller ikke tilfældigt. Politisk og økonomisk set var det en begivenhedsrig tid for landboerne, der udskiftede jorderne og gik fra fæste til selveje, samtidig med at såvel forordninger som de nye økonomiske forhold mindskede bøndernes afhængighed af de tidligere jordejere. Det var ligeledes i denne periode, at første fase af den demografiske transition⁴ – med faldende dødelighed og vedvarende høj fertilitet – medførte en befolkningsstigning, der skulle få en betydelig indvirkning på den sociale struktur. Inden for forskningen i den historiske illegitimitet er det endvidere en central periode, fordi den var præget af en kraftig vækst i antallet af uægte børn ikke blot herhjemme, men også i udlandet. En turbulent periode som denne giver ofte gode muligheder for at undersøge et bestemt fænomen: når ille-

4. Johansen (2002), s. 11.

gitimiteten ændrer sig – som i denne periode, hvor der fødes flere og flere uægte børn – vil årsagerne til ændringen ofte afsløre væsentlige elementer af fænomenets grundlæggende karakter.

Årsagerne til stigningen i antallet af uægte børn er stærkt omdiskuterede – dog ikke i Danmark, der i bedste fald er blevet inddraget som eksempel af udenlandske forskere. Med denne undersøgelse håber jeg at kunne placere den danske historiske situation mere præcist i debatten. Jeg vil især forholde mig til de teorier, der er fremsat af briterne Peter Laslett og nordmanden Sølvi Sogner, der kort fortalt forklarer stigningen som henholdsvis

- et udtryk for eksistensen af latente tendenser til uægteskabelige forbindelser i en afgrænset del af samfundet og
- et udtryk for ændrede økonomiske og sociale forhold.

Alt skal det dog bære frem imod besvarelsen af det centrale spørgsmål, nemlig hvorvidt de uægte børn og deres forældre blev socialt udstødt eller var at betragte som integrerede i samfundet. Formålet med undersøgelsen har således været at fremskaffe et grundlag, som følgende delspørgsmål kunne besvares ud fra:

- kan man se fællestræk i de ugifte forældres sociale baggrund, der peger frem imod deres fremtidige status som ugifte forældre?
- kan børnenes og deres forældres senere sociale position ses at have været påvirket af, at de fødtes som eller blev forældre til uægte børn?
- hvad var årsagerne til stigningen i den danske illegitimitet i årtierne omkring 1800?

De nævnte problemstillinger afspejles da også af strukturen i min beretning. Det næste kapitel, »Illegitimiteten og dens historie« indeholder en nærmere definition af illegitimitetsbegrebet, en gennemgang af de kendte dele af den danske illegitimitets historie og til sidst et overblik over den europæiske udvikling og teoridannelsen inden for området.

I det følgende kapitel, »Metode og kilder«, vil jeg nærmere redegøre for de metoder, jeg har anvendt i arkivarbejdet, samt beskrive og vurdere de forskellige kildetyper. Det er mit håb, at dette afsnit f.eks.

1. Introduktion

vil kunne hjælpe slægtsforskningsinteresserede i eftersøgningen af ugifte forældre i arkiverne.

I hovedafsnittene »Sanktioner og foranstaltninger«, »Fortiden: de ugifte forældres baggrund« og »Fremtidsudsigterne«, vil jeg ud fra periodens lovgivning og arkivernes oplysninger om mine 317 persons livsforløb belyse

- myndighedernes syn på de ugifte forældre
- den sociale rekruttering til gruppen og
- den fremtid, de ugifte forældre og deres børn gik i møde.

Undervejs vil jeg desuden vurdere, hvordan mine resultater forholder sig til andre forskeres.

Oprindeligt havde jeg udvalgt mig et mere omfattende undersøgelsesområde, bestående af ti sallingske landsogne. Det blev imidlertid hurtigt klart, at arbejdsbyrden langt ville overstige det mulige. Inden beskæringen nåede jeg dog at arbejde lidt med det større materiale, og derfor vil jeg til tider kunne inddrage eksempelmateriale fra de omkringliggende sogne, uden at de deri nævnte personer nødvendigvis har nogen direkte forbindelse til de tre centrale sogne.

Når jeg undervejs i beretningen henviser til oplysninger, der er fundet i kirkebøger, folketællinger eller andet let tilgængeligt kildemateriale, vil jeg ikke i de enkelte tilfælde sætte en notehenvielse på. Jeg vil dog til enhver tid oplyse, hvilket sogn der er tale om – medmindre det omtalte sted ligger i et af de tre undersøgelsesogne.

Undervejs har jeg benyttet mig af følgende forkortelser:

- fkt (folketælling)
- LAN (materialet findes i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg)
- RA (materialet findes i Rigsarkivet, København)

2. Illegitimiteten og dens historie

2.a. Uægte: begrebets indhold

Den 25. april 1777 døbte præsten i Junget »Eet uægte Barn, kaldet Jacob, Moderen Anne Sophie Gaarboe af Junget Bye, som sagde at Barnets Fader var Peder Jacobsen, tienendes hos Seigr Ole Qvist ved Salling Sund«. Som regel var præsten ikke i tvivl om, hvorvidt et barn var ægte eller uægte, når han skulle døbe det – således heller ikke ved dåben af Anne Sophies barn i 1777: der var ikke tale om et kommende ægteskab mellem Peder og hende, og hvordan skulle en sølle tjenestekarl da også kunne tilbyde hende et hjem? Han ejede såmænd hverken »Kiste, Klæder, eller andet som kunde fremviises«, da han skulle betale sine lejemålsbøder.⁵ Nej, her var ingen tvivl. Den lille Jacob var og blev uægte.

Det hændte ellers, at præsterne kom i tvivl, når de skulle definere, om et barn var ægte eller uægte. Der var på den ene side spørgsmålet om, hvorvidt det var forældrenes ægteskabelige status ved *undfangelsen* eller ved barnets *fødsel*, der var afgørende, og på den anden side spørgsmålet om at definere, hvornår et ægteskab egentlig kunne betragtes som påbegyndt. Med hensyn til det sidste skabte især trolovelsen en betydelig forvirring, der til en vis grad forværredes af lovgivningen på området. I løbet af de første årtier af 1800-tallet afklaredes situationen dog til en vis grad som følge af trolovelsens afskaffelse ved forordning af 4. jan. 1799.

Trolovelsen og vielsen, der i 1700-tallet begge var at betragte som kirkelige foreteelser, var oprindeligt også begge ægteskabsstiftende begivenheder – blot i hver sit regi. Trolovelsen havde sin rod i den private, verdslige indgåelse af ægteskab, som endnu dominerede i middelalderen. Efter Reformationen overtrumpedes denne – i det mindste mht. juridisk gyldighed – af den kirkelige vielse, som blev båret frem af den protestantiske kirkes bestræbelser på at overtage

5. Film M 19.758, Hald og Skivehus amters kontributionsregnskab 1777, bilag 70 (RA).

2. Illegitimiteten og dens historie

kontrollen med ægteskabsinstitutionen.⁶ Dermed var grunden lagt til en århundredlang tradition for dobbelttydig lovgivning og mere eller mindre tilfældige afgørelser ude i de små landsogne: hvornår blev ægteskabet egentlig indgået? Med trolovelsen eller med vielsen?

Christian V's Danske Lov fra 1683 kan ikke siges at være krystalklar på området. På den ene side gør den det klart, at selv om folk lovformeligt er trolovede, så må de »ej søge Seng med hver andre, før end de ere viede sammen i Kirken; Hvo som fordrister sig herimod at gjøre, skulle straffis af deris Øvrighed«.⁷ På den anden side synes myndighederne stiltiende at acceptere, at virkelighedens verden ofte indebar seksuelt samkvem i trolovelsesperioden: »Egtebarn skal det og holdis for, som af Fæstefolk fødis, dersom de have været trolovede, og Vielsen haver været berammet, og Fæstemanden dør forinden«, hvis altså »det kand bevisis og forfaris, at Barnet er avlet, siden Forældrene vare af Præsten trolovede«. Og uægteskabeligt avlede børn legitimeredes ganske automatisk, hvis forældrene giftede sig: »Egtebørn ere de, som ere fødte af Forældre, der ere egte viede med hin anden, om end skiønt de kunde være føde, før end Forældrene vare komne sammen i Egteskab«. Danske Lov udtrykker således ganske klart skismaet mellem den idealistiske og den praktiske lovgivning, idet den både udsteder forbud og tager hensyn til, at mange ikke overholder dem!⁸

Georg Hansen refererer da også i sin bog om 1700-tallets »sædelighedsforhold« til et utal af sager, hvor børn af ugifte, men trolovede forældre blev døbt som ægtebørn, og hvor moderen blev introduceret i kirken som ægtehustru, på trods af at undfangelsen var sket før trolovelsen. Sognepræster, der i tvivlstilfælde forhørte sig hos biskoppen, fik som hovedregel besked på at døbe sådanne børn som ægte – et udtryk for, at myndighederne efterhånden havde været nødt til at acceptere trolovelsen som ægteskabets reelle begyndelse.⁹ En sådan praksis måtte ikke desto mindre med tiden underminere den kirkelige vielses position, og i 1799 tog man som nævnt konsekvensen og af-

6. G. Hansen, s. 29–30. Appel, s. 151–153.

7. Danske Lov 3–16–12.

8. Danske Lov 5–2–32 og 5–2–33.

9. G. Hansen, s. 10–14.

skaffede ganske enkelt trolovelsen ved lov – som en »i sig selv uforholden Ceremonie«. ¹⁰

Hermed var konkurrencen mellem trolovelse og vielse principielt ophørt, og det måtte nu være vielsen, der var afgørende for, om et barn blev betragtet som ægte eller uægte ved dåben. At vielsesdatoen stadig ikke helt betragtedes som ægteskabets reelle begyndelse kan imidlertid illustreres med et eksempel fra Selde sogn. Ifølge et kongeligt reskript af 17. jan. 1800 »ang. Ægteskabs Indgaaelse af Stuprante-re«, skulle ugifte forældre betale lejer målsbøder, selv om de sagde, at de ville gifte sig, »med mindre Barnefaderen strax ved Barnets Fødsel, lader sig indtegne i Ministerial=Bogen, som den, der melder sig til Ægteskab, stiller de befalede Forlovere, og lader sit Ægteskab lyse af Prædikestolen, (...) og derefter, inden 6 a 8 Uger, virkelig fuldbyrder det«. Dette reskript, der egentlig kun omhandlede lejer målsbøderne og ikke omtalte barnets »ægthed«, fortolkede Selde-præsten til, at Birthe Marie, der blev født 24. okt. 1805, kunne døbes som ægte 1. dec. samme år, selv om hendes forældre først blev gift på hendes dåbsdag, og lysningen til ægteskab først var begyndt 3. nov. 1805 – altså efter barnets fødsel. ¹¹ Nogle år senere tænkte den nu aldrende sognepræst formentlig med lettelse tilbage på sin lempelige behandling af sognebørnene: 26. okt. 1810 døbte han nemlig endnu engang et barn samme dag, som han viede dets forældre. Forældrene var denne gang premierløjtnant Lorentz von Muusmann og Bolette Christine Kühlmann – præstens datter og (nu) svigersøn.

I 1700-tallet blev de lempeligst mulige definitioner altså generelt benyttet: nåede forældrene at trolove sig inden barnets dåb, døbt det som regel som ægte. Trolovelsens afskaffelse i 1799 medførte i realiteten kun den ændring i denne definition, at trolovelsen skiftedes ud med forældrenes lovformelige anmeldelse til ægteskab. Der kan med rette stilles spørgsmålstegn ved, om dette medførte nogen betydelig ændring, idet vi kan se ovenfor, at der fra denne anmeldelse til ægteskabets fuldbyrdelse måtte gå op til otte uger. Dette var netop den typiske afstand mellem trolovelse og vielse i 1700-tallet. ¹²

Disse tvivlstilfælde finder vi imidlertid kun blandt børn af forældre,

10. Forordning 4.1.1799.

11. Forældrene var Anders Jensen Hinnerup og Kirsten Jeppesdatter.

12. Johansen (1976), s. 81.

2. Illegitimiteten og dens historie

der senere giftede sig – og dermed legitimerede barnet. Den »rene illegitimitet«, nemlig de tilfælde, hvor et barns forældre aldrig giftede sig med hinanden, var der reelt aldrig tvivl om.

I udvælgelsen af materialet til min undersøgelse har jeg fulgt præsternes angivelse af, om et barn var ægte eller uægte, i forbindelse med dåbsindførslen. Dette var angivet ved langt de fleste. I de få tvivlstilfælde, der opstod, benyttede jeg – med baggrund i den ovenstående gennemgang af begreber og praksis på området – følgende definition på uægte børn: de, der blev født af en moder, der på fødselstidspunktet hverken var trolovet, gift eller på anden vis havde anmeldt ægteskab med barnets fader.

2.b. Illegitimitet i Danmark gennem tiderne

Når man vil måle den samlede illegitimitet i et samfund, er der traditionelt to metoder, der anvendes: man kan angive illegitimitetsraten eller illegitimitetskvotienten. Raten angiver antallet af illegitime fødsler pr. 1000 ugifte kvinder i den fødedygtige alder, og er således et mål for, hvor stor en risiko en *ugift* kvinde har for at få et barn. Kvotienten, derimod, angiver blot den procentdel af samtlige fødsler, der er uægteskabelige og altså den del af den samlede fertilitet, der var illegitim.¹³ Kurver, lavet med de to forskellige metoder, behøver i princippet ikke at være parallelle, skønt det som oftest vil være tilfældet. Selv om der i et samfund er en stigende andel af de ugifte kvinder, der får børn (dvs. stigende illegitimitetsrate), kan illegitimitetskvotienten være faldende, hvis antallet af fødsler inden for ægteskab samtidig stiger, f.eks. som følge af en større giftermålshypothese. Vil man bruge illegitimitetsstatistikken til at vurdere, i hvor høj grad de ugifte var seksuelt aktive, er illegitimitetsraten altså det bedste mål, mens kvotienten til gengæld giver det bedste indtryk af, hvor mange børn af en årgang der fødtes med stemplet »uægte«.

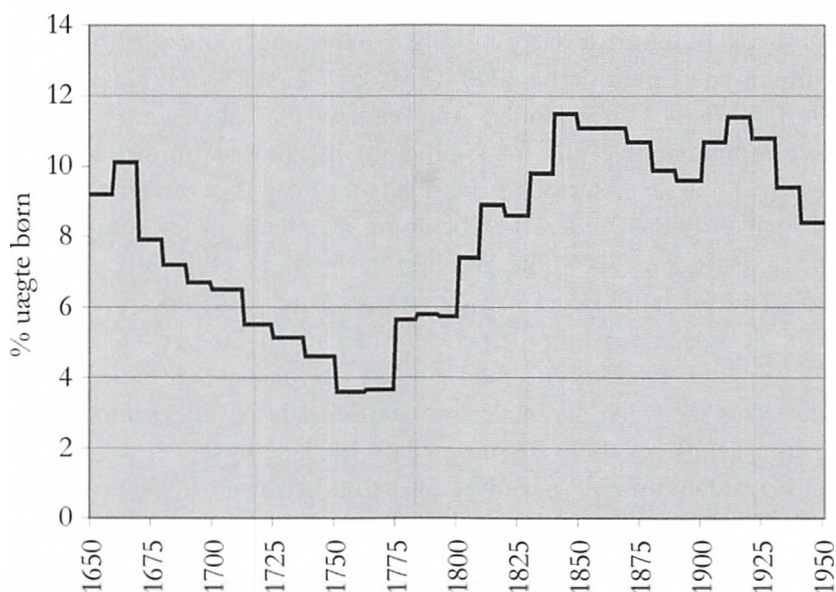
I forbindelse med vores periode kan man imidlertid ikke tillade sig den luksus at vælge den bedst egnede målestok: kilderne gør det ikke muligt. Der haves simpelthen ikke tilstrækkeligt udtømmende oplysninger om antallet af ugifte, fødedygtige kvinder i befolkningen, så vi

13. Drake, s. 15.

er henvist til at benytte illegitimitetskvotienten som målestok. Det er også oplagt af tekniske årsager: da det generelt er kvotienten, der er anvendt i øvrige undersøgelser af illegitimiteten i denne periode, er det muligt direkte at sammenholde resultaterne.

Der findes ikke for Danmarks vedkommende nogen samlet oversigt over illegitimitetens omfang gennem tiderne, men grundmaterialet til en sådan har for så vidt været tilgængeligt i en del år. I figur 2.1 vises således det første forsøg på at beskrive den danske illegitimitetskvotients samlede udvikling gennem en 300-års periode.

Grafens tilforladelige udseende skal ikke lulle den kritiske læser i søvn. For perioden 1801–1950 er benyttet de officielle statistiske beregninger fra hele nationen, der publiceredes fra 1801 og fremefter.¹⁴ For tiden før 1801 har grafen derimod måttet baseres på oplys-

Figur 2.1: Andel uægte fødsler i Danmark 1650–1950¹⁵

14. Statistisk Tabelværk 1905, tabel 90, s. 106–107. Tomasson, tabel 1, s. 253.

15. For grundtal og beregningsmetoder, se bilag 1. Forskellen mellem mine og Hans Chr. Johansens tal for 1780–1799 (Johansen 2002, s. 116) skyldes manglen på troværdige tal fra København i den nævnte periode. Johansen udelader helt København fra beregningen, mens jeg anvender beregnede tal for den københavnske illegitimitet, idet den udgjorde en stor del af den samlede, nationale illegitimitet.

2. Illegitimiteten og dens historie

ningerne fra kildemæssigt set mere begrænsede historiske undersøgelser. For perioden 1650–1699 bygges på Gustav Bang, 1700–1774 på Georg Hansen og 1775–1800 på Hans Chr. Johansen.

Gustav Bang, der har forsynet os med tallene fra 1600-tallet, har taget udgangspunkt i kirkebøgerne fra 35 landsogne og 7 købstæder – to grupper, hvis samlede antal fødsler var nogenlunde lige stort. Købstadsbefolkningen må således siges at være klart overrepræsenteret i forhold til det nationale billede, men dette synes ikke at være noget reelt problem i periodens sidste fire årtier, idet land- og bykvotienterne her stort set var lige store. I 1650'erne trak købstæderne imidlertid kraftigt op i den samlede kvotient, og når man samtidig formoder, at de rodede og krigshærgede forhold i Danmark omkring midten af 1600-tallet har medført en høj illegitimitet, virker det sandsynligt, at kurven for de første årtier ligger for højt.¹⁶

Til sin belysning af sædelighedsforholdene på landet i det 18. århundrede indsamlede Georg Hansen oplysninger om illegitimitetskvotienterne i perioderne 1700–1724 og 1725–1774 for hhv. 179 og 298 landsogne i hele landet. Angivelserne må således anses for at være repræsentative nok for landbefolkningens vedkommende, men desværre oplyser han trods store mængder bilag ikke om sine grundtal, hvilket gør en videre bearbejdning af tallene til en kompliceret affære. Perioden 1700–1724, der ikke var hans egentlige interesseområde, opdeler han således i to og angiver kun et afrundet procenttal uden decimaler for hver delperiode, mens han for perioden 1725–1774 oplyser kvotienterne med rigelige decimaler. I de senere perioder, hvor såvel den nationale som landområdenes illegitimitetskvotient er kendt (ca. 1775–1810 og 1840–1900, se figur 2.3, s. 23), kan det ses, at landområdenes niveau generelt har ligget 1–2% under det nationale, der blev trukket op af den højere illegitimitet i hovedstaden og købstæderne. Det vides derimod fra Gustav Bang, at købstæderne i 1600-tallet havde nogenlunde samme kvotient som landområderne – eller endog lavere. Hansens tal er derfor, i forventningen om en jævn stigning, skønmæssigt forhøjet med 0,5% i perioden 1700–1724, 1% 1725–1750 og 1,5% 1751–1774.¹⁷

Fra 1775 fik bisperne påbud om at specificere antallet af uægte

16. Se bilag 1 (1). Kilde: Bang, s. 68–70.

17. Se bilag 1 (2). Kilder: G. Hansen, bilag C. III og C. IV, s. 213–214. Bang, s. 75ff.

børn i deres årlige indberetninger om fødselstallene, og Hans Chr. Johansen har indsamlet og trykt de bevarede tal fra bispeindberetningerne i perioden 1775–1800. En række indberetninger mangler og de københavnske tal for perioden 1788–1799 er urealistisk lave,¹⁸ men et sæt sandsynlige tal har ved hjælp af de omkringliggende års angivelser og formodningen om en stabil udvikling kunnet beregnes, hvorefter de formodede nationale kvotienter for perioden 1775–1800 har kunnet angives.¹⁹

Skønt kurvens startpunkt i midten af 1600-tallet muligvis er for højt, beskriver den med al ønskelig tydelighed et fald i den danske illegitimitet gennem kurvens første 100 år. I midten af 1700-tallet vender udviklingen, og illegitimitetskvotienten stiger derefter støt gennem hele den periode, som min undersøgelse behandler. Fra bunden af den bølgedal, der præger midten af det 18. århundrede, følger vi illegitimiteten op til det højdepunkt, der nås små hundrede år senere, i midten af 1800-tallet. I denne periode forekom noget nær en tredobling af de uægteskabelige fødsler i forhold til de fødsler, der foregik inden for ægteskabets tryggede rammer.

2.c. Den danske illegitimitets geografiske variation

Georg Hansen, der til sin ovennævnte undersøgelse havde behandlet oplysninger om uægtefødsle i 298 landsogne fra hele Danmark, kunne til sidst opstille de tal, der er basis for diagrammet i figur 2.2 (næste side), som viser illegitimitetskvotienten for forskellige dele af Danmark.²⁰

Hansens egen konklusion er, »at det behandlede forhold i alt væsentligt var ens over hele landet«. ²¹ Man må give ham ret i, at der ikke ser ud til at have været overvældende egnsbestemte udsving, men på den anden side er det også tydeligt, at det nordvestjyske område og Fyn ganske konsekvent havde en højere illegitimitetskvotient end Sjælland og øerne kunne opvise. Gennemsnitligt lå de førstnævnte

18. I perioden 1775–1785 var tallet mellem 500 og 700 pr. år, mens det for 1788–1799 sættes til under 40.

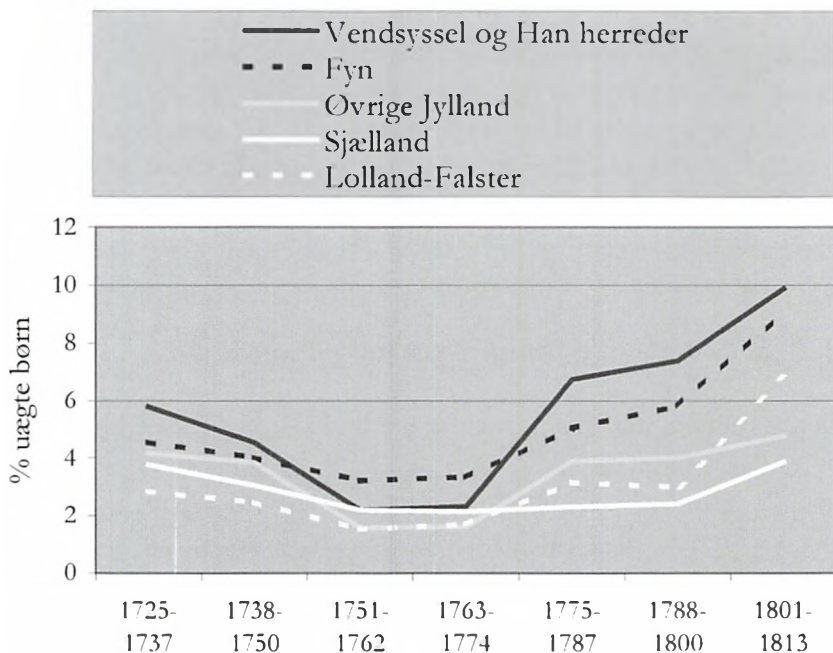
19. Se bilag I (3). Kilde: Johansen (1976), tabel II.a., s. 164–167.

20. G. Hansen, bilag C. IV, s. 214.

21. G. Hansen, s. 214.

2. Illegitimiteten og dens historie

områder i denne knap 90 år lange periode således næsten dobbelt så højt med ca. 5,5% uægte fødsler mod de sidstnævntes ca. 3% – tal, der er udregnet på basis af hhv. ca. 80.000 og 140.000 fødsler. Disse tendenser fortsatte ifølge Hansen i det 19. århundrede.²² At det netop er disse to regioner, det relativt fattige Nordjylland og det frugtbare Fyn, der skiller sig ud med høje tal, viser blot, hvor sammensat et fænomen illegitimiteten er. Hurtige forklaringer om varmlødede fynske bondepiger og vindblæste nordjyske fattigforhold kolliderer således allerede i udgangspunktet med hinanden og peger på, at historien måske slet ikke er så ligetil at fortælle.

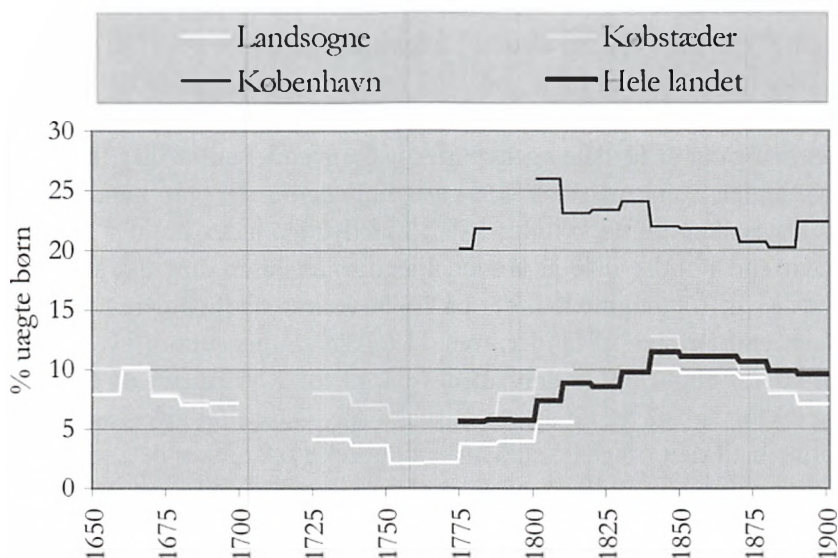

Figur 2.2: Andel uægte børn pr. landsdel 1725–1813, landsogne

Ser vi på fordelingen mellem land og by, viser der sig også interessante forskelle. København indtager så unik en position, at den allerede i tidlige tiders statistiske dataindsamlinger udskiltes fra de øvrige dele af landet. Figur 2.3 (næste side) viser således de kendte illegitimitetskvotienter 1650–1900 for de tre hovedkategorier: landsogne, købstæ-

22. G. Hansen, s.84–85.

der og hovedstaden. I den officielle statistik skelnedes der først nogle årtier inde i 1800-tallet mellem landområder og købstæder, men når man tager Bang og Hansen til hjælp, kan nogle af linjerne føres længere tilbage.²³

Figur 2.3: Illegitimiteten i landsogne, købstæder og hovedstaden 1650–1900

Trods tallenes fragmentariske karakter er der ikke nogen tvivl om den generelle tendens: med 20–25% uægteskabelige fødsler gennem hele perioden var København i særklasse, mens købstæderne fra starten af 1700-tallet op til midten af 1800-tallet synes at have haft en betydeligt højere illegitimitetskvotient end landregionerne, hvorefter disse to kategorier i anden halvdel af 1800-tallet nærmede sig hinanden.

Københavns særstilling skyldtes ikke udelukkende en større utugtighed i hovedstaden. Ved Statens Statistiske Bureaus opgørelse fra 1905 over »Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede« påpegedes to faktorer, der uden tvivl havde en reel indflydelse på denne høje illegitimitetskvotient. For det første »maa det erindres, at en stor Del af de ugifte Kvinder, der føde Børn i København, ere

23. Statistisk Tabelværk 1905, tabel 90, s. 106–107. G. Hansen, bilag C. II og C. IV. Bang, s. 69–70.

2. Illegitimiteten og dens historie

hjemmehørende andetsteds i Landet, og kun opholde sig midlertidig i Hovedstaden, indtil Barnet er født (Fødselsstiftelsen; private Klinikker og Fødehjem; Jordemødre, som tage fødende i Pension).« Det vil næppe være forfejlet at formode, at de lave illegitimitetskvotienter på Sjælland og øerne delvist kan forklares med den tiltrækningskraft, en institution som f.eks. Fødselsstiftelsen må have udøvet på omegnens ugifte, gravide kvinder; alene i Stiftelsens første 9 år fra 1750 til 1759 fødtes her gennemsnitligt godt 300 børn årligt – langt de fleste uægte.²⁴ Den anden del af forklaringen viser tilbage til den tidligere gennemgang af fordele og ulemper ved anvendelsen af illegitimitetskvotienten som målestok for »utugtigheden«: der var nemlig forholdsvis flere ugifte kvinder i den fødedygtige alder bosat i København end i andre dele af landet. Illegitimitetsraten, antallet af årlige fødsler pr. 1000 ugifte kvinder på 16–50 år, var stadig højere i København end i resten af landet, men slet ikke så meget som kvotienten antyder: 1860–1869 lå den således på 42 for København og hhv. 27 og 29 for købstæderne og landdistrikterne. »Disse tal give«, som forfatteren til den officielle statistiske opgørelse udtrykker det, »et betydelig gunstigere Billede af Forholdene for Københavns Vedkommende«.²⁵

Det ses som nævnt også af figur 2.3, at provinsbyernes kvotient op til midten af 1800-tallet lå pænt over landdistrikternes. Det skal dog påpeges, at de afrundede angivelser for byerne i perioden 1725–1813 stammer fra Hansens sammentælling af godt 20.000 fødsler fordelt på 5 uspecificerede købstæder, og at det derfor ikke kan siges med sikkerhed, om tallene er repræsentative for samtlige købstæder i landet. Men det ser altså ud til, at der fødtes flere uægte børn i byerne end på landet; som det også antydedes ovenfor var illegitimitetsraten 1860–1869 faktisk højere på landet (29) end i byerne (27), mens illegitimitetskvotienten ikke desto mindre var højere i byerne, fordi der simpelthen var relativt flere ugifte, unge mennesker (se tabel 2.1, s. 25).

24. Norrie, s. 58. I sidste halvdel af 1770'erne fødtes årligt ca. 1500 uægte børn på landsbasis.

25. Statistisk Tabelværk 1905, s. 109.

Tabel 2.1: Andel ugifte over 20 år²⁶

	1801		1840	
	mænd	kvinder	mænd	kvinder
København	47,4%	31,8%	50,7%	40,9%
Købstæderne	37,7%	31,9%	42,3%	35,7%
Landdistrikterne	28,9%	23,8%	31,4%	26,6%

En anden konklusion, der kan drages af diagrammet i figur 2.3, s. 23, er, at der var en stærk sammenhæng mellem landdistrikternes kvotient og den nationale kvotient. Det var en naturlig følge af det faktum, at knap 80% af befolkningen endnu omkring midten af 1800-tallet boede på landet. Den landsdækkende linje lå hele tiden 1–2% over landdistrikternes, trukket op af provinsbyerne og især hovedstaden, men det var på landet, det blev afgjort, hvilke svingninger den nationale illegitimitetskurve skulle have. At tendensen i hovedstaden faktisk var faldende i første halvdel af 1800-tallet, kunne således på ingen måde opveje landdistrikternes opadgående pres i den samme periode.

Der ser med andre ord ud til at være ganske god grund til at se med nuancerede briller på den »nationale« illegitimitet og skelne i tid og rum. Omvendt må det ikke glemmes, at den tilsyneladende enorme kulturforskel mellem land, by og hovedstad i virkeligheden først og fremmest bundede i forskelle i befolkningssammensætningen og udbuddet af sociale institutioner.

2.d. Forskningen i den historiske illegitimitet

Illegitimitetens historie begyndte først at blive udforsket for omtrent 30 år siden. Før den tid blev den nok behandlet i adskillige sammenhænge og dens natur også studeret i samfundsvidenskabelige kredse. Men selv når man ser bort fra de hovedsageligt ældre og moraliserende undersøgelser af illegitimitetens yderst skadelige udbredelse i det aktuelle samfund, var holdningen tilsyneladende, at en høj illegitimitetskvotient uden videre kunne tolkes som et udtryk for, at en

26. Statistisk Tabelværk 1905, tabel 58.

2. Illegitimiteten og dens historie

eller anden form for større sammenbrud i samfundsstrukturen havde fundet sted eller var undervejs.

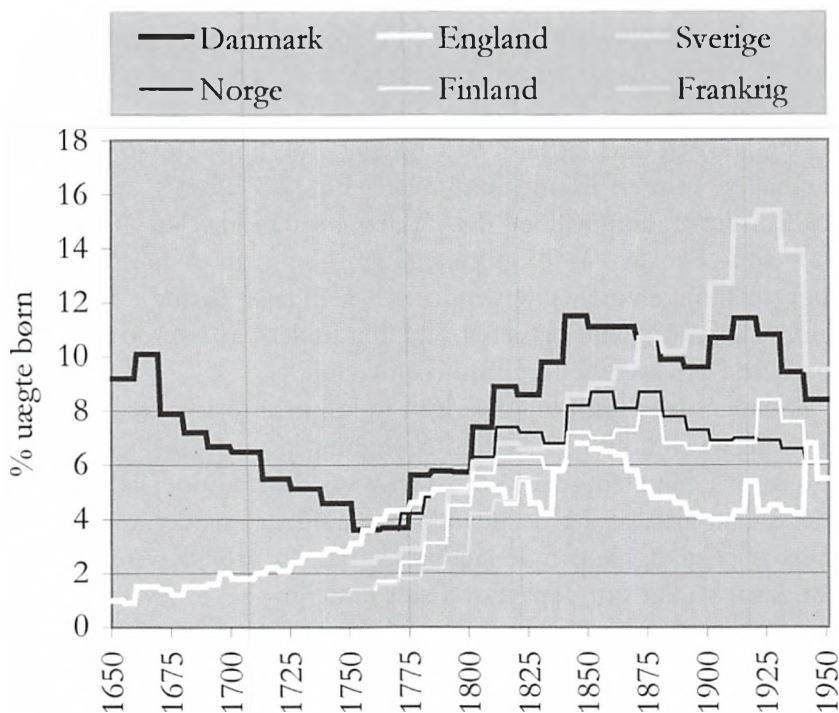
At det kunne være frugtbart at anskue illegitimiteten ud fra en historisk synsvinkel, og dermed snarere som en mere eller mindre integreret del af samfundet, var en idé, der vandt indpas i forbindelse med større ændringer inden for historieskrivningen. Mens historieforskningen i 1960'erne søgte metodiske saltvandsindsprøjtninger fra samfundsvidenskaberne, begyndte mange historikere også at vende sig imod en ny form for socialhistorie, der især karakteriseredes ved at se historien »fra neden«. Interessen rettedes nu mod almindelige menneskers hverdagsliv, og man begyndte at dyrke de undertrykte historie – hvilket fik socialhistoriske sidegrene som familie- og kvindehistorie til at vokse frem. Det var oplagt, at illegitimiteten i denne kontekst kom til at udgøre et attraktivt studieobjekt.²⁷

Fra samfundsvidenskaberne havde man først og fremmest overtaget kvantitative metoder, og det blev da stadigt mere almindeligt at beskæftige sig med bl.a. historisk demografi. Nationale og lokale opgørelser af tidligere tiders illegitimitetskvotienter begyndte at dukke op, og efterhånden som billedet tegnede sig, vandt også de mere omfattende forklaringsmodeller frem. Det var først og fremmest illegitimitetens svingninger over tid, der optog forskerne, og sammenligningerne mellem de enkelte landes illegitimitetsmønstre viser da også nogle bemærkelsesværdige sammenhænge.

Figur 2.4 viser ikke alle kendte opgørelser af nationale illegitimitetskvotienter. Jeg har kun medtaget de lande, hvorfra der findes en rimelig mængde data fra 1700-tallet – sammenhængende tal for hele perioden har jeg kun kunnet skaffe fra England og Danmark.²⁸ Suppleret med de mere sparsomme tal fra de øvrige skandinaviske lande og Frankrig illustrerer de imidlertid overbevisende det stærkest omdiskuterede fænomen inden for illegitimitetens historie: den generelle, eller i hvert fald vesteuropæiske, stigning i illegitimiteten i årtierne omkring år 1800.

27. Laslett, s. 1–2. Mitterauer, s. 7–8. Floto, s. 144–146, 169–174 og 206–210. Knudsen, s. 17.

28. England: Laslett, s. 14–15 og 17. Skandinavien: Tomasson, s. 253. Frankrig: Blayo, s. 282 (1. hypotese).

Figur 2.4: Andel uægte børn i Vesteuropa 1650–1950

Amerikaneren Edward Shorter var ikke blot den første, der i større omfang benyttede denne type illegitimitetshistoriske data, han er formentlig også den, der har draget de hidtil mest omfattende konklusioner af dem. I bogen »Kernefamiliens historie« fra 1975 lader han den vesteuropæiske stigning i såvel illegitimitetskvotienten som de førægteskabelige graviditeter indtage en fremtrædende plads i overgangen mellem det traditionelle og det moderne samfund. Med industrialiseringen fulgte de arbejdende klassers frigørelse fra det traditionelle samfunds økonomiske og moralske spændetrøje; den romantiske kærlighed fik frit løb, den større mobilitet formindskede sladderens slagkraft, og – sidst, men ikke mindst – forøgedes de unge kvinders mulighed for at blive økonomisk selvstændige gennem lønnet arbejde forøgedes. Der skete således, ifølge Shorter, en gennemgribende mentalitetsændring i de vestlige samfund omkring 1800: den personlige lystfølelse tog over i forhold til den traditionelle, instrumentale seksualitet, hvis udgangspunkt kunne være et arrangeret ægteskab og hvis formål var forplantning. Der skete en *seksuel revolu-*

2. Illegitimiteten og dens historie

tion – og som følge deraf skete der en eksplosiv stigning i den førægteskabelige seksuelle aktivitet, der igen resulterede i den stigende illegitimitet.²⁹

Også svenskeren Jonas Frykman tager i sin bog »Horan i bondesamhället« (Horen i bondesamfundet) fra 1977 afsæt i overgangen mellem det traditionelle og det moderne samfund. Han mener dog ikke som Shorter, at illegitimitetsstigningen kan reduceres til et spørgsmål om en mentalitetsændring.³⁰ Han tager derfor et mere nuanceret udgangspunkt og sætter sig for at undersøge især de regionale forskelle i den svenske illegitimitetsudvikling.

Frykman deler groft sagt Sverige i to kulturhistoriske traditioner – en sydlig og en nordlig. Illegitimitetsstigningen har forskellige primære årsager i de to landsdele. I Sydsverige var det traditionelle samfund stærkt patriarkalsk, og da udviklingen mod det moderne samfund indebar et stadigt voksende landproletariat, fik arbejdsgiveren – husbonden – stadigt større magt over sine undergivne. I Sydsverige skyldtes stigningen ifølge Frykman således først og fremmest, at arbejdsgiverne brugte deres stigende autoritet til at udnytte tjenestefolkene (-pigerne) seksuelt. I Nordsverige havde det traditionelle samfund været præget af social lighed, og her blev forholdet mellem kønnene styret og sanktioneret af et organiseret ungdomslav. Overgangen til det moderne samfund medførte en øget geografisk mobilitet, som især indebar, at store grupper af unge mænd kom til Nordsverige som f.eks. stenbruds- eller skovarbejdere. Dette betød ikke blot en udveksling af normer, men også at ungdomslavet mistede sin kontrolfunktion – de fremmede mænd stod uden for dets rækkevidde. Derfor steg illegitimiteten også i Nordsverige.³¹

Frykman er samtidig interesseret i lokalsamfundets opfattelse af den ugifte moder. Titlen på hans bog (»Horan...«) viser, hvor vægten efter hans opfattelse lå. I det traditionelle samfund – men især i det patriarkalsk orienterede Sydsverige – havde den ugifte moder som normbryder repræsenteret en fare i lokalsamfundet. Folketroen tillagde hende overnaturlige egenskaber, som kunne skade omgivelserne – derfor var det vigtigt, at hendes status som »hore« blev kendt for alle,

29. Shorter, s. 277ff.

30. Frykman, s. 188.

31. Frykman, s. 180–217.

f.eks. via den særlige hovedbeklædning, hun skulle bære. Hun blev således socialt stemplet og udelukket. Med de nye tider op gennem 1800-tallet, hvor den sociale og økonomiske udvikling og den geografiske mobilitet udfordrede lokalsamfundets bindinger, mistede »hore«-begrebet efterhånden sin berettigelse.³²

En mere direkte kritiker af Shorters teori om den seksuelle revolution er briterne Peter Laslett. I forordet til artikelsamlingen »Bastardy and its Comparative History« (Illegitim børneavl og dens komparative historie) fra 1980 formulerer han i tre led den opfattelse, der ligger til grund for den retning, han står for: »Seksuel adfærd har aldrig noget sted været begrænset til forering, forering aldrig til ægteskabet og ægteskabet aldrig til samfundets etablerede, officielle ritualer.« Og han fortsætter: »Det er derfor hasarderet at slutte fra ændringer i illegitimitetsniveauet eller antallet af førægteskabelige graviditeter til ændringer i den seksuelle adfærd.«³³ Han mener med andre ord ikke, at Shorter har baggrund for at drage så vidtrækkende konklusioner, som han gør.

Laslett, hvis forskning bl.a. har resulteret i konstruktionen af den engelske illegitimitetskurve, har også selv bidraget til teoridannelsen omkring den historiske illegitimitet. Han mener, at en stor del af forklaringen på stigningen i illegitimiteten lå i eksistensen af et »bastardy prone sub-society«, et begreb, hvis oversættelse til dansk kun vanskeligt kan blive andet end en lidt ubehjælpelig omskrivning: »et undergrundssamfund, hvis medlemmer var særligt tilbøjelige til at få børn uden for ægteskab«. Jeg vil derfor fremover benytte det engelske udtryk. Den klart største gruppe af ugifte forældre, siger Laslett, kan sammenlignes med spurve, der i vinterens mørke flyver ind gennem et åbent vindue, fanges i det flakkende skær af et stearinlys, og forsvinder ud ad vinduet igen – dvs. personer, der kun kendes fra denne ene optræden. Men der fandtes også en mindre gruppe, nemlig de, der gentog kunststykket, nogle endda adskillige gange. Disse mennesker udgjorde en etableret gruppe, der i modsætning til spurvene var

32. Frykman, s. 218–224.

33. »Sexual behaviour has never anywhere been confined to procreative behaviour, procreative behaviour confined to marriage, and marriage confined to the official celebrations established by society«. Og: »It is hazardous in view of this to argue from changes in levels of illegitimacy or prenuptial pregnancy to changes in sexual behaviour.« Laslett, s. xiii-xiv.

2. Illegitimiteten og dens historie

fordømt af det almindelige samfund og indbyrdes stærkt forbundet. Når illegitimiteten var høj, skyldtes det til en vis grad, at medlemmerne af denne gruppe var relativt mere produktive end spurvene og således tilføjede illegitimitetskvotienten en art turbo-effekt (booster effect). Lasletts forklaringsmodel omfatter således ikke blot en differentiering af illegitimiteten i to dele, hvoraf den ene fordømtes af resten af samfundet og den anden langt hen ad vejen tolereredes, men også en i det mindste delvis forklaring på stigningen i illegitimiteten – nemlig turbo-effekten.³⁴ Hans model skal senere behandles nærmere.

En anden historiker, der ikke er enig med Shorter, er Michael Mitterauer, der i 1983 udgav bogen »Ledige Mütter – Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa« (Ugifte mødre – om uægte fødslers historie i Europa). Efter en gennemgang af de hidtidige forskningsresultater på området når han frem til, at den europæiske stigning i illegitimiteten ikke faldt sammen med den industrielle revolution, men snarere med den tidligere *agrare* revolution og den deraf følgende krise for det familiebaserede økonomiske system. Han ser den stigende illegitimitet som et overgangsfænomen og påpeger, at illegitimitetsniveauet begyndte at falde i de forskellige områder af Europa, efterhånden som den moderne lønarbejderfamilie fik tålelige kår. I starten havde lønarbejdertilværelsen ganske enkelt ikke givet nok til, at landarbejderen også kunne forsørge en familie.³⁵

I Norden er det – bortset fra Frykman – nordmanden Sølvi Sogner, der har arbejdet mest med illegitimitetsproblematikken. I sin tolkning af årsagerne til stigningen omkring 1800 ligger hun meget på linje med Mitterauer: den fremvoksende landarbejderklasses dårlige økonomiske forhold medførte, at mange giftermål i denne periode blev udsat, hvorved antallet af både uægte fødsler og førægteskabelige graviditeter steg. For Norges vedkommende afviser hun endvidere, med baggrund i det høje antal førægteskabelige graviditeter i perioden før illegitimitetsstigningen, at der skulle have fundet en holdningsændring à la den seksuelle revolution sted – holdningen havde nemlig hele tiden været, at starten på det seksuelle samliv ikke nødvendigvis måtte afvente en vielse. Stigningen skete ganske enkelt, fordi det tog

34. Laslett, s. 217–220 og 234.

35. Mitterauer, s. 110ff.

et par generationers tid at indføre den restriktive holdning, som den ændrede økonomiske situation indbød til.³⁶

Det eneste større danske værk om emnet er som nævnt Georg Hansens »Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede«, der blev udgivet allerede i 1957. Hansens bidrag til diskussionen af illegitimitetsstigningen viser da også, at han skrev sin bog, før det blev klart, at den danske udvikling ikke var noget særsyn i europæisk sammenhæng – skønt han selv var klar over, at den var parallel med den norske og den svenske. Når »tallet på uægte voksede stærkt«, skyldtes det ifølge Hansen trolovelsens bortfald i 1799. Herefter måtte børn, der tidligere fødtes i trolovelsesperioden og derfor kunne døbes som ægte, nemlig døbes som uægte. Senere anfører han dog, at kun »en del af stigningen efter 1800 bundes i dette forhold«, men han kommer ikke nærmere ind på yderligere forklaringer.

Bidrager Hansen ikke væsentligt til forklaringen af stigningen i illegitimiteten, så bidrager han dog med et omfattende talmateriale til dokumentation af den danske illegitimitet i 1700-tallet. Men herudover bidrager han også med en interessant analyse af de forskellige samfundslags holdninger til den udenomsægteskabelige seksualitet. Han når frem til, at borgerskabet i 1700- og 1900-tallet åbent vedkender sig eksistensen af uægteskabelige forhold, mens det i 1800-tallet udviser en mere puritansk holdning – påtaget eller ej. Dette gælder imidlertid ikke for »betydelige dele af bondesamfundet såvel i det 18. som det 19. århundrede«; her gjorde man, som man altid havde gjort. Og det vil sige, at man gik i seng med hinanden, før man blev gift.³⁷ Han ser altså, ligesom Sogner, ikke stigningen i illegitimiteten som en mentalitetsændring, omend han ikke finder frem til den samme alternative forklaring som hende.

Også Agnete Birger Madsen har beskæftiget sig en del med uægte børn og deres mødre, senest i bogen »Barnemordersken på Aastrup« fra 2003. Bogens sigte er i højere grad at formidle et indtryk af de ugifte mødres situation og omgivelser end egentlig at analysere fænomenet illegitimitet, men Madsen når ikke desto mindre frem til den klare konklusion, at »antallet af fødte uægte børn hænger sammen

36. Sogner (1979), bd. 2, s. 65ff. Sogner (1978), s. 62–63. Sogner (1981), s. 74ff.

37. G. Hansen, s. 79–82.

2. Illegitimiteten og dens historie

med antallet af fattige.«³⁸ Jo flere daglejere og husmænd, jo flere uægte børn.

Yderligere et par danske værker bør nævnes. Det drejer sig dels om bind 1 i den store danske kvindehistorie »Kvindfolk« (1984), dels om den tidligere omtalte »Heks, hore, ærbar kone« (1987). Begge bøger bærer stærkt præg af at være undfanget i en periode, hvor kønnenes indbyrdes forhold til tider diskuteredes med ganske skinger stemmeføring.

Det har formentlig været nødvendigt at råbe højt, men jeg må dog påpege det uheldige i, at et så væsentligt og vedkommende emne som de danske kvinders historie på oversigtsmæssigt plan kun er behandlet af forfattere, hvis grundholdning desværre kommer alt for godt til syne i den følgende billedtekst: »Det dystre landskab fremkalder angsten for voldtægt hos mange kvinder. Men hvis mænd havde udgangsforbud efter mørkets frembrud, ville kvinder trygt kunne færdes ude.«³⁹ I det 40 sider lange afsnit »Kvindfolk og løsgatighed«, skrevet af 3 cand. jur.'er, fylder de ugifte mødres historie 1/3, voldtægt 1/3 og prostitution 1/3 – en noget mærkelig prioritering i en oversigtshistorie, især i betragtning af, hvor forsvindende lidt vi ved om de to sidste emner.

Det er ikke disse bøgers pointering af det mandsdominerede samfunds undertrykkelse af kvinden, men snarere den deraf følgende påstand om den ugifte moders nådesløse udstødelse fra samfundslivet, jeg først og fremmest vil holde mine egne undersøgelsesresultater op imod.

Et sidste dansk værk, der skal omtales, er J. S. Møllers »Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering« (1940), som afsluttes med en femten siders gennemgang af »Fødsel udenfor Ægteskab«. Møller mener ligesom de forrige, at de ugifte mødre blev socialt udstødte – om end på en mere afdæmpet måde end forfatterne til de to ovennævnte værker, der antagelig har ladet sig inspirere af bla. hans bog.

Det synes efter denne gennemgang klart, at illegitimitetsspørgsmålet på mange måder rører ved centrale problematikker i den socialhistoriske debat. Familiens og kønnenes stilling i samfundet træder især frem som emner, der kan tages op ud fra behandlingen af illegitimitete-

38. Madsen, s. 42.

39. Kvindfolk 1, s. 164.

Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede?

ten; det samme gælder samfundets behandling af sårbare individer med hensyn til såvel økonomi som mentalt klima. Da disse emner endvidere er højaktuelle også i vor tids samfundsdebat, så giver den historiske behandling af et uddøende begreb som »det uægte barn« betydeligt mere mening end ved første øjekast.

3. Metode og kilder

3.a. Formålet

Min undersøgelse omfatter 317 forskellige personer. Formålet med kildearbejdet har været at kortlægge liv og levned for hver enkelt af disse. Jeg har kun kendskab til tre andre undersøgelser, der eksplicit har søgt at fastslå, hvem de ugifte forældre var, og hvilken skæbne der ventede dem og deres børn. To af dem er norske (Haavet og Hoff) og behandler kun et begrænset tidsrum omkring fødslen. Den tredje er dansk (Madsen), men følger kun børn og mødre.

Elisabeth Haavet baserede sin hovedopgave fra 1982 på to grupper af personer fra 44 forskellige norske sogne: de, der fik uægte børn 1795–1800, og de, der fik dem 1802–1803 (i alt 1408 børn). Disse personer søgte hun at genfinde i folketællingen 1801, hvorefter hun analyserede den sociale position for de to grupper, opfattet som hhv. en før- og en eftergruppe.

Randi Holden Hoffs bog fra 1996 »Avlet i synd og ondskap« tager udgangspunkt i de 354 uægte fødsler, der fandt sted i Kristiansund 1742–1801, og koncentrerer sig især om de retslige konsekvenser af de ugifte forældres lejemål. Hendes hovedkilder til forældrenes baggrund og fremtidige situation er byens kirkebøger og tingbøgerne, men hun følger ikke personerne over længere tid og benytter kun materiale fra Kristiansund.

Agnete Birger Madsen følger i sin bog »Barnemordersken på Aastrup« (2003) 71 kvinder og deres 132 uægte børn, så vidt muligt hele livet igennem. Kvinderne har det til fælles, at de blev ugifte mødre i et bestemt vendsysselsk landsogn 1850–55 eller 1875–80. Det er lidt uklart, hvor mange hun har kunnet følge til dørs, men om mødrenes fortid og umiddelbare fremtid har hun oplysninger nok til at dokumentere en klar sammenhæng mellem illegitimiteten og fatigdommen.

Den metode, som jeg har benyttet i forbindelse med min undersøgelse, er af Haavet karakteriseret som en »modifisert form for familie-

rekonstruktion«. ⁴⁰ Den almindeligt anerkendte familierekonstitutionsmetode sigter mod at sætte et områdes fødsler, vielser og dødsfald ind i familiemæssige sammenhænge. Den søger altså at kortlægge enkeltfamiliers opståen og forsvinden. Eftersom det er »familien«, der er analysens udgangspunkt, er de uægteskabelige fødsler vanskelige at placere i sammenhængen. I min analyse er det imidlertid den uægteskabelige fødsel, der er udgangspunktet for undersøgelsen – de umiddelbare demografiske mål med undersøgelsen er de samme, blot er udgangspunktet et andet. En anden – væsentlig – forskel mellem min undersøgelse og den traditionelle familierekonstitution er desuden, at jeg har fulgt personerne ud over sognegrænserne, hvor det normale er kun at følge familier, der bliver i samme sogn.

Haavet har to hovedanker over for min metode, der begge bunder i repræsentativitetsproblemer: bortfald og stikprøvestørrelse. Bortfaldet, nemlig det fænomen, at en stor del af stikprøvens personer må udelukkes pga. manglende viden om dem, kan medføre en social slagside i hele analysen, idet man kunne forestille sig et vist mønster i, hvem det ikke lykkes mig at finde – nemlig de meget mobile, der ofte formodes at være de fattigste. Hun anser dette for en ulempe ved min metode, idet hun mener, at bortfaldet vil være større i en livscyklusundersøgelse som min. Den anden anke er, at min stikprøves omfang nødvendigvis vil blive ret begrænset, da livscyklusundersøgelser kræver en betydelig arbejdsindsats pr. undersøgt person. Dermed vil analysegrundlaget ikke blot være sparsomt, det vil formentlig også være knyttet til en enkelt lokalitet, hvorved den nationale repræsentativitet går fløjten, idet illegitimiteten er et regionalt set stærkt varierende fænomen. ⁴¹

Jeg skal senere komme nærmere ind på disse problemer i forhold til min metode og her blot nøjes med at konstatere, at Haavet i hvert fald tydeligvis har ret, hvad angår stikprøvens størrelse – jeg har måttet sætte grænsen ved 117 uægteskabelige fødsler. De nævnte problemer til trods giver min metode imidlertid nogle fordele, som man ikke ville kunne opnå på andre måder. Når personerne følges fra fødsel til død, bliver det muligt at give et langt mere nuanceret billede af, hvor de ugifte forældre – i videst mulige forstand – kom fra, og

40. Haavet, s. 49.

41. Haavet, s. 49–51.

3. Metode og kilder

hvor de og deres børn bevægede sig hen bagefter. Dette er især vigtigt, når man tager i betragtning, at størstedelen af de ugifte forældre befandt sig i en overgangsfase i livet, da de fik barnet; de var på vej til at etablere sig, men havde endnu ikke gjort det. Der kan næppe være tvivl om, at det rigtigste billede af årsager og konsekvenser fås ved at se ud over denne fase. Bortset fra Agnete Birger Madsens undersøgelse fra anden halvdel af 1800-tallet findes der ingen kvantitative undersøgelser af, hvordan uægte børns og ugifte forældres liv forløb sig. Analysegrundlaget bliver således utvivlsomt mere sparsomt ved anvendelse af min metode; til gengæld giver resultatet et bedre billede af de undersøgte forhold.

Da det ikke har været overkommeligt at lave en kontrolgruppe af gifte forældre til den komparative analyse, har jeg inddraget områdets folketællinger for 1801, 1834 og 1845 og lagt dem ind i en database. Med en passende kodning af dette materiale har det været muligt at konstruere en normalsituation, der har kunnet sammenlignes mere eller mindre direkte med den situation, som de uægte børn og deres forældre befandt sig i. Den tidligste folketælling er fra 1787, men da jeg flere gange har konstateret mangler i listerne fra de tre sogne, har jeg ikke inddraget denne folketælling i de kvantitative analyser.

I det følgende vil jeg gennemgå arbejdsprocessen ved arkivundersøgelsen. Det første trin var udvælgelsen af et undersøgelsesområde, hvorpå det efterfølgende arkivarbejde med de involverede personer for nemheds skyld kan opdeles i to faser: identifikationsfasen og uddybelsesfasen. I identifikationsfasen fremskaffedes et data-skelet for hver person: navn, fødsel, forældre, vielse, ægtefælle, børn og dødsfald.⁴² I uddybelsesfasen er målet at få bestemt en persons sociale position, og her er oplysninger om erhverv, økonomisk situation og forhold til myndighederne relevante. I realiteten har der dog ikke været tale om to forskellige faser, men snarere om en integreret arbejdsproces, hvor erfaringer fra den ene art undersøgelser ofte kunne bruges til en udbygning af den anden art undersøgelser.

Det er først og fremmest identifikationen, der har kostet blod, sved og tårer, og det er derfor den, jeg vil gøre mest ud af at gennemgå.

42. Se bilag 2, der er en liste over samtlige 351 personers navne, fødsels- vielses- og dødsdata, for så vidt de kendes.

Kortet viser det nordøstlige Salling med de tre sogne og øen Fur (Det Kongelige Videnskabernes Selskabs trykte kort, 1795 – sammensat af to dele, da kortene delte Salling midt over)

Undervejs i beskrivelsen af arbejdsprocessen vil jeg endvidere komme ind på de anvendte kilder og deres karakteristika.

3.b. Undersøgelsesområde og anvendte definitioner

Interessen for at arbejde med netop Junget, Torum og Selde sogne var en naturlig følge af mit arbejde med at kortlægge mine egne forfædre, der for størstedelens vedkommende var sallingboer. Jeg var således i forvejen ikke blot relativt velbevandret i områdets personalhistorie, jeg havde også de fleste geografiske betegnelser inde på ryg-

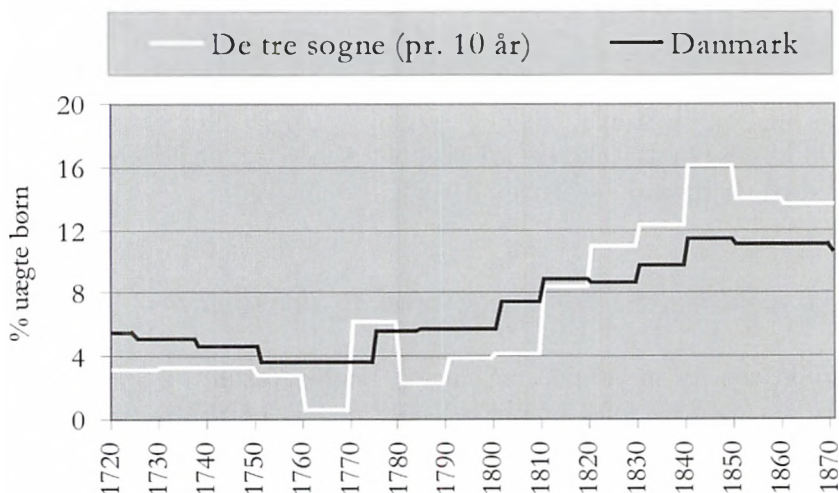
3. Metode og kilder

marven – hvilket i tydingen af kilder og skabelsen af et generelt overblik var en glimrende ballast.

Det var imidlertid ikke blot mit personlige forhold til området, der var afgørende. Først og fremmest var det givet, at jeg ville arbejde med landsogne. Som vi så i forrige afsnit boede størstedelen af befolkningen i landsogne i den undersøgte periode, hvorfor en undersøgelse af illegitimiteten for landbefolkningens vedkommende vil have størst chancer for at afdække træk af den »almindelige« situation.

Dernæst var der kildesituationen at tage hensyn til. Der skulle være kirkebøger i hele perioden, samt cirka en generation forud. Kirkebogen for Junget og Torum, der tilsammen udgør et pastorat og havde fælles kirkebog op til 1814, er komplet fra 1715 og fremefter, mens Selde sogns kirkebog er bevaret helt tilbage fra 1669. Ingen af bøgerne synes at lide af væsentlige mangler, hvad angår optegnelserne om fødte, viede, døde og offentlige skriftemål i den nævnte periode.

Det er ikke nemt at give noget entydigt svar på, hvorvidt sognene kan siges at være gode repræsentanter for Danmark i almindelighed. Den mest oplagte metode til at undersøge dette er at sammenligne illegitimitetskvotienten i de tre sogne, baseret på i alt 4917 fødsler i perioden 1720–1870, med den nationale kurve i samme periode. Dette er gjort i figur 3.1.

Figur 3.1: Andel uægte børn 1720–1870 i Junget, Torum og Selde sogne

De to kurvers forløb er ikke identiske, men helt overordnet set må den samme tendens siges at gøre sig gældende: et lavpunkt hen over midten af 1700-tallet fulgtes af en tydelig stigning, der fortsatte op til et klimaks omkring midten af 1800-tallet, hvorefter et mindre fald satte ind.

Illegitimitetsstigningen i undersøgelsesområdet var tydeligvis mere brat end i landet som helhed; fra at have ligget 2–3% under det nationale niveau i 1700-tallet overhalede de tre sogne i løbet af perioden 1810–1830 resten af landet og lagde sig i stedet 2–3% over dette. Det var forventeligt, at tre landsogne i en region med relativt lav illegitimitet ville ligge under det nationale niveau – det bemærkelsesværdige er således den voldsomme stigning og den tilsyneladende stabilisering på et meget højt niveau hen over midten af 1800-tallet. Jeg har ikke nogen tilfredsstillende hypotese til forklaring af dette fænomen; at der kan være tale om mere eller mindre tilfældige udsving på grund af det relativt beskedne materiale illustreres måske bedst af den pludselige eksplosion i de tre sognes illegitimitet i 1770'erne, omgivet af to årtier, der begge lå betydeligt under den nationale kvotient. I 1760'erne blev der kun født to uægte børn i de tre sogne (begge i 1769), mens der i 1770'erne blev født hele 16 (jævnt fordelt over hele årtiet, dog 6 alene i 1777). Der er næppe anden rimelig forklaring på denne forskel end tilfældige svingninger.

Dette ændrer imidlertid ikke ved, at de tre sognes tendens til stigende illegitimitet ligner den nationale; at stigningen oven i købet er mere brat end normalt, kan blive en fordel for analysen, idet årsagerne til stigningen således må forventes at fremtræde klarere.

Til sidst skal Junget, Torum og Selde sognes geografiske placering i det nordøstlige hjørne af den sallingske halvø fremhæves. Placeringens betydning for kildearbejdet viser sig ved en nærmere analyse af de fødesogne, der opgives for de tre sognes 1197 indbyggere ved folketællingen 1845. At så mange som 864 (72%) var født inden for de tre sogne, er der for så vidt ikke noget overraskende i, da de hjemmeboende børn trak denne kvotient kraftigt op. Yderligere 269 (22%) var født i den resterende del af Salling (inkl. Skive). De sidste 64 personer kom for størstedelens vedkommende fra det øvrige Jylland. Det interessante er, at næsten 95% kom fra nære områder, der var nemmest tilgængelige over land, altså Salling. Forsvindende få

3. Metode og kilder

synes at have benyttet vandvejene i deres søgen efter fast opholdssted.⁴³ Det ses nok tydeligst ved Furs sparsomme bidrag til befolkningen i det nordlige Salling: kun 4 personer i de tre sogne var født derovre, på trods af at øen ikke lå stort mere end et stenkast fra Selde sogn. Eftersom det uden sammenligning største problem ved kortlægningen af almindelige menneskers liv ud fra historiske kilder er den geografiske mobilitet, så har vi her et meget vægtigt argument for at tage udgangspunkt i »hjørnesogne« som Junget, Torum og Selde ved undersøgelser som denne: hvis det antages, at dette vandringmønster for det første gjaldt hele perioden igennem og for det andet også gjaldt ved vandringer væk fra det nordøstlige Salling, så kan vi forvente, at de enlige spurve, der flakkede forbi vore sogne, i det store hele fortsatte i sydlig eller vestlig retning – en stor hjælp i forhold til »i alle mulige retninger«. Genfindingsprocenten må således forventes at blive højere på grund af sognenes geografiske placering.

Med såvel de periodemæssige som de geografiske afgrænsninger af undersøgelsesområdet definerede, var der kun tilbage at gennemgå sognenes kirkebøger og notere sig de angivne uægte fødsler.

I alt 123 uægte børnefødsler fandt sted i de tre sogne i løbet af den nævnte periode. Seks fødsler (to fra hvert sogn) skiller sig imidlertid ud fra de andre ved at kunne tilskrives omrejsende natmandsfolk.⁴⁴ Disse seks fødsler har jeg regnet med i den samlede illegitimitetskvo-tient, men jeg har ikke nærmere undersøgt børnenes og forældrenes videre skæbne. Det skyldes ikke manglende muligheder, idet der findes en ganske righoldig litteratur om natmandsfolkene, også med personalhistorisk indgangsvinkel. Det skyldes derimod formålet med denne undersøgelse. Natmandsfolket var en isoleret befolkningsgruppe, der betragtedes som »uærlig« af »ærlige« mennesker, og for hvem det almindelige samfunds normer og regler så at sige ikke gjaldt. Årsagen til, at det ville være ulogisk at medtage dem i en undersøgelse af, om illegitimiteten medførte statustab for de involverede personer, er, at natmænd ikke havde nogen status at tabe. De var allerede udskilt i bunden af samfundet, og vi må formode, at det ikke havde

43. Den samme konklusion nåede Jørgen Elklit (1969) frem til i sin analyse af fødestedsoplysninger fra folketællingen 1845. Elklit, s. 225.

44. Disse fødsler fandt sted i Junget 1757 og 1825, Selde 1819 og 1825, samt i Torum 1816 og 1817. Ved alle fødslerne specificeres det, at forældrene har tilknytning til natmandsfolket.

nogen reel indflydelse på deres liv, om de fik eller var uægte børn. Deres situation var allerede bestemt af, at de var natmænd.⁴⁵

Undersøgelsen tog altså udgangspunkt i de 117 »normale« uægte-skabelige børnefødsler, der registreredes i periodens kirkebøger.

3.c. Identifikationsfasen

3.c.1. Navnet

Med henblik på en senere identifikation af personen er det – indlysende nok – helt afgørende, at man kender personens navn, og her er kirkebogen den absolut primære og i mange tilfælde eneste kilde. Ideelt set skulle man med et udgangsmateriale på 117 fødsler kende 351 for- og efternavne, men virkeligheden er naturligvis en anden. Tabel 3.1 viser, hvor mange navne der kendes, og hvilke kilder de kendes fra.

Tabel 3.1: Kilder til personernes navne

n = 351	Kirkebøger		Andre kilder	Sum: navnet	
	v. fødslen	andet		ukendt	kendt
Fornavnet	15	1	1	0	9
Efternavnet	1	4	3	9	0
Hele navnet	324	4	1	5	337

Angivelserne opdelt efter, om kilden har oplyst hele personens navn eller blot et for- eller efternavn. Tallene i første og anden kolonne viser derefter, hvor mange af disse navne der kendes fra henholdsvis

- barnets fødsel eller det offentlige skriftemål i Junget, Torum eller Selde sognes kirkebøger, eller
- en anden kirkelig handling eller i et andet sogns kirkebog

I tredje kolonne ses antallet af navne, der kendes fra helt andre typer af kilder (f.eks. lejermåls- eller alimentationssager). I de sidste to kolonner er det regnet sammen, hvor mange personer der kendes ved

45. Dyrlund, s. 76ff og 358. H.P. Hansen, bd. 1, s. 20ff (især s. 33) og 64ff. Krogh, s. 30–31.

3. Metode og kilder

navn eller dele af navnet. Det fremgår således af tabellen, at 324 personer (92%) angives med fuldt navn⁴⁶ i kirkebogen i forbindelse med barnets dåb. Når disse suppleres med de navne, der har kunnet hentes i andre kilder, ender vi med at kende intet mindre end 337 (96%) ved navn. Totalt ukendskab til en persons navn har vi kun i 5 tilfælde (1%) – alle disse fem var fædre – og for de sidste 9 personer kender vi kun fornavnet (de fem fædres børn, samt yderligere 2 mødre og 2 fædre).

Kirkebogsreformen af 11. december 1812 indførte fortrykte skemaer, som præsterne og degnene blot skulle udfylde med oplysninger om deres sogns fødte, konfirmerede, viede og døde.⁴⁷ Tidligere havde kirkebogsføreren selv kunnet strukturere sin bog, og instruktionerne i føringen havde været sparsomme. Det er et tydeligt udtryk for, at reformen medførte mere komplette oplysninger i kirkebøgerne, når vi kan konstatere, at hele 25 af de 27 personer, hvis navn eller efternavn ikke umiddelbart blev angivet i forbindelse med barnets fødsel, var involverede i den gruppe af fødsler, som fandt sted før 1813, og som kun udgjorde lidt over halvdelen af det samlede materiale.

Traditionelt fik børn i landområderne i hele den behandlede periode et navn, der bestod af deres eget fornavn samt en afledning af deres faders navn (patronymikon). Spørgsmålet er imidlertid, om denne binding til faderen i noget så basalt som navngivningen også gjaldt for uægte børn, som måske end aldrig fik deres fader at se? Først fra 1828 blev det almindelig praksis at anføre også barnets efternavn i kirkebogen ved dets dåb,⁴⁸ men i vore tre sogne anførtes det til alt held i næsten alle tilfælde helt tilbage til kirkebogsreformen i 1812. I 48 af de 53 tilfælde, hvor det uægte barn fødtes efter reformen, blev efternavnet angivet, og i samtlige 48 tilfælde var barnets efternavn afledt af den udlagte barnefaders fornavn, ganske som ved ægte børn. Den samme praksis er konstateret ved identificeringen af børn født før 1812, når disses fulde navne angives i senere kilder. De eneste konstaterede eksempler på afvigelse fra denne regel er nogle enkelte børn, der med tiden ændrede deres patronymikon til at være afledt af stedfaderens fornavn: således blev Anne, der fødtes d. 13. august

46. »Fuldt navn« for et barns vedkommende vil sige kendskab til såvel barnets som dets faders fornavn.

47. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, s. 441.

48. Degn, s. 59.

1812 i Hinnerup som uægte datter af Søren Christensen Smed, i 1827 konfirmeret med efternavnet Sørendatter, men kaldtes derefter i samtlige kilder »Nielsdatter« efter Niels Espersen, som hendes moder havde giftet sig med i 1813.⁴⁹

Hvor stærk denne opkaldetradition var, kan ses af det faktum, at Dorthe, der blev født 1780 i Hinnerup, såvel ved konfirmationen i 1798 som ved folketællingen i 1801 kaldtes Jensdatter – på trods af, at den udlagte barnefader, Jens Pedersen Møjbæk, på herredstinget d. 9. juli 1781 »aflagde sin Høyeste og Corporlig Eed Med oprakte Fingre efter Lovens Maade, at Hand ikke er Barne Fader til det af Sidsel Christensdaater sidst auflede Piige Barn Dorthe kaldet« og dermed juridisk set frikendtes for faderskabet.⁵⁰ Der var altså stor konsekvens i navngivningen af børn.

Navnets styrke som identifikator kan det også være værd at omtale. Georg Søndergaard har »på grundlag af punktoptællinger fra flere egne af landet« regnet sig frem til, at de seks mest almindelige fornavne for hvert køn gennemsnitligt blev båret af hhv. 62% af mændene og 65% af kvinderne.⁵¹ Disse tal gjaldt 1700-tallets landbefolkning, hvor de stærke opkaldetraditioner således medførte en udpræget koncentration omkring nogle relativt få navne. Der er i min undersøgelse 99 fædre og 100 mødre, hvis fornavne vi kender, og blandt disse blev de seks almindeligste navne båret af hhv. 63% og 56%. Denne ensretning har to konsekvenser for en undersøgelse som min. Den ene er, at værdien af et almindeligt navn til videre identifikation af en person i nogle tilfælde kan være lig nul, da det i uheldige tilfælde ikke vil kunne afgøres, om der er tale om den ene eller den anden af to eller flere forskellige personer med det samme navn. Den anden konsekvens er, at folk med usædvanlige navne dermed er endnu nemmere at identificere med henvisning til navnet som stærkeste indicium – der kan således kun være teoretisk tvivl om, at den Frederikke Frederiksdatter, der 1814 og 1819 fik uægte børn i Selde, var identisk med det uægte barn, der fødtes samme sted i 1783 og kaldtes Frederikke efter sin fader Frederik Andersen Bach.

Også i samtiden medførte disse mængder af personer med ens nav-

49. I nabosognet Jebjerg døbttes en pige dog i 1830 med efternavnet »Karensdatter« efter sin moder Karen Knudsdatter.

50. Film M 19.760, 1781, bilag 37 (RA). Om ed, se afsnit 4.a. Sanktioner.

51. Søndergaard, s. 161.

3. Metode og kilder

ne selvfølgelig problemer, og vi er derfor ind imellem så heldige, at kirkebogsføreren har hjulpet os videre ved på den ene eller anden måde nærmere at definere, hvem han mente. I Selde 1771 trådte en ugift moder således ud af de anonyme Maren Nielsdøtres kreds ved at blive kaldt Maren Nielsdatter Leergrav og således vise sig som medlem af Leergrav-familien sammesteds, mens Anne Christensdatter i Lindum 1776 angaves at være »Sal: Christen Olesøns Daatter«, hvormed der heller ikke kunne være tvivl om hendes identitet. Hjælp til identifikationen af en person ud fra oplysningerne i kirkebogen dækker imidlertid ikke kun tilnavne og familieforbindinger. Mindst lige så nyttigt er det, når der oplyses om personens hjemsted.

3.c.2. Hjemsted

Hjemstedsangivelser er imidlertid ikke uproblematisk at tolke. Når moderen til et barn i 1811 angives at være »Maren Chrestens Datter af Lendum«, hvad betyder det så? Var moderen født i Lindum, eller kan vi i det mindste regne med, at hendes forældre siden var flyttet dertil? Tjente hun i Lindum? Boede hun der? Eller kunne hun sågar blot være på gennemrejse? Der findes mange tilfælde, hvor personens tilknytning til det hjemsted, der angives ved fødslen, ikke ses nærmere defineret. Erfaringen fra mine undersøgelser siger, at man ikke kan regne med andet, end at personen i tidsrummet omkring fødslen havde boet på det sted, »hvoraf« vedkommende blev angivet at være. I den ovennævnte Maren Christensdatters tilfælde betød det i hvert fald ikke, at hun var hverken født eller opvokset i Lindum. Hun kom fra Grinderslev sogn og by, hvor hendes forældre hele tiden havde boet – men hun havde en søster, der var gift med en gårdmand i Lindum, så mon ikke hun blot havde taget ophold hos sin søster, mens hun fødte?

Al usikkerheden til trods er hjemstedsangivelsen et af de vigtigste udgangspunkter for videre eftersøgning af en person. Den giver et fingerpeg om, hvor personen med en vis ret kan formodes at være født eller konfirmeret og hvor man kan formode at finde personen sidenhen. På denne måde kan man skaffe sig nogle »mistænkte«, der med yderligere undersøgelser ofte kan be- eller afkræftes som den eftersøgte.

I de tilfælde, hvor det efter de første undersøgelser viste sig, at personen hverken var født i eller siden havde slået sig ned i det sogn,

som vedkommende ved barnets fødsel blev angivet at komme fra, kunne en hjemstedsangivelse alligevel vise sig at være en udslagsgivende oplysning. Mulighederne for at eftersøge en person bestemmes her dels af perioden, dels af personens køn.

For mødrenes vedkommende var forbindelsen til det sogn, hvor barnet fødtes, til alt held ret stærk: intet mindre end 55% (64) af de 117 uægte børn var født af mødre, der selv var født i det samme sogn. Dette er rent metodemæssigt heldigt, idet mulighederne for at spore kvinders flytninger er betydeligt mere begrænsede end dem, vi har for at følge mændene. Det er først med til- og afgangslisternes indførelse i kirkebøgerne fra kirkebogsreformen i 1812, vi får et middel til at følge kvinders flytning. I til- og afgangslisterne skulle alle flytninger registreres, om end det i 1822 indskrænkedes til kun at omfatte tyende, inderster og løsgængere.⁵² Det er i en del tilfælde lykkedes mig at følge personer såvel bagud som fremad i tid gennem forskellige sognes til- og afgangslister. Listerne lider dog generelt af visse svagheder: for det første er de ofte mangelfuldt førte; for det andet starter de relativt sjældent lige ved overgangen til de nye kirkebøger efter 1812. I Selde findes de således fra 1819, mens Junget og Torum sogne først har dem fra 1825. Som det også gælder for andre kilder bedredes registreringen dog med tiden, og i eftersøgningen af især de uægte børns videre skæbne har listerne i mange tilfælde været uundværdlige.

Da det som oftest var moderen, der tog sig af barnet, har der også i nogle tilfælde været værdifulde oplysninger at hente om hendes senere skæbne ved barnets konfirmation. Ud over at identifikationen kan betragtes som sikker, når barn og moder på denne måde sættes i forbindelse, har forælderubrikken ofte forsynet mig med moderens aktuelle opholdssted og navnet på en stedfar.

At en hjemstedsangivelse også kunne være altafgørende for muligheden for at opspore faderen ses af, at kun 15% (18) af de 117 børns fædre var født i det sogn, hvor barnet blev født. Desuden var moderens opholdssogn, om ikke -sted, ved fødslen selvfølgelig altid kendt, mens faderen på dette tidspunkt kunne være hvor som helst. For mændenes vedkommende, dvs. såvel for de uægte drengebørns som de udlagte barnefædres, er der imidlertid en anden kilde, der i mange

52. Thestrup, s. 532.

3. Metode og kilder

tilfælde har givet forløsende oplysninger: militærets lægdsruller. Disse er, ligesom kirkebøgerne, inddelt efter sogne, og det var således også her vigtigt at kende mandens opholdssted på et bestemt tidspunkt. Lægdsruller med oplysninger om den enkeltes navn, faders navn, alder, fødested og opholdssted skulle efter stavnsbåndets ophævelse i 1788 føres af det statslige udskrivningsvæsen, og allerede i 1789 forfattedes den første hovedrulle for det senere Viborg amt. Hovedrullerne førtes hvert tredje år og i de mellemliggende år førtes tilgangsruller, hvor kun de, der flyttede, indførtes. Indtil 1849 indførtes alle drengebørn fra landbefolkningen i lægdsrullen fra deres første leveår.⁵³ Derfor har det ofte været muligt at finde ikke blot fædrene til børnene i lægdsrullen dér, hvor de på det aktuelle tidspunkt opholdt sig, men også drengebørnene selv. De samvittighedsfulde flytteoplysninger i lægdsrullerne gør, at det er muligt at følge en gang fundet person i lægdsrullen, indtil han blev slettet fra den – hvilket som regel skete, når han var i tredive, og ofte i forbindelse med hans giftermål. Lægdsrullerne har således en stor del af æren for, at mange drengebørn og udlagte barnefædre rent faktisk har kunnet følges, indtil de slog sig fast ned et sted.

3.c.3. Civilstand og erhverv

I forbindelse med fødslen blev forældrenes civilstand og erhverv indimellem også opgivet. Begge dele kan være værdifulde oplysninger, når det skal fastslås, om »en mistænkt« er identisk med den ugifte moder eller den udlagte barnefader.

Blot ved 44 af de 117 fødsler angaves moderens civilstand, og for fædrenes vedkommende var tallet endnu lavere: 25. Når disse oplysninger sammenlignes med de resultater, der siden fremkom af undersøgelserne af de enkelte personers livsforløb, viser der sig et interessant mønster (se tabel 3.2, s. 47).

53. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, s. 587–588 og 826–827.

Table 3.2: Forældrenes civilstand ved barnets undfangelse

	Angivet ved fødslen		Endelig andel			
	Mødre	Fædre	Mødre	%	Fædre	%
Ugift	41	16	100	85%	63	54%
Gift	0	9	1	1%	20	17%
Enke(mand)	3	0	4	3%	1	1%
Ikke angivet/ ukendt	73	92	12	10%	33	28%
Sum	117	117	117	99%	117	100%

Det ses tydeligt, at en manglende angivelse af moderens civilstand ret uproblematisk kan tages som udtryk for, at hun var ugift,⁵⁴ mens det samme ikke gjorde sig gældende for den udlagte barnefader – var han gift, blev det angivet i mindre end halvdelen af de kendte tilfælde i kirkebogen. Det kan således konkluderes, at man – for fædrenes vedkommende – ikke kan tolke *ex silentio* til ugift civilstand, skønt det var mest normalt, at også den udlagte barnefader var ugift.

Når den ugifte moders eller den udlagte barnefaders erhverv eksplicit angaves ved indførslen af barnets fødsel i kirkebogen, har det nogle gange kunnet benyttes som identifikationsfaktor. Ligesom det var tilfældet med personernes navne, havde sjældnere erhvervsangivelser større værdi end de almindelige, når en person skulle genfindes. Det var f.eks. meget vigtigt, at faderen til den uægte pige Maren, der blev født 1830 i Selde, blev opgivet som »Niels Pedersen Gartner paa Nørgaard«. Ellers havde vores mistanke aldrig samlet sig om en »Gartner Niels Pedersen for Tiden conditionerende hos Kammerherreinde Føns paa Nørruplund«, der i 1833 blev udlagt som barnefader til et barn, som blev født i Thorning sogn – mere end 50 kilometer væk fra det nordsallingske. Han viste sig senere at være identisk med den mand, vi ledte efter.⁵⁵

Selv oplysningen om, at forældrene var tjenestefolk, gav stof at arbejde med. Normalt vil man antage, at dette forhold gjorde sig gældende, hvis intet andet var nævnt, men visheden derom ansporer alligevel til at lede efter en bestemt persontype.

54. Det ene tilfælde, hvor moderen viste sig at være gift, var kirkebogsindførslen tvetydig – men det var tydeligt, at hun i hvert fald *havde* været gift (Torum 1796).

55. En særlig tak til Anna-Lise Romvig Thomsen, der stod for en lang, opslidende og ikke mindst succesfuld kamp med at få identificeret denne Niels Pedersen.

3. Metode og kilder

3.c.4. Offentlige sager

Oplysningerne fra kirkebogen i forbindelse med det uægte barns dåb og eventuelt forældrenes skriftemål har hele vejen igennem været at betragte som de grundlæggende kilder – som det eneste sted, hvor vi kan være helt sikre på, at de udtalelser, der falder, drejer sig om netop vore personer. Dette gælder imidlertid også en anden kildegruppe, der kan kaste opklarende lys over de eftersøgte: de offentlige sager, der førtes i forbindelse med barnets fødsel. Der er som regel tale om alimentations-sager (dvs. bidragssager), lejemåls- og horsager, enkelte gange faderskabs-, opfostrings- eller fattigsager. Disse sager, hvis baggrund jeg skal komme nærmere ind på i næste kapitel, førtes som regel enten af moderen mod faderen eller af myndighederne mod de ugifte forældre, og gav som sådan ganske fyldige oplysninger om sagsøgers og sagsøgte opholdssted og situation – det var jo vigtigt for retten at få slået personernes identitet fast. I identifikationssammenhæng har disse sager den fordel, at de udover at være eksplicit bundet til den uægte fødsel ofte fulgte de involverede personer igennem hele den tid, sagerne varede, og således kunne kaste lys over nogle ellers mørklagte flytninger.

Desværre – set fra historikerens synspunkt – var det langt fra alle uægte fødsler, der førte sagsanlæg med sig. Da sagerne endvidere i store dele af perioden blot indførtes i kronologisk orden sammen med alle mulige andre sagstyper i amternes og herredsfogedernes protokoller, er det rent arbejdsmæssigt meget tidskrævende at søge dem. Det har således ikke været muligt at foretage en systematisk gennemlæsning af samtlige disse kilder. Ikke desto mindre er mange sådanne sager blevet fundet, hvilket man vil kunne forvisse sig om ved et kig på den samlede oversigt i bilag 3: Sager vedrørende de enkelte fødsler.

3.c.5. Den tilfredsstillende identifikation

Identifikationen af personerne fra udgangsmaterialet kan som arbejdsproces betragtes deles op i tre faser: opsporing af personer, der kunne kandidere til at være en af de eftersøgte, selektion blandt disse kandidater og til sidst en vurdering af, om der var tilstrækkeligt bevis for at erklære den udvalgte kandidat identisk med den eftersøgte person.

I arbejdet med at sammenkæde personoplysninger, som – til tider meget – forskellige kildetyper har forsynet os med, kan man princi-

pielt aldrig udelukke risikoen for, at to tilsyneladende korrekt sammenkædede personoplysninger alligevel drejer sig om forskellige personer. Jo længere, man bevæger sig tilbage i tiden, jo færre kildeoplysninger har man som regel som kædningsgrundlag, og jo mindre sikker vil man generelt kunne være på, at kædningen er korrekt. I arbejdet med at identificere forældrene til uægte børn og børnene selv senere i deres liv har der således hele tiden været tale om en vurdering af, hvorvidt en fremfunden person kunne accepteres som en af de eftersøgte.

Det er ikke muligt at anføre enkle kriterier for, hvornår en person kan erklæres »fundet«, når man arbejder med så forskelligartet et kildemateriale, som jeg har gjort. Ovenstående gennemgang af arbejdsprocessen har givet et indblik i de metoder, der har været anvendt, men i den endelige vurdering af en persons »holdbarhed« har mange andre – og ofte individuelle – faktorer også været inddraget: fadderlisternes afsløringer af slægtskabsforhold, opkald ved navngivningen af barnet, oplysninger fra fæstebreve og skifter efter forældre, søskende eller bedsteforældre – og så videre. Alle oplysninger, der har kunnet bidrage til identifikationen, er blevet søgt; ovenfor er kun nævnt de mest almindelige. Det har altså, i hvert enkelt tilfælde, været et spørgsmål om at vurdere, hvorvidt tolerancetærskelen for usikkerhed med hensyn til, om der kunne være tale om en helt anden person, var overskredet eller ej. Jeg mener selvfølgelig at kunne forsvare hver enkelt identifikation.

Tabel 3.3: Antal genfundne personer

	Fødsel fundet		Dødsfald fundet	
	antal	%	antal	%
Børn			92	79%
Mødre	109	93%	96	82%
Fædre	86	74%	73	62%
I alt	195	83%	261	74%

Det samlede resultat af identifikationsanstrengelserne kan bedst måles ved en angivelse af, hvor mange af de eftersøgte 117 personer i hver kategori jeg i sidste ende har fundet født, og hvor mange jeg har fundet døde. Det ses af tabel 3.3, at genfindingskvotienten generelt er

3. Metode og kilder

temmelig høj: næsten alle mødres fødsel er fundet, ligesom 3 ud af hver 4 fædres. Dødsfaldene har været lidt sværere – her forsvandt 1 af hver 5 mødre for mig, mens det var 2 af hver 5 fædre. Det har således grundlæggende været nemmere at holde styr på mødrene end på fædrene.

Tabel 3.4 viser, hvorledes frafaldet fordeler sig ud over perioden. Der ses en tydelig udvikling, som afspejler den skiftende kildesituation. For fædrenes vedkommende kan det således ses, at genfindingskvotienten er omtrent dobbelt så høj i periodens anden halvdel som i dens første, både hvad angår fødsel og dødsfald. Mødrenes fødsel er fundet i lidt flere tilfælde i anden periode, men her var genfindingskvotienten så høj allerede i første halvdel af perioden, at den ikke kunne stige ret meget. Stigningen i fundet af såvel mødrenes som børnenes dødsfald fra første til anden halvdel af perioden er til gengæld næsten lige så markant som stigningen ved fædrene.

Tabel 3.4: Antal genfundne personer i 1. og 2. halvperiode

		Fødsel fundet		Dødsfald fundet	
		Antal	%	Antal	%
1750–1789 (n=33)	Børn			22	67%
	Mødre	29	88%	21	64%
	Fædre	13	39%	13	39%
1790–1830 (n=84)	Børn			70	83%
	Mødre	80	95%	75	90%
	Fædre	73	87%	60	71%

Der er altså identificeret betydeligt flere af de personer, der tilhørte gruppen fra 1790–1830, end af de, der tilhørte gruppen fra 1750–1789. Da det samtidig er i den sene periodehalvdel, vi finder størstedelen af vort materiale (84 af 117 fødsler, dvs. næsten 3 af 4), er der ikke nogen tvivl om, at undersøgelsens resultater først og fremmest er repræsentative for perioden 1790–1830. Det er vigtigt at understrege dette – hvilket jeg vil komme tilbage til i konklusionen – idet centrale fænomener som f.eks. omgivelsernes holdning til den ugifte moder godt kan have været anderledes både *før* og *efter* denne periode.

3.d. Uddybelsesfasen

Et menneskes sociale position bestemmes af et utal af faktorer, som det vil være håbløst at forsøge at opregne en blot nogenlunde tilfredsstillende liste over. Endvidere ville det under alle omstændigheder være halsløs gerning, idet kilderne giver os yderst begrænsede muligheder for at undersøge disse faktorer historisk. Når vi nu ikke desto mindre vil søge at finde ud af, om den uægte fødsel havde konsekvenser for de involverede personers sociale position, er vi nødt til at kunne måle denne på den ene eller anden måde. De eneste blot nogenlunde sammenlignelige oplysninger til bestemmelse af en persons sociale position, som vi har til rådighed, drejer sig om personens erhverv og økonomiske situation. Vi er derfor nødt til at acceptere disse to faktorer som de eneste reelt anvendelige indikatorer af det noget svævende begreb: en persons sociale position.

3.d.1. Erhverv

Den mest anvendelige af de to faktorer er uden tvivl personens erhverv, der nemmest og sikrest findes i en folketælling. Den første folketælling, hvis mandtalslister er bevarede, afholdtes her i landet i 1787, de næste i 1801 og i 1834, hvorefter de holdtes rundt regnet hvert femte eller tiende år, indtil CPR-registeret langt oppe i det 20. århundrede påtog sig ansvaret for overblikket over befolkningen og dens udvikling. Foruden en oversigt over de enkelte husstandes medlemmer, deres alder og familie- eller arbejdsmæssige forbindelser med hinanden, indeholder alle folketællingerne en angivelse af husstands- overhovedets næringsvej – og dermed i de fleste tilfælde en angivelse af, hvad hele husstanden overordnet set levede af. En folketælling giver ganske vist kun et øjebliksbillede, men når oplysningerne fra flere folketællinger stykkes sammen, vil det som regel være muligt ganske detaljeret at følge en families udvikling – i hvert fald i den senere del af perioden.

Personernes erhverv anførtes naturligvis også i andre kilder, for eksempel i kirkebøgerne, men her er oplysningerne knap så strukturerede som i folketællingerne, hvor alle registreredes på een gang, og hvor brugen af de forskellige begreber lå nogenlunde fast.

En persons erhverv skiftede imidlertid efter, hvilken fase af livet vedkommende var i færd med at gennemleve. Den »normale« udvik-

3. Metode og kilder

ling gik fra barndommen over et tjenesteforhold til etableringen af en selvstændig husholdning, hvorefter der i bedste fald afsluttedes med en aftæftsperiode. Der kunne naturligvis gøres talrige udflugter fra denne slagne vej, og de enkelte faser kunne være helt forskelligt fra person til person. Til den senere komparative analyse valgte jeg at definere en alder, hvor det måtte forventes, at personen var på sin karrieres højdepunkt, dvs. havde etableret egen familie og var økonomisk selvstændig i sit endelige erhverv. En analyse af folketællingerne 1801 og 1834 for de tre sogne viste, at alderskategorien 40 til 50 år stadig var talrig, og at disse samtidig i overvejende grad kunne karakteriseres som »etablerede«: i 1801 var kun 24 af 143 i denne aldersklasse (17%) stadig ugifte, og 127 (89%) var enten husstands-overhovede eller ægtefælle; i 1834 var billedet det samme: 30 af 159 (19%) var stadig ugifte, og 130 (82%) var husstandsoverhovede eller ægtefælle. Etableringskvotienten ville naturligvis blive større, jo ældre en aldersgruppe, man tog, men samtidig ville antallet af personer blive stadig kraftigere reduceret af dødsfald.

Mit valg faldt altså på folketællingernes gruppe af 40- til 50-årige som kontrolpersoner, mens jeg tilsvarende for alle tre generationer (de uægte børn, deres forældre og bedsteforældre) i min undersøgelse har søgt at definere, hvilken erhvervsmæssig status de eller deres ægtefælle havde, da de var 45 år – eller så tæt på som muligt.

3.d.2. Økonomi

Det er straks sværere at gennemskue de enkelte personers økonomiske situation. Man må formode, at en velhavende husmand og håndværker på sin vis kunne siges at have en højere social position end en ludfattig fæstegårdmand, men der findes ikke kilder, der systematisk fortæller os om enkeltpersonernes økonomi på denne måde.

Et enkelt kvantificerbart sæt af oplysninger står vi dog med, om end det lider af visse svagheder. Da folketællingen i 1801 skulle foretages, udviste tælleren for Junget og Torum pastorat, sognepræsten Jens Groth Krag, en så overordentlig flid, at han ud over de forlangte oplysninger også noterede sin vurdering af sognebørnenes økonomiske tilstand. Og hvad mere er, så gjorde han det konsekvent – af de to sognes i alt 117 familier har de 110 fået en bemærkning som »yderlig fattig« eller »efter sin Stand riig« med på vejen. Dette gælder godt nok kun for Junget og Torum sogne og kun for folketællingen

1801, men det har dog, som det senere vil vise sig, været muligt at udnytte dette materiale i analysen.

3.e. Frafaldet

Haavet har uomtvisteligt ret i sin ene hovedanke mod min metode, nemlig at dens arbejdskrævende karakter gør udgangsmaterialet lille og dermed mindre statistisk signifikant – mine konklusioner ud fra talmaterialet skal altså være relativt forsigtige i en del sammenhænge. Den anden hovedanke, nemlig at bortfaldet skulle være større ved en livscyklusundersøgelse som min, har imidlertid vist sig ikke at være berettiget, så længe man også følger personerne ud over sognegrænserne. Som eksempel skal nævnes, at Haavet i folketællingen 1801 genfandt 57% af de fædre, der fik uægte børn 1795–1800, og 69% af mødrene.⁵⁶ Jeg fandt 62% fædre og 82% mødre døde, og havde således en betydeligt højere genfindingskvotient betydeligt senere i personernes liv.

Da det således er konstateret, at frafaldet med min metode ikke er større end med andre (snarere tværtimod), kan vi vende os mod et mere centralt problem: var det frafald, der trods alt var, socialt jævnt fordelt? Dette spørgsmål bliver af største vigtighed, idet den normalsituation, jeg sammenligner med, stammer fra en analyse af folketællingerne, som reelt er uden frafald. Man risikerer altså, at frafaldet skævvrider analyseresultatet.

Det kan ikke undgås, at det bliver lidt kunstigt, når man søger at analysere beskaffenheden af nogle oplysninger, man ikke har! Ikke desto mindre kan tabel 3.5 give os et ganske godt tip om frafaldets tendens. De 234 forældre er deri fordelt lodret efter afstanden mellem deres føde- og dødssogne, og vandret efter hvilken socialgruppe de tilhørte i 45-års alderen. Jeg vil senere redegøre nærmere for disse socialgrupper, der for øjeblikket må tages for pålydende: 1) gårdfolk, 2) husfolk og/eller håndværkere, 3–4) håndarbejdere/tyende og fattiglemmer, 5–7) andet, aftægtsfolk eller døde, og 8) ukendt.

56. Haavet, s. 78.

3. Metode og kilder

Tabel 3.5: Afstand mlm. føde- og dødsogn kontra socialgruppe

Afstand	1	2	3–4	5–7	8	i alt
0–5 km.	26	33	33	1	5	98
5–15 km.	7	18	18	0	0	43
15–25 km.	2	3	1	1	2	9
over 25 km.	0	6	4	2	0	12
ukendt	0	3	10	6	53	72
i alt	35	63	66	10	60	234

Vi kan se, at det gælder for 53 personer, at vi hverken kender deres føde- og dødssted eller deres socialgruppe. Vi kan imidlertid også se, at der er 19 personer, hvis socialgruppe vi kender, men som optræder i frafaldsgruppen, når vi måler den på antallet af fundne fødte og døde personer. Af disse var *ingen* gårdmænd, nogle få husmænd eller håndværkere, mens lidt over halvdelen bevisligt hørte hjemme på landbosamfundets absolutte bund (socialgruppe 3–4). Hvis vi antager, at et lignende forhold gør sig gældende for de 53 personer, der er os helt ukendte, så må vi altså kunne konkludere, at de personer, om hvem vi mangler de mest basale oplysninger, i det store hele hørte til i den nedre del af samfundet, og at netop de ubesiddendes større mobilitet er grunden til frafaldet.

Men så enkel er situationen ikke: man kan ikke forklare hele frafaldet med fattigdommens mobilitet. Som det tidligere er blevet vist, er mulighederne for at identificere en person mindre, jo mindre man ved om vedkommende, og dermed jo længere tilbage i tiden man bevæger sig. Af de 53 helt »ukendte« forældre fra tabellen ovenfor fik de 38 børn i 1700-tallet, hvor kun 92 af de i alt 234 ugifte forældre hørte hjemme – frafald var altså fire gange så hyppigt i 1700-tallet (38 af 92: 41%) som i 1800-tallet (15 af 142: 11%).

Frafaldet, der således ved første øjekast syntes at have en kraftig social slagside, finder altså delvist sin forklaring i kildesituationen. Man må naturligvis stadig forholde sig til en vis social skævhed i analysen, men den ser dog ud til at være begrænset. Endvidere er der ikke nogen grund til at antage, at frafaldet i min undersøgelse skulle være mere ujævnt fordelt end i de analyser, jeg sammenligner med, da de grundlæggende kildetyper er de samme.

4. Sanktioner og foranstaltninger

I dette kapitel gennemgås de ugifte forældres situation fra et juridisk synspunkt. Det vil fremgå, at anden halvdel af 1700-tallet repræsenterede en overgangsperiode i statens syn på illegitimiteten. Oprindeligt betragtedes den uægteskabelige børneavl som en forbrydelse, der skulle straffes, men diverse lovtiltag i anden halvdel af 1700-tallet og i årene efter 1800 gør det klart, at staten nu snarere var fokuseret på at afhjælpe de sociale problemer, som illegitimiteten kunne medføre. Det var således det uægte barns fødeår, der afgjorde, om de nybagte forældre var at betragte som forbrydere eller – i hvert fald for moderens vedkommende – som potentielle sociale tilfælde. I dette kapitel vil jeg først gennemgå myndighedernes sanktioner over for de ugifte forældre, derefter de foranstaltninger, der viser omslaget i myndighedernes opfattelse af fænomenet, og til sidst vil jeg se på, hvordan de forskellige bestemmelser reelt administreredes.

4.a. Sanktioner

Da tjenestepigen Anne Christensdatter fra Møgeltorum i 1751 fik et barn med sin arbejdsgiver, barber og kirurg Adolph Casper Merch i Nykøbing på Mors, kom mange af de paragraffer og bestemmelser, der beskrives i det følgende, i brug.⁵⁷ Først måtte Anne skrive offentligt for sin synd. Det samme måtte den gode hr. Merch, men først et år senere, da han i første omgang havde nægtet at være barnets fader, men siden ikke kunne bekvemme sig til at aflægge en officiel benægtelsesed. Men sagen var mere alvorlig end som så: ikke blot var hr. Merch gift og havde dermed begået hor, men det viste sig også, at Anne endnu ikke – trods sine 19 år – havde været konfirmeret, da de begik deres utugt. Begge dele var skærpende omstændigheder, og det endte med, at Merch blev idømt dobbelte lejer målsbøder for sit ægte-

57. Denne sag behandles mere indgående i min artikel »Hor« i *Den jyske Historiker* 2002, nr. 98–99.

4. Sanktioner og foranstaltninger

skabsbrud, mens Anne blev idømt 1 års tugthus for at have haft samleje inden sin konfirmation.⁵⁸

Lovgivningen tager imidlertid udgangspunkt i de langt hyppigere og mindre komplicerede tilfælde af de såkaldt *simple lejersmål*: to ugifte personer, der får et barn med hinanden. Lovgrundlaget findes i Danske Lov fra 1683, hvis bestemmelser endnu var gældende i store dele af den behandlede periode. Sjette bogs 13. kapitel handler »Om Løsagtighed«, og allerede i de første linjer af den første artikel hedder det: »Hvo nogen Qvindis=Person beligger, bøde til sit Herskab fire og tyve Lod Sølv, og Qvindfolket tolv Lod Sølv, og stande begge aabenbare Skrifte.« I 1759 præciseredes det, at forholdet kun var strafbart for »det Qvindfolk, som er besvangret, og den eller de Mandfolk, hvilke hun udlægger som Barnefader«. Skønt også blot »et letfærdigt, eller skammeligt, Levnet med hver andre« ifølge Danske Lov var forbudt, så ses det dog af denne præcisering, at den virkelige forbrydelse først var begået, når kvinden blev med barn.⁵⁹

Som det fremgår af den ovenfor citerede artikel fra Danske Lov, opdeltes de ugifte forældres straf i to: den verdslige del (bøde) og den gejstlige del (offentligt skrifte).

De verdslige myndigheder forlangte, at synderne betalte lejer-målsbøder, der i deres fulde størrelse udgjorde henholdsvis 24 og 12 lod sølv – eller 12 og 6 rigsdaler, når det omregnes. Da man ikke kunne forvente, at alle var i stand til rent faktisk at fremskaffe sådanne summer (der vel udgjorde mellem en halv og en hel årsløn for tjenestefolk),⁶⁰ gaves der mulighed for tildeling af subsidiærstraffe eller for aftingning. »Almues Folk«, forordnedes det i 1743, »skulle forsonde de Penge=Bøder, som de ikke formaae at udrede, med Ar-beyde« – mændene på en fæstning, kvinderne i spindehus. Dagslønnen skulle være 1 mark, hvilket ville sige 72 dages tvangsarbejde for mændene og 36 for kvinderne. Dette kunne dog reduceres til »Fængsel paa Vand og Brød« i fire dage for bøder på 1–10 rigsdaler og i 8

58. De offentlige skriftemål og Annes konfirmation findes i Nykøbing Mors' kirkebog (LAN). En genpart af byretsdommen over Anne Christensdatter findes som bilag 3 til sagen i Nykøbing Mors byfogedregnskab 1751 (RA). En genpart af byretsdommen over Adolph Casper Merch findes som bilag 2 til sagen i Nykøbing Mors byfogedregnskab 1752 (RA).

59. Danske Lov 6–13–1 og 6–13–3. Kongeligt reskript af 30.11.1759.

60. Skrubbeltrang, s. 239–240.

dage for bøder på 10–20 rigsdaler, såfremt det skønnedes, at de skyldiges »Velfært og Lempe, ved saadan offentlig Straf, kunde forspildes«. ⁶¹ Aftingsningsmuligheden bestod i, at forbryderen slap for yderligere tiltale ved at betale så stor en sum, som han nu evnede det. Da subsidiærstraffene, som det allerede bemærkes i en forordning fra 1724, var dyre at sætte i værk og besværlige at administrere, var det som oftest aftingsningsmuligheden, der benyttedes – den gav trods alt også lidt penge i kassen. ⁶²

Det offentlige skriftemål, som var den kirkelige konsekvens af lejermålet, var i princippet at betragte som en syndsforladelse og genindlemmelse af synderen i den menighed, som han eller hun ved sin synd havde udelukket sig selv fra. Der kan dog næppe herske tvivl om, at den offentlige syndsbeholdelse, der blandt andet bestod i, at moderen i menighedens påsyn blev udspurgt om sit barns fader, har været at betragte som en nok så reel straf som lejermålsbøderne. Dette afspejles da også af, at man – dyrt – kunne betale sig til en fritagelsesbevilling. Det offentlige skriftemål blev afskaffet i 1767 med den noget uklare begrundelse, at det »medfører adskillige Uleyligheder, og ofte giver Anledning til Misbrug og Forargelse«. Det bestemtes, at lejermålsbegængerne i stedet skulle »sættes 8te Dage paa Vand og Brød«. Denne straf stod ved magt indtil år 1800, hvor denne – engang gejstlige – sanktion helt bortfaldt. ⁶³

Det kan således betragtes som et ganske normalt sagsforløb, der indledtes, da Anne Sophie Pedersdatter Gaardbo i april 1777 fødte sin søn Jacob og udlagde »Peder Jacobsen, tienendes hos Seigr Ole Qvist ved Salling Sund«, som barnefader. Efter Junget-præstens angivelse til herredsfogeden anlagdes der straks lejermålssag imod dem, og den 23. maj 1777 idømtes de bøder på henholdsvis 6 og 12 rigsdaler, foruden at de skulle sidde 8 dage på vand og brød i stedet for det offentlige skriftemål. Anne Sophie tilbød 2 mark og Peder 1 rigsdaler i aftingning, men fik rutinemæssigt afslag af herredsfogeden, der ikke var bemyndiget til at aftinge. Det var amtmandens sag, og han accepterede lige så rutinemæssigt aftingningstilbuddene, bl.a. som følge af, at Peders husbond havde bevidnet, at han var »en uformuende Karl,

61. Forordning 6.12.1743, §§ 14 og 15.

62. Forordninger 19.8.1724 og 12.6.1812.

63. G. Hansen, s. 135–138. Forordninger 8.6.1767 og 23.5.1800 § 3.

4. Sanktioner og foranstaltninger

og kunde hverken betale Bøderne, eller havde enten Kiste, Klæder, eller andet som kunde fremviises til at gjøre Udlæg i«. Beløbene indførtes sidenhen i amtsregnskabet som betalte. Herredsfogeden attesterede nytårsdag 1777 desuden, at Peder havde afsonet sine 8 dages vand og brød, mens det ikke havde været muligt for Anne Sophies vedkommende, da hun endnu ammede.⁶⁴

Dette var straffen i tilfælde af simpelt lejermål, men der kunne også være forskellige skærpene omstændigheder, der resulterede i skærpet straf.

Der var således tale om hor, hvis den ene part var gift, og dette straffedes ifølge Danske Lov første gang med bøde »efter deris yderste Formue« (i realiteten dobbelte lejermålsbøder plus en tiendedel af personens samlede formue), anden gang med bøde efter samme princip samt landsforvisning – og tredje gang med dødsstraf.⁶⁵ Princippet med skærpet straf alt efter antallet af gange, forseelsen var begået, gjaldt til en vis grad også for lejermålet: der fandtes ikke nogen særskilt straf for 2. lejermål, men for det 3. – og så hed det *kvalificeret lejermål* – skulle kvinden, stadig ifølge Danske Lov, dømmes »uden al Naade til Kagen«, dvs. have pisk, og manden »straffis enten paa Livet, eller i andre Maader med højeste Straf« – undtagen hvis det var med »berøgtede Qvindfolk hand saadant haver begaaet, da straffis hand paa Formuen og paa Kroppen med Fængsel«. ⁶⁶ I 1751 ændredes kvindens straf fra pisk til »6 a 8 Aar« i tugthus, idet kagstrøgne af den almindelige befolkning ansås for »U=ærlige og Foragtelige« og derfor ikke kunne få arbejde, »saa at de der over bliver Landet til Tyngsel og Besværing«. ⁶⁷ Disse bestemmelser om straffen for hor og kvalificeret lejermål ophævedes først i 1866. ⁶⁸ Den tidligere nævnte barber og kirurg Merch fra Nykøbing blev således idømt dobbelte lejermålsbøder (24 rigsdaler) – den »yderste formue« gav ikke nogen tillægsstraf, da han samlet set sad i gæld. Efter aftingning slap han dog med at betale 2 rigsdaler. ⁶⁹

64. B 43 A-2, s. 124a-b og 138a (LAN). Film M 19.758, Hald og Skivehus amters kontributionsregnskab 1777, bilag 70 og 73 (RA).

65. Danske Lov 6–13–24.

66. Danske Lov 6–13–8 og 6–13–9. Min kursivering.

67. Forordning 19.3.1751.

68. Almindelig borgerlig Straffelov, 10.2.1866 § 308.

69. Nykøbing Mors byfogedregnskab 1752, bilag 2 til sagen (RA).

Det var også en skærpende omstændighed, når den ene part endnu ikke var konfirmeret. I 1745 fandtes det nødvendigt at lovgive herom, fordi man havde erfaring for, at ukonfirmerede lejemålsbegængere med henvisning til graviditeten søgte at presse en hurtigere konfirmation igennem. Man frygtede derfor, at »andre Unge deraf (kunde) tage Eksempel, og bruge syndig Sammenleye, just for at blive fri for Skole=Gang«! Det bestemtes følgelig, at »den, som sig saaledes, før sin Confirmation, har besmittet, enten det er Dreng eller Pige, saa og den, som har forført den anden, skjønt samme er confirmeret, (skal) føres til næste Tugthus, og der ved Arbeyde tæmmes et halv eller heelt Aar« – medmindre de giftede sig.⁷⁰ Hr. Merchs tjenestepige idømtes som nævnt ovenfor 1 års tugthusstraf efter denne forordning. Men da herredsfogeden troppede op for at hente hende, viste det sig, at hun var stukket af.⁷¹

De strengeste straffe var imidlertid reserveret dem, der havde legemlig omgang med beslægtede eller besvogrede, samt ikke mindst de kvinder, der fødte deres barn i dølgsmål og ofte derefter slog det nyfødte barn ihjel. Danske Lov fastslog således, at »Letfærdige Qvindfolk, som deris Foster ombringe, skulle miste deris Hals, og deris Hovet settis paa een Stage.«⁷² Det var da også denne dom, der i 1777 blev fældet over den 40-årige tjenestepige Anne Iversdatter i Møgeltorum. Hun påstod godt nok, at hun ikke havde været klar over, at hun var gravid, og at hun så i sin besippelse havde lagt det nyfødte barn ud på møddingen, hvor det kort efter blev fundet. Hun benådedes senere til livsvarigt ophold i Viborg Tugthus, hvor hun døde i 1783. Allerede i 1778 fulgte imidlertid endnu en sag, hvor Birgitte Sørensdatter fra nabosognet Rybjerg fødte i dølgsmål og vred halsen om på sit barn. For hende fandtes ingen nåde, og hun blev offentligt henrettet den 13. januar 1780. Der kan ikke være tvivl om, at forekomsten af to sådanne sager, den ene mere tragisk end den anden, har påvirket lokalsamfundet – men det er på den anden side

70. Forordning 2.9.1745.

71. Nykøbing Mors byfogedregnskab 1751, bilag 3 til sagen, og 1752, bilag 3 til sagen (RA).

72. Danske Lov 6–6–8 og 6–6–7. Emnet er grundigt behandlet i Grothe Nielsen.

4. Sanktioner og foranstaltninger

også risikabelt at drage vidtrækkende konklusioner om de ugifte mødres generelle vilkår ud fra så ekstreme sager.⁷³

Formildende, eller helt fritagende, omstændigheder fandtes også – dog fortrinsvis for fædrene. For begge køn gjaldt imidlertid en klækkelig reduktion i lejermålsbøderne og fritagelse for det offentlige skriftermål, »dersom de egte hver andre«.⁷⁴ Nogen nøjagtig angivelse af, hvornår vielsen skulle finde sted for at berettigede til nedsatte bøder, ses ikke, men udgangspunktet har nok været, at den skulle finde sted før barnets fødsel – det går Georg Hansen i hvert fald ud fra og tilføjer, at der ofte slet ikke blev givet bøder i sådanne tilfælde.⁷⁵ Manden havde endvidere to lovlige muligheder for helt at slippe for straffen: ed og soldatertjeneste. Som den anklagede part kunne den mand, der var udlagt som barnefader, af dommeren pålægges at aflægge benægtelsesed, »paa det at hand for videre Tiltale sig kand befrie«. Dette var sidste udvej i sager, hvor den udlagte barnefader nægtede paterniteten, og anklagen ikke kunne bevises.⁷⁶ Helt straffrit var også ugifte soldaters første lejermål, hvilket nok skal opfattes som en art privilegium for folk i kongens tjeneste, men formentlig også hang sammen med soldaternes manglende økonomiske evne til at forsørge en familie og de restriktioner, der var indført i forhold til deres giftermål.⁷⁷ Det var altså kun en begrænset del af lejermålsbegængerne, der kunne håbe på at blive fri for straf.

Den totale afkriminalisering af første lejermål, der trådte i kraft med lejermålsbødernes endelige afskaffelse i 1812, begrundedes allerede i 1798 i et cirkulære om aftinging af bøderne: »Slegfredbørns Forældre, som ere fattige, hindres, formedelst Leiermaalsbødernes strenge Inddrivelse og Aftinging, fra (...) at bidrage til deres Børns Opfostring og Underholdning«.⁷⁸ Mildere vinde blæste.

73. Begge sager er detaljeret beskrevet i min artikel »Ulykkelige skæbner« i Skivebogen 2001. Sagerne blev foretaget ved herredsretten 28.4.1777–30.6.1777 (B 43 A-2, s. 117a og 155a-b) og 2.11.1778–11.1.1779 (B 43 A-3, s. 23a og 58b) (LAN). Se endvidere: B 204–58, fange 1165 (LAN), B 3 A-3, s. 39, brev af 21.3.1780 (LAN), og Grothe Nielsen, s. 228–229, domme nr. 66 og 72.

74. Danske Lov 6–13–1. Bøden reduceredes til sammenlagt knap 3½ rigsdaler.

75. G. Hansen, s. 143.

76. Danske Lov 1–14–6.

77. Grothe Nielsen, s. 127 og 144. T. Hansen, s. 41–42.

78. Kancellicirkulære 8.9.1798.

4.b. Foranstaltninger

De mildere vinde mærkedes ikke blot ved den gradvise afvikling af sanktionerne over for de ugifte forældre, men også ved fremkomsten af en lovgivning, der sigtede mod at beskytte de svageste parter i sagen – moderen og barnet. Kongemagtens interesse i at sikre sig en stor rigdom i form af tro undersætter var antagelig en væsentlig faktor i dette omslag fra myndighedernes side.

Sølvi Sogner viser ganske vist, at perioden fra starten af det 17. til langt hen i det 18. århundrede havde været præget af en lovgivning, der i stadig højere grad svækkede kvindens stilling over for manden i sædeligheds- og ægteskabssager. Denne udvikling kulminerede med en forordning fra 1734, hvorefter en besvangret kvinde ikke længere kunne kræve ægteskab med barnefaderen, medmindre han var over 25 år gammel og hun enten kunne opvise et skriftligt ægteskabsløfte, forsynet med hans segl og underskrift og oprettet i 2 gode mænds overværelse, eller hun med to eller flere gode mænds vidneudsagn kunne bevise, at han »mundtlig og tydelig« havde lovet hende ægteskab.⁷⁹ Som Sølvi Sogner lakonisk kommenterer: »Det var jo ikke akkurat slik ungdommens omgangsformer artet seg i praksis!«⁸⁰

Men en af de vigtigste forordninger til regulering af forholdet mellem de ugifte forældre kom i 1763 – og denne var vendt *imod* »den, som besvangrer et Qvind=Folk«. Det var ofte »erfaret, at en og anden saadan Barne=Fader har søgt, (...) at kaste al Byrden af Barnets Opdragelse paa Moderen, det besovede Qvind=Folk alleene, som derved ofte, naar Hun er fattig og ellers ingen Tilflugt har, sættes i de allerbedrøveligste Omstændigheder«. Det fastsattes derfor ved lov, at barnets fader skulle, »liige med Moderen, bære Omsorg for dets Opdragelse, og, efter hans Vilkaar og Formue, erlægge i det mindste Halvdeelen af de Omkostninger, som Barnets nødtørftige Underholdning, efter Øvrighedens Skiønnende, udfordrer, og dermed continuere, til Barnet er Ti Aar gammel.«⁸¹ Her defineredes altså for første gang faderens pligt til at betale alimentationsbidrag. Soldater var ikke fritaget for bidragspligten, kun for lejermålsstraffene, hvorimod edsaflæggere

79. Forordning 5.3.1734.

80. Sogner 1995, s. 37 og 43.

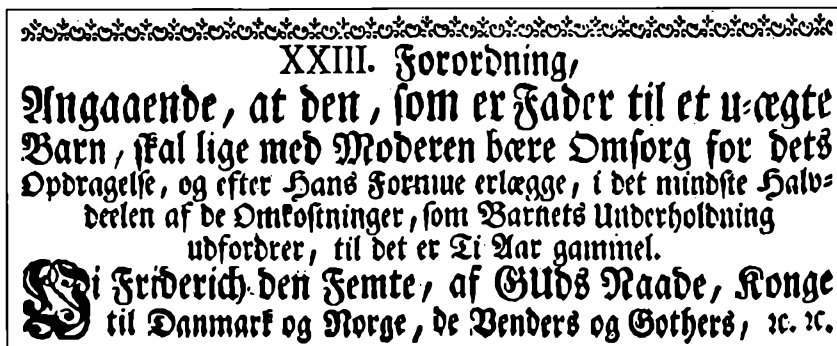
81. Forordning 14.10.1763.

4. Sanktioner og foranstaltninger

»Jomfruen paa Fødselstifelsen«
af Johannes Wiedewelt (1731–1802).
Statens Museum for Kunst, København (Foto: SMK Foto).

selvfølgelig var fritaget; de var jo ikke at betragte som rette barnefædre.

Indledningen til forordningen af 14. okt. 1763 om fædres bidragspligt.⁸²

Denne forordning medførte – i hvert fald med tiden – et hav af bidragsager. Her skal med et eksempel illustreres, hvilket forløb en sådan sag kunne have: moderen eller barnets forsørger skulle først og fremmest selv anlægge sag mod barnefaderen – kunne forældrene privat komme overens på den ene eller anden måde, så blev myndighederne ikke blandet ind i sagen. Anne Jensdatter Post i Selde, der den 29. februar 1820 fødte datteren Inger, kunne ikke blive enig med barnefaderen, Christian Jensen Dyhr (også kaldet Risum), om en passende ordning. Hun skrev derfor til øvrigheden, amtmanden i Viborg, og bad ham om ved resolution at fastsætte, hvor meget Christian årligt skulle betale til barnet. Amtmanden satte herredsfogeden i Skive til at forhøre sig om, hvorvidt Christian vedkendte sig faderskabet, og i bekræftende fald indhente oplysninger om hans »Formuestilstand«. Herredsfogeden skippede straks ordren videre til sognefogeden for Åsted sogn, hvor Christian opholdt sig, og dennes tilbagemelding gik gennem herredsfogeden tilbage til amtmanden. Først da kunne amtmanden udstede en bidragsresolution, som han sendte til herredsfogeden med besked om viderelevering til Anne. Med tanke på datidens transportforhold og forestillingerne om embedssløvsind kan det faktisk synes ganske imponerende, at al denne korrespondance fandt

82. Kong Friderich den Femtes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve for Aar 1763, s. 120.

4. Sanktioner og foranstaltninger

sted imellem den 24. februar 1821, hvor Anne skrev sin klage, og den 17. april 1821, hvor amtmanden udstedte sin resolution – altså mindre end to måneder. At den hellige grav imidlertid ikke var vel forvaret, blot fordi man kunne fremvise en amtsresolution, viser Annes erklæring ni år senere: »jeg undertegnede Anne Jensdatter (har) aldrig faaet noget hverken i Penge eller Vahre af ovenmeldte Christian Jensen Riisum til det omskrevne Barns Underhold«. ⁸³

Der gik trekvart århundrede, før man i 1839 fandt det passende at udvide bidragspligten, »indtil Barnet har opnaaet 14 Aars Alderen,« og igen næsten et halvt århundrede, før den i 1888 udvidedes, »indtil Barnet har opnaaet 18 Aars Alder«. Med den sidste forordning skete endvidere det epokegørende, at det offentlige gik ind som garant for alimentationsbidraget, idet det pålagdes barnefaderens opholds- eller forsørgelseskommune at udrede det, hvis faderen ikke selv kunne. ⁸⁴ Hvis selv udpantning hos faderen ikke gav noget, havde moderens eneste (og ringe) trøst før dette tidspunkt været, at han – i lighed med andre skyldnere – kunne indsættes på vand og brød til afsoning af beløbet.

Da mange barnefædre tilsyneladende, på trods af forordninger og deres »Natuurlige Pligt«, alligevel søgte smutveje for at undgå at betale bidrag, så forordnedes det i 1794, »at uægte Børns Mødre skulle være berettigede til at beholde og opfostre deslige Børn«. Det havde nemlig vist sig, at fædrene »især benytte sig af det Paaskud, at de selv, uagtet de ere Tieneste=Tyende, og ei have Huusholdning, ville imodtage Børnene og drage Omsorg for disses Pleye; ved hvilket forstille Tilbud de tænke, at kunne snige sig fra at efterkomme fornævnte Vor Lovs retfærdige Bud (dvs. betale bidrag), naar blot de ere følesløse nok«. I min undersøgelse findes der da også flere tilfælde, hvor en udlagt tjenestekarl tilbød at tage sig af barnet i stedet for at betale bidrag – således f.eks. Mathias Jensen, der 1810 havde fået den uægte søn Peder i Selde. Mathias var ikke nem at overtale til at betale sine alimentationsbidrag, og barnets moder måtte da også undervejs bede amtmanden afvise Mathias' tilbud om selv at tage sig af barnet – netop med henvisning til 1794-forordningen. ⁸⁵ Hver gang et sådant

83. Viborg amtsarkiv, sag 1821 K 15 (LAN). B 43–491, 18.4.1830 (LAN).

84. Forordninger 6.12.1839 og 20.4.1888.

85. B 43–491, brev 7.1.1811 (LAN).

tilbud kom, fulgte amtmanden da også den kongelige befaling om, »at der ei skal agtes paa deslige udflugter«.

Et sidste lovkompleks, der skal omtales i dette afsnit om foranstaltninger for samfundets udsatte grupper, er fattiglovgivningen. Allerede i 1708 blev det påbudt de enkelte sognepræster at indrette et fattigvæsen, hvorved hvert sogn kunne forsørge sine egne fattige. Alt tyder ikke desto mindre på, at manglende kontrol ovenfra og manglende betalingsvilje fra de bidragspligtige bønder medførte, at 1700-tallets offentlige fattigforsorg førte en henslumrende tilværelse. I 1803 kom en ny fattigforordning, der ikke afveg meget fra 1708-forordningen, men som til gengæld blev gennemført. Herved blev fattigforsørgelsen reelt overført fra den individuelle gavmildhed til et offentligt væsen, der forvaltede de pligtige bidrag. Det er, med Anna Rasmussens ord, svært at sige, hvad »de fattige, når det kom til stykket, (var) bedst tjent med« – den offentlige forsorg eller den private godgørelse?⁸⁶ Men vi kan se, at såvel de fattige som deres forsørgere herefter begyndte at klage til eller rådføre sig med højere embedsmænd, hvorved forholdene for os bliver mere gennemskuelige.

Et af de altid springende punkter var de vordende fattiglemmers forsørgelsessted. Kriterierne ændredes flere gange gennem tiden, men i udgangspunktet var en person berettiget til forsørgelse i det distrikt, hvor han sidst havde opholdt sig i tre år eller mere, eller – i mangel af et sådant – i fødedistriktet.⁸⁷ Disse regler medførte en del diskussioner mellem fattigdistrikterne, og formentlig en del ubehagelig ventetid og tvungne flytninger for de fattige. I 1824 indførtes desuden restriktioner på fattiglemmers eller forhenværende fattiglemmers giftermål – nu skulle personer, der havde modtaget fattighjælp, og som ikke havde betalt den tilbage, have fattigkommissionens tilladelse til at gifte sig.⁸⁸ Dette blev, mener Harald Jørgensen, »for adskillige Sognekommuner et kærkomment Paaskud til at skride ind og søge at forhindre Ægteskaber, der maaske i Fremtiden vilde medføre, at Familien vilde falde Sognet til Byrde.«⁸⁹ Det skulle være mærkeligt, om en sådan form for lovgivning ikke var medvirkende til at udskille

86. Rasmussen, s. 15–24.

87. Rasmussen, s. 30–31.

88. Forordning 30.4.1824.

89. Jørgensen, s. 56.

4. Sanktioner og foranstaltninger

mænd og kvinder på samfundets bund, som reelt kun havde mulighed for at få børn uden for ægteskab.

Der skal her afsluttes med et eksempel på en sag, affødt af netop denne form for tankegang. Anders Iversen og Maren Thomasdatter fik i marts 1823 en uægte søn i Junget sogn. Samme år i november måned giftede de sig, skønt Anders ikke kunne tilbyde Maren og sønnen et hjem – han måtte selv arbejde som tjenestekarl og finde nogen, som ville leje et værelse ud til hans familie. Det var ikke nemt. Året efter, da den første søn var død, men en ny kommet til, klagede Anders sin nød til amtmanden i et brev, dateret Fur, d. 18. nov. 1824: fra maj til sidst i september 1824 havde Maren siddet til huse på Fur, hvor han selv tjente færgemanden. »Efter Anmodning af Fuur Sogns Beboere«, skrev Anders, »har jeg taget min Kone derfra Landet, og har nu for et halvt Aar leiet en Stue til hende i Risum« – Risum lå i Anders' fødesogn Åsted, der udgjorde den ene halvdel af Selde-Åsted pastorat. I den afsluttende del af sit brev, hvor Anders bad amtmanden oplyse ham om, hvor han havde ret til at kræve husly mod betaling for sin kone og barnet, ramte han præcist ind i en af de utilsigtede konsekvenser af fattigreglementet: »Enhver nægter nu for Fremtiden at leie mig Huusværelse til min Kone og Barn, da de befrygte, de derved, efter længere Ophold, skulle blive Sognet til Byrde.« Anders havde ikke brug for understøttelse, men hans familieforhold og sociale situation var åbenbart så belastende, at han havde brug for at have en amtsresolution i ryggen, når han skulle have indlogeret sin familie et sted. Amtet bestemte, »at Selde og Aasted Sognes Fattigdistrict bør forskaffe meerbemeldte Anders Iversen Huuslye for hans Hustrue og Barn, mod en billig Betaling, naar han dertil maatte blive trængende«. ⁹⁰

Til sidst fik Anders og Maren et husmandssted i Selde by, der senere byttedes ud med et tilsvarende i Åsted by – han ernærede sig som tømrer og familien kom så vidt vides aldrig på fattigkassen. ⁹¹

90. Viborg amtsarkiv, sag 1824 D 107 (LAN).

91. Familien nævnes hverken i kirkebøger eller folketællinger som modtagere af fattighjælp.

4.c. Retspraksis og virkninger

»Denne er den anden Hore-Unge, hun saaledes paa faae Aar har bragt os til Wiile Sogn, til Beviis paa, at hun er en meget løsagtig og liiderlig Qvinde. Bliver hun ey alvorligen Straffet, vil hun med Tiiden stræbe at gjøre os fleere saadanne Fordringer, som Sognet kan bebyrdes med. Jeg beder derfor underdanigst, at Deres Excellence vil Naadigst føye alvorlig Anstalt for, at hun paa det alvorligste maae blive straffet efter Forordningens Bydende og Tilladelse. Hun trænger visseligen haarde- ligen til Straf.«⁹² Sådan skrev den ophidsede pastor Danæus til amt- manden, da Birthe Johansdatter i 1782 var kommet hjem til sine forældre i Vile sogn i det vestlige Salling for at føde sit uægte barn.

Ikke langt derfra havde præsten for Junget og Torum pastorat, Sø- ren Jeppesen Salling, få år forinden påtaget sig at skrive bønskrifter på vegne af adskillige ugifte mødre for at få amtmandens bistand til at opnå de pligtige bidrag fra børnenes fædre. Blandt de forførte fruentimmere var en Anne Rasmusdatter, der var kommet hjem til forældrene i Hinnerup for at føde sit barn. Hun sad nu – med præ- stens ord – »i en saare beklagelig Tilstand«. Barnets fader Hans Jensen Kisum, en gift mand, som var »bekiendt over det gandske Land for et meget drikfældigt Menneske«, havde nemlig nægtet at bidrage til barnets opdragelse.⁹³

Begge præster gjorde i den aktuelle situation deres yderste for at mindske byrderne på den lokale fattigkasse mest muligt, men der var i sandhed forskel på metoderne. Danæus fik i sagen om Birthe Johansdatter en påtale for uretmæssigt at have kaldt hendes børn for *horeunger* (en ugift person kunne juridisk set ikke begå hor) og blev desuden belært om, at ingen forordning pålagde nogen særlig straf for anden gangs lejemål. Magister Salling, derimod, fik ikke blot udvirket, at den fordrukne Hans Kisum lovede fire årlige rigsdaler til Anne Rasmusdatters barn, men fik også det første års rate til at falde prompte.⁹⁴ I en tid, hvor de offentlige skriftemål var inden for mands minde, og hvor hele menigheden var i kirke om søndagen, har det næppe været uvæsentligt, hvor meget svovl, der var i præstens prædi-

92. B 3 A-3, brev 27.11.1782, s. 383 (LAN).

93. B 3 A-3, brev 22.5.1777, s. 338 (LAN). Udtrykket »det gandske Land« refererer til halvøen Salling.

94. B 3 A-3, forlig 27.5.1777 og brev 12.12.1782, s. 338–339 og 384 (LAN).

4. Sanktioner og foranstaltninger

ken. Georg Hansens undersøgelser har godt nok med en vis sandsynlighed påvist, at usædeligheden, i form af andelen af førægteskabelige undfangelser, ikke var anderledes i sogne med »særligt religiøst indstillede præster« end i andre sogne,⁹⁵ men vi må trods alt regne med, at en stærkt fordømmende præst oftere udsatte sin menigheds rødmende syndere for udskammende angreb end en mere socialt indstillet sjælehyrde.

Endnu mere direkte kunne denne indflydelse være i tiden op til 1767, hvor det offentlige skriftemål endnu var påbudt. Otte af de 117 fødsler skete før 1767, og kirkebøgerne oplyser om alle otte mødre og fem af fædrene, at de udstod det offentlige skriftemål. Af de sidste tre fædre var een fra et sogn uden bevarede kirkebøger, een straffri som soldat og den sidste muligvis også gået fri som følge af soldattertjeneste. Den gejstlige sanktion mod lejermålsforbryderne synes således i det offentlige skriftemåls tid at have været ganske konsekvent gennemført, om end 8 uægte fødsler er et meget spinkelt grundlag at drage sådanne konklusioner ud fra. Der er ikke lavet undersøgelser på dansk materiale af, hvor mange der rent faktisk straffedes for usædelighed, mens norske undersøgelser tyder på, at omtrent to tredjedele af kvinderne og op imod hver tredje udlagte barnefader stod offentligt skrifte – jo mere mobil, befolkningen var, f.eks. i kyst- og bysogne, jo færre blev straffet.⁹⁶

De verdslige sanktioner ramte ikke personernes ære og anseelse i samme grad som den offentlige udbasunering af synden, men kunne til gengæld gå hårdt ud over pengepungen. Lejermålsbøderne skulle, som der stod i Danske Lov, betales til syndernes »Herskab«. Dette ville i realiteten sige kongen eller den godsejer, på hvis ejendom forbrydelsen var sket, hvis han var privilegeret med sigt- og sagefaldsret. Det var som regel kun de adelige godsejere, der havde disse privilegier, som betød, at det var godsejerens pligt at lægge sag an mod forbryderne, mod at han til gengæld kunne beholde de bødebeløb, der blev betalt.⁹⁷ Bøderne skulle dermed indføres i godsernes regnskab, der sjældent er bevaret. Blev lejermålet imidlertid ikke begået inden for en privilegeret godsejers domæne, så var det de kongelige

95. G. Hansen, bilag A. X, s. 195.

96. Hoff, s. 97.

97. Løgstrup, s. 37. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, s. 864ff.

embedsmænd, der skulle tiltale synderne og inkassere bøderne. På landet stod amtsforvalteren som anklager, mens det i byerne var byfogedens sag – selve sagerne førtes ved by- og herredsretterne, hvorefter de indbetalte bøder noteredes i hhv. byfogedens og amtstuernes årlige regnskaber.

64 af de 117 fødsler fandt sted før 1812, hvor lejermålsbøderne blev afskaffet, og i hele den periode, som jeg har fulgt, blev de tiltalte syndere ved herredsretten rutinemæssigt idømt fulde bøder, dvs. 12 rigsdaler for fædre og 6 rigsdaler for mødre. Herefter accepterede amtmanden lige så rutinemæssigt de dømtes tilbud om aftingning og formindskede dermed i realiteten bødens størrelse voldsomt. Byfogeden havde i modsætning til herredsfogeden myndighed til straks at acceptere de dømtes aftingningstilbud. Kun i de ret få tilfælde, hvor den dømte slet intet havde at tilbyde, blev vedkommende sat til at afsone bøderne med fængsel. Nedenstående tabel viser de bødesager, jeg har fundet enten i herredsfogedens justitsprotokoller eller i regnskaberne fra amtsforvalteren og byfogeden.⁹⁸

Table 4.1: Antallet af retsforfulgte og dømte før 1812

		I alt	Ingen sag	Sag	Dom*	
					Antal	%
Junget	Mødre	11	4	7	7	
	Fædre	11	4	7	5	
Selde	Mødre	24	24	0	0	
	Fædre	24	24	0	0	
Torum	Mødre	29	13	16	14	
	Fædre	29	14	15	12	
I alt	Mødre	64	41	23	21	33%
	Fædre	64	42	22	17	27%

* her også medregnet frifindelser; de syv sager, hvori der ingen dom faldt, angik alle personer, der var bortrejst og ikke kunne findes selv efter de tre lovpligtige efterlysninger.

98. At byfogeden overhovedet kan komme på tale i denne undersøgelse af landsognes illegitimitet skyldes, at nogle af pigerne havde tjeneste i en købstad, men kom hjem til landsognet for at føde. Disse mødre og deres barnefædre blev retsforfulgt i byretten.

4. Sanktioner og foranstaltninger

Som vi kan se, retsforfulgtes mere end hver anden lejermålsbegænger fra Junget og Torum sogne, mens jeg ikke har fundet en eneste fra Selde sogn, der blev stillet til ansvar for sin brøde – i verdslig henseende. Godt nok er justitsprotokollen for Sallinglands herreder først bevaret fra 1774 og fremefter, så oplysninger om tidligere sager har kun kunnet findes i de bevarede regnskabsarkivalier eller i andre retsbejtentes bevarede justitsprotokoller (enkelte af sagerne førtes under byfogeden i Nykøbing Mors). Det har endvidere kun været muligt at nærlæse de omfangsrige bind i centrale perioder, men da samtlige sager ikke desto mindre er eftersøgt inden for et rimeligt tidsrum efter fødslen, så er min vurdering, at kun ganske få sager kan være undsluppet dagens lys – hvis nogen overhovedet.

I Junget og Torum sogne hørte størstedelen af bøndergodset under Jungetgård gods, hvis ejere ikke havde sigt- og sagefaldsret. Derfor var det her kongelige embedsmænd, der sigtede synderne, hvilket har givet den høje frekvens af fundne sager fra disse to sogne. I Selde sogn hørte de fleste beboere under Kjeldgård gods, hvor familien Stjernholm, der blev adlet i 1747, sad det meste af perioden. Her var det op til godsejeren at rejse tiltale, men det skete tilsyneladende aldrig. Det var ved forordning af 6. dec. 1743 (§ 23) under trussel om bødestraf blevet pålagt de privilegerede godsejere at påtale brud på lovgivningen uden hensyntagen til, hvad der bedst tjente godsejerens egen magelighed og hans undergivnes økonomi. Om de tre generationer Stjernholm blot sad denne forordning overhørig i sikker forvisning om, at det ikke var de få aftingede mark værd at sætte hele retsmaskineriet i gang, eller om de indgik uofficielle forlig med synderne angående betalingen, er det ikke muligt at sige. Faktum er, at jeg ikke i mit materiale har eet eneste eksempel på, at en privilegeret godsejer sagsøger sine egne folk.

Ingen synes under nogen omstændigheder at have regnet med, at de ugifte forældre rent faktisk var i stand til at betale de fulde lejermålsbøder. Kun i eet tilfælde viser amtsregnskaberne os, at parret betalte de fulde bøder, men her var der også tale om nedsatte bøder i anledning af parrets giftermål: Thomas Jensen, der tidligere er omtalt som undersøgelsens rekordindehaver med 6 uægte børn, giftede sig med een af mødrene, og det gav anledning til, at bøderne i henhold til Danske Lov 6–13–1 reduceredes fra samlet 18 rigsdaler til 3 rigsdaler og 36 skilling. Dem måtte de til gengæld betale til sidste

skilling, og dermed betalte de ironisk nok mere end undersøgelsens øvrige sigtede, der alle fik deres lejemålsbøder aftinget. 14 kvinder betalte således mellem 24 skilling og 1 rigsdaler i aftingning og 2 afsonede bøderne med de forordnede 4 dage på vand og brød, mens det om 9 mænd vides, at de betalte mellem 32 skilling og 1 rigsdaler og 32 skilling i bøder. To mænd betalte hhv. 2 og 3 rigsdaler, men de havde også begået hor og stod derfor i udgangspunktet til en større bøde end de andre.

Der har, som det følgende eksempel viser, formentlig ofte været god grund til, at der ikke fra myndighedernes side blev insisteret på, at de fulde bøder skulle betales: da Niels Sæhlsen fra Grynderup i det vestsallingske Sæby sogn i 1783 havde begået hor, idømtes han dobbelte lejemålsbøder, dvs. 24 rigsdaler, samt straf »efter yderste Formue« – en tiendedel af hans samlede ejendom, fratrukket hustruens halvdel. En fogedforretning viste, at Niels' og hustruens samlede ejendom ikke beløb sig til værdier for mere end godt 1½ rigsdaler, hvorfor tilføjelsen om straf efter yderste formue blot forøgede bødesummen med det beskedne beløb af 8½ skilling! Niels slap dog i sidste ende med 4 mark og 9 skilling, som hans gamle fader tilbød at betale, hvis den uformuende søn så slap for yderligere krav i denne henseende.⁹⁹ Ofte var der simpelthen ikke noget at hente.

I tiden indtil afskaffelsen af straffene for lejemål var det altså en ganske stor del af »forbryderne«, der dømtes for lovbruddet. I de få tilfælde, hvor et offentligt skriftemål som den gejstlige del af straffen kunne komme på tale her i undersøgelsen, måtte så godt som alle udstå det. Den verdslige del af straffen ser det til gengæld lidt mere speget ud med: de, der skulle retsforfølges af de kongelige embedsmænd, ser for en ret stor dels vedkommende ud til også at være blevet det, mens de, der hørte under et privilegeret herskab ikke ses overhovedet at være blevet retsforfulgt. Hvor ydmygende et offentligt skriftemål eller otte dages vand og brød end kunne være, og hvor svært det end kunne være at undvære nogle mark af sin i forvejen temmelig beskedne løn, så må vi dog konkludere, at myndighedernes sanktioner i vores periode næppe har været forkrøblende for lejemålsbegængerne. Den udvikling, der startede med den konsekvente aftingning af de kolossalt høje lovmæssige bøder, kulminerede da også

99. B 43–212, fogedforretning 12.3.1784 (LAN).

4. Sanktioner og foranstaltninger

i løbet af vor periode med en statslig anerkendelse af det absurde i at straffe folk, hvis »forseelse« gav dem mere end nok at se til i forvejen: man afskaffede straffen for lejermaal.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

I 1796 skrev Torum-præsten et uægte barns fødsel ind i sin kirkebog:

4de Søndag efter Paaske lod Søren Villadsens, i Møgelthorum, Datter Dorthe Sørensdatter confirmere sin uægte Søns Daab, som var fød d 16de Apriil og hiemmedøbt; hans Navn er Jens. Barnefaderen er Land- Dragon Christen Jensen, tienende bemeldte Søren Villadsen.

De to ugifte forældre til barnet, Dorthe og Christen, giftede sig senere med hinanden, og Christen fæstede en gård i Hinnerup. Sønnen Jens voksede op og fik selv et uægte barn, hvis mor han giftede sig med, og nogle år senere overtog han sin faders fæstegård. Man kan undre sig over, hvorfor begge disse generationer fik førægteskabelige børn, når man i øvrigt kan se, at familiens historie så ganske svarer til en »normal« familiehistorie. Endnu mere bemærkelsesværdigt bliver det, når man finder ud af, at Dorthe og Christen først giftede sig i 1808, 12 år efter sønnens fødsel, og at Dorthe i mellemtiden havde fået endnu to uægte børn – i 1799 med en Jens Christensen fra Skive, og i 1803 med Henrik Bertelsen fra Åsted sogn. Den tilsyneladende triville historie om en hjemmeboende datter og en tjenestekarl, der får et uægte barn for derefter at skilles, bliver mærkeligt nok til en normal kernefamiliehistorie, hvorefter den viser sig alligevel at indeholde uventede detaljer. Hvordan kan en sådan historie forklares?

I dette kapitel undersøges de ugifte forældres historie nærmere med henblik på at fastslå, om de havde fælles træk i deres baggrund, som pegede frem imod den uægteskabelige fader- eller moderværdighed. Spørgsmålet om, hvad der adskilte netop vore 117 forældrepar fra de andre unge mennesker, der giftede sig og fik børn (vel at mærke i den nævnte rækkefølge), bliver med andre ord ledetråden for det følgende.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

Byernes og Stedernes Navne, samt deres millereds Antal.	Personernes fulde Navne i enhver Familie.	Head ender Person et i Familien.	Personernes Alder, det Levedes Tidspunkt, deres Hæder og Ære.	Ugift eller gift, og hvor ofte de have været i Ægte eller Tulestand.	Personernes Titel, Embede, Forretning, Handelsart, Næringsvei, eller hvad de leve af.
Mogeltoom Bygn. No. 1.	Søren Villadsen	Pinnobouin	60	1/2 gift	gaardskone
	Dorthe Jacobsdatter	Paus Roue	59	1/2 gift	Ejendomsforretning
	Dorthe Sørensdatter		25	ugift	
	Jacob Sørensen	Børn	19		
	Anne Sørensdatter		15		
	Sens Christensen	Christensen	5		

Søren Villadsens husstand i Mogeltoom ved folketællingen 1801. Den ugifte datter Dorthe og hendes uægte barn bor stadig hjemme. Dorthe havde i 1799 også fået datteren Else, der døde året efter, og i 1803 fik hun datteren Else Marie (se også s. 137).

5.a. Hjemsted

Den almindelige antagelse synes at være, at piger, der blev gravide, normalt søgte at undgå skammen ved at forlade hjemegnen og begive sig et sted hen, hvor de kunne føde barnet anonymt – f.eks. ind til nærmeste by.¹⁰⁰ Denne antagelse bekræftes tilsyneladende af købstædernes og hovedstadens højere illegitimitetskvotienter, men i kapitel 2 så vi, at denne forskel mellem land og by (med undtagelse af København) stort set kunne forklares med forskelle i befolknings sammensætningen. Sølvi Sogner har endvidere undersøgt forholdet for de sidste 70 år af 1700-tallet med udgangspunkt i en del af Oslo by og når frem til, at de ugifte mødre godt nok i høj grad kom fra landet, men først var blevet besvangret inde i byen. Hun kunne altså ikke konstatere nogen trafik af gravide kvinder fra land til by.¹⁰¹

Heller ikke resultaterne af den nærværende undersøgelse synes at bekræfte forestillingen om, at de gravide kvinder flygtede væk fra hjemegnen – i hvert fald ikke i tiden omkring 1800. Da vort udgangs-

100. Se f.eks. Hvidt, s. 275ff, og Bang, s. 75, der dog taler om anden halvdel af 1800-tallet eller starten af 1900-tallet.

101. Sogner 1980, s. 108ff.

punkt er uægte fødsler i landsogne, kan vi naturligvis ikke have eksempler på piger, der besvangredes på landet og fødte i byen, men vi kan i det mindste konstatere, at vi har adskillige bevislige eksempler på det modsatte: det var således slet ikke enestående, når Anne Christensdatter i 1751 tog hjem til Møgeltorum for at føde det barn, hun havde undfanget i sin tjeneste i Nykøbing på Mors. Hun fortalte i retten, at hun var nødt til at tage afsted for at finde husly og hjælp, »hvilche hun iche kunde vente at nyde og faae anden sted end hos hindes forældre udi Salling, som dem der alleene nu hindes Nøds tiid vilde vedkiende sig hende.«¹⁰² Anne måtte altså ty til forældrene for at få tag over hovedet og brød på bordet, og hun var ikke den eneste, som måtte foretage dette valg.

Det er tidligere omtalt, at intet mindre end 64 af mødrene (55%) var født i det sogn, hvor de selv fødte deres uægte barn, et forhold, der kun gjaldt for 18 af fædrene (15%). Et mere præcist udtryk for forældrenes tilknytning til barnets fødesogn fås imidlertid nok af tabel 5.1 (næste side), der opdeler dem i grupper ud fra de oplysninger, der gives i forbindelse med fødslen eller kan udledes af mine undersøgelser.

Begrebet »Hjemmehørende«, der benyttes i tabellen, dækker over, at jeg har opfattet barnets fødested som moderens/faderens primære hjemsted. Dette er her defineret ved, at et eller som oftest flere af følgende kriterier er opfyldt:

- personen er født her
- personen er opvokset her
- personen har sine forældre eller – i enkelte tilfælde – søskende boende her¹⁰³
- personen har gennem en længere årrække selv haft fast bopæl her

Definitionen er ikke gennemført logisk holdbar, idet man f.eks. godt kunne forestille sig, at en person kunne have flere »primære« hjemsteder. Dette ændrer dog ikke ved, at »Hjemmehørende« betyder, at den

102. B 35–21, s. 468b (LAN).

103. Når søskende er medtaget gælder det kun, når al sandsynlighed taler for, at den ugifte forælder (moder) er flyttet ind hos den pågældende bror/søster i forbindelse med fødslen.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

ugifte moder/fader havde et nært, personligt tilknytningsforhold til stedet.

Tabel 5.1: Forældrenes tilknytning til barnets fødested

	Mødre		Fædre	
	Antal	%	Antal	%
Hjemmehørende	84	72%	20	17%
I tjeneste	15	13%	19	16%
På gennemrejse	3	3%	0	0%
Ukendt/ingen	15	13%	78	67%
I alt	117	101%	117	100%

Det ses i denne tabel endnu tydeligere, at de fleste af de mødre, der fødte uægte børn, havde en stærk tilknytning til det sogn, hvor de fødte børnene. Vi kan strengt taget ikke se, om der var en tendens til at søge ind til byen for at føde, men vi kan i hvert fald se, at der ikke var nogen tendens til at søge til andre landsogne. Mange af dem, der er registreret med »ukendt« tilknytning til barnets fødesogn, har formentlig tjent der, og mange af tjenestefolkene har nok også haft en stærkere, f.eks. familiemæssig, tilknytning til sognet end den rent erhvervsmæssige, uden at jeg har kunnet registrere det. Det faktum, at så få af fædrene har en kendt tilknytning til barnets fødesogn, kunne endvidere tyde på, at mange besvangrelser er sket udensogns, og at der således er sket en betydelig »indvandring« af gravide tjenstepiger, der søgte hjem for at føde, ligesom den førnævnte Anne Christensdatter. Det skal hertil siges, at det godt nok er en tilsnigelse i tabellen at skrive »ingen« tilknytning, idet det aldrig kan bevises, at en person *ikke* har tilknytning til et sogn – ikke desto mindre svarer det nok for mange af fædrene reelt bedre til virkeligheden end »ukendt«.

Tabel 5.2 viser endnu et aspekt af de ugifte forældres bundethed til deres hjemegn. Her angives det, hvor langt forældrenes fødested lå fra barnets fødesogn i fugleflugtslinje.

Tabel 5.2: Afstand fra forældrenes til barnets fødested

Afstand ¹⁰⁴	Mødre		Fædre	
	Antal	%	Antal	%
5–15 km.	13	11%	26	22%
15–25 km.	1	1%	10	9%
over 25 km.	2	2%	9	8%
ukendt	8	7%	31	26%
i alt	117	100%	117	100%

Denne tabel viser igen, at børnenes mødre stort set blev i deres hjemegn, når de skulle føde et uægte barn: 90% var *bevisligt* født inden for en radius af 15 km. Også Randi Holden Hoff når i sin undersøgelse af Kristiansund frem til, at 9 af 10 ugifte mødre var lokale.¹⁰⁵

Men mere interessant er det, at denne tabel viser, at også børnenes fædre havde en stærk tilknytning til egnen. Over halvdelen af fædrene var født inden for 15 km, og sandsynligvis betydeligt flere end angivet i tabellen, idet forholdet nok også har gjort sig gældende for en del af den fjerdedel af fædrene, hvis fødested ikke kendes. Med tanke på datidens relativt ringe mobilitet er det naturligvis ikke overraskende, at to ugifte forældre kommer fra samme egn, men forholdet antyder dog, at barnets fader jævnt hen ikke har været en ukendt person for lokalsamfundet. Dette har næppe været uden betydning, når mulighederne for giftermål skulle overvejes.

Her viser det sig, at Frykmans forklaring på en del af den svenske stigning i illegitimiteten – nemlig den stigende mobilitet, som gjorde de unge uafhængige af det snævre lokalsamfunds sanktioner¹⁰⁶ – ikke umiddelbart synes at være gangbar i de tre sallingske landsogne. Her var begge parter overvejende lokale.

Et andet spørgsmål, der kan stilles i forbindelse med de ugifte forældres hjemsteder, er, om illegitimiteten synes at være koncentreret i enkelte områder, eller om den var jævnt fordelt ud over sognene. Et

104. Beregnet af programmet MapInfo som afstanden mellem sognenes midtpunkter (centroider) på et digitaliseret sognekort. Samme fremgangsmåde er benyttet ved bogens øvrige afstandsangivelser.

105. Hoff, s. 55.

106. Frykman, s. 203–217.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

forsøg på at opstille en tabel, hvoraf det kunne ses, om de enkelte landsbyer i sognene havde en større eller mindre andel i illegitimiteten, end deres befolkningstal »berettigede« dem til, måtte opgives, idet de små tal blev for påvirkelige over for tilfældigheder. Det var dog muligt at opstille tabel 5.3, der sammenligner hele befolkningens fordeling ved folketællingen 1801 med fordelingen imellem de tre sogne af henholdsvis de uægte børns og de ugifte mødres fødesteder.

Det ses af tabellen, at i alt 84 af undersøgelsens 117 ugifte mødre var født i et af de tre sogne. Tabellens mest bemærkelsesværdige resultat er den relativt lille andel af disse 84 mødre, der blev født i Selde sogn (27%), som ellers klart var det folkerigeste af de tre (41%). Sognenes illegitimitetskvotienter, der ses i tabellens sidste spalte, antyder, at det var Torum sogns beboere, der måtte tage kappen på sig og indrømme at have fremelsket den højeste illegitimitet, hvilket da også understøttes af sognets betydeligt større andel i de uægte fødsler (40%) end i den samlede befolkning (32%). Man må imidlertid forvente, at den ugifte moders fødested siger lige så meget om, hvor den særlige disponering for illegitimitet ligger, som det sted, hvor hun fødte sit barn. Når dette tages i betragtning, viser det sig, at Junget sogn faktisk var endnu tydeligere overrepræsenteret som ophavssted end Torum – vi må altså søge efter faktorer, der adskiller såvel Junget som Torum fra Selde sogn. Her kan vi i første omgang udelukke, at det skulle skyldes et større frafald blandt Selde-mødrene, idet andelen af mødre, hvis fødested vi kender, er omtrent lige høj i de tre sogne (og desuden højest i Selde): 89% for Junget, 94% for Torum og 95% for Selde.

Tabel 5.3: De tre sognes andel af hhv. befolkningen og illegitimiteten

	Fkt 1801		Uægte børn født		Ugifte mødre født		Illeg. kvot.
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	
Junget	252	26%	27	23%	29	35%	4,5%
Selde	396	41%	43	37%	23	27%	4,4%
Torum	309	32%	47	40%	32	38%	5,9%
I alt	957	99%	117	100%	84	100%	

Ved hjælp af folketællingerne har vi mulighed for til en vis grad at overskue sognenes sociale struktur. Det angaves nemlig heri, hvad hver enkelt familie levede af, og det viser sig, at en ganske simpel analyse af folketællingen 1801 måske rummer en stor del af forklaringen på Selde sogns mindre andel i illegitimitetens oprindelse.

Tabel 5.4 viser, at Selde sogn mht. forholdet mellem husmands- og gårdmandsfamilier skiller sig tydeligt ud fra de to andre sogne, som til gengæld er bemærkelsesværdigt ens. Selde sogn havde betydeligt færre husmænd end de to andre sogne, et forhold, der stadig – om end i mindre grad – gjorde sig gældende ved den næste folketælling i 1834. Dette stemmer glimrende overens med resultaterne af såvel Georg Hansens som Agnete Birger Madsens undersøgelser, der viser, at betydeligt flere ugifte mødre stammede fra husmandsklassen end fra gårdmandsklassen.¹⁰⁷ Erhvervssammensætningen synes altså til en vis grad at kunne forklare, hvorfor vi finder færre Selde-døtre med en fremtid som ugifte mødre end Junget- og Torum-døtre.

Tabel 5.4: De tre sognes sociale struktur 1801

		Familier	
		Antal	%
Junget	Gårdmænd	20	43%
	Husmænd	22	48%
	Andre	4	9%
	I alt	46*	100%
Selde	Gårdmænd	43	59%
	Husmænd	20	27%
	Andre	10	14%
	I alt	73*	100%
Torum	Gårdmænd	29	43%
	Husmænd	32	47%
	Andre	7	10%
	I alt	68	100%

* 6 familier, ligeligt fordelt på Junget og Selde sogne, er ikke talt med, da de som gejstlige eller godsejere ikke tilhørte landalmuen

107. G. Hansen, s. 106–107 og bilag D. II, s. 221. Madsen, s. 14.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

Denne undersøgelse af de uægte børns og af de ugifte forældres fødesteder leder til to foreløbige konklusioner. For det første ser det ud til, at de gravide piger søgte hjem for at føde deres barn i kendte omgivelser, i stedet for – som man kunne tro – at søge anonymiteten i fremmede egne. Hvis man overhovedet kan tale om en udstødelse af de ugifte mødre, så må vi i hvert fald efter denne konstatering forestille os, at denne ikke er forekommet i ubærlig grad. For det andet antyder fordelingen af fødslerne og mødrenes oprindelse imellem sognene, at illegitimiteten først og fremmest var fremherskende i områder, hvor husmandsklassen var talrig i forhold til gårdmandsklassen. Begge foreløbige konklusioner vil senere blive taget op igen.

5.b. Civilstand

Tidligere viste jeg tabel 3.2 (s. 47), der angav den civilstand, de uægte børns forældre havde ved kvindens besvangrelse. Tabellen blev bragt som led i en undersøgelse af, om man umiddelbart kunne gå ud fra, at barnets moder eller fader var ugift, hvis der ikke var angivet nogen civilstand i kirkebogen. Resultatet var, at man i hvert fald ikke for barnefædrenes vedkommende kunne argumentere *ex silentio*, idet tallet af gifte barnefædre mere end fordobledes ved nærmere undersøgelser – og det på trods af, at 28% af barnefædrenes civilstand endnu er ukendt.

Tabel 5.5: Forældrenes civilstand

	Mødre	Fædre
Ugift	85%	54%
Gift	1%	17%
Enke(mand)	3%	1%
Ukendt	10%	28%
Sum	99%	100%

Hvis vi antager, at de barnefædre, hvis civilstand ikke kendes, fordeler sig ligesom de andre, hvis civilstand er bestemt ad andre veje end via kirkebogsindførslen ved barnets fødsel, så var yderligere 5% barne-

fædre gift. Den forventede andel gifte barnefædre når nu op på 22%, dvs. et sted mellem hver fjerde og hver femte, mens vort tal kun ville have været 8%, hvis vi havde nøjedes med kirkebogens angivelser. Dette tal er radikalt højere end det, som andre undersøgelser er nået frem til. Georg Hansen anslår således de gifte barnefædre til at have udgjort 2–5% i 1700-tallets Danmark, mens norske undersøgelser viser, at 3% af barnefædrene i Kristiansund 1742–1801 var gifte, 3% i Bergen 1761–1792, mens et sted mellem 4 og 8% var gift i 44 repræsentative norske landsogne omkring 1800.¹⁰⁸ Disse tal baserer sig imidlertid fortrinsvis på kirkebøgernes oplysninger og antager, at manglende civilstandsangivelse betyder ugift. Det viser min undersøgelse, at man ikke kan tillade sig. Kun Lisabet Risas undersøgelse fra Stavanger amt 1721–1741 skiller sig ud ved at have en andel gifte barnefædre på intet mindre end 38%,¹⁰⁹ men da hendes kildemateriale er tingbøgernes optegnelser om anklagede i lejemålssager, er det ikke usandsynligt, at horsagerne er overrepræsenteret i forhold til deres andel af lejemålene. Vi må nemlig forvente, at relativt flere af de alvorligere sager – som hor – endte i retten. Hendes tal antyder imidlertid, ligesom mine, at hor har været betydeligt mere udbredt end antaget i de øvrige undersøgelser.

Kun en forsvindende del af de uægte børns mødre kan konstateres at være gifte eller enker. I min gennemgang af 10 sallingske sognes 335 uægte børnefødsler i perioden 1750–1830 stødte jeg kun på tre tilfælde af hor begået af kvinder: to soldaterhustruer, hvis mænd havde været fraværende i tre år, og som fik børn uden for mine tre sogne,¹¹⁰ mens den sidste af de tre dukkede op i Torum og dermed kom ind i denne undersøgelses rampelys. Hendes historie gengives nedenfor i detaljer, fordi den er så speciel, både som skæbne betragtet og – set fra historikerens side – som et eksempel på, hvor kompliceret det kan være at identificere historiske personer. Barnet blev født i 1796:

d 15de Septemb: mod Aften kom et aldrende Qvindemenneske, som gik om at sælge Kram, til Selv-Ejer Husmand Jens Pedersen i Hinderup og

108. G. Hansen, s. 105. Hoff, s. 61. Nedrebø, s. 27. Haavet, s. 139.

109. Risa, s. 26.

110. Harre sogn, 1813, og Rybjerg sogn, 1830 (hovedministerialbogen).

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

begierede Natteleje. Et Par Tiimer derefter blev hun syg og fødte en Datter; d 18de ejusd: blev jeg kaldet at hiemmedøbe Barnet. Moderen sagde sig at hede Anne Cathrine Christiansdatter, for nærværende Tid opholdende sig hos Lars Bailum i Schive, men at være fød i Øster Hassing i Vensyssel, og tilforn at have været givt med Jens Larsen, da boende i Tveen i bemeldte Vensyssel, men nu besvangret ved Mas Andersen boende i Ramme ved Lemvig.

Der kan ikke herske tvivl om, at kramsælgersken var identisk med den Margrethe Christensdatter, der blev født 1762 i Øster Hassing sogn, og som 1785 i samme sogn giftede sig med den ca. 15 år ældre enkemand Jens Larsen fra gården Tveden i Sulsted sogn (Vendsyssel). Det er således bemærkelsesværdigt (og ikke umiddelbart forklarligt), at en i øvrigt meget detaljeret redegørelse indeholder et forkert navn på hovedpersonen. Normalt bør man da heller ikke acceptere, at en person, der opgiver sit navn som Anne Cathrine Christiansdatter, skulle være tilfredsstillende identificeret som en kvinde, der i virkeligheden hed Margrethe Christensdatter. Men da Jens Larsen i Tveden døde i 1800 – dvs. 4 år efter kramsælgerskens forløsning i Torum – afholdtes der skifte efter ham. Ved dette skifte blev de tilstedeværende, heriblandt Margrethes fader Christen Nielsen fra Øster Hassing, spurgt:

om de nogen Oplysning kunde give om den afdøde Jens Laursens Enke Magrethe Christensdatters nu værende eller sidste Opholdsstæd, hvortil de svarede at ingen af Dem vidste enten hvor Hun nu var eller havde været siden Hun for meere end 12 Aar siden Reiste her fra Tveeden; de havde vel hørt Tale om, at Hun nogle Aar efter at Hun som meldt forloed Hendes Mand og Børn skulde have opholdt sig i Schive Kiøbstad eller der i Egnen, men vidste icke om det saa var eller ey; de formoedede icke at Hun havde haft noget vist opholdsstæd siden Hun forlod Tveeden.¹¹¹

Alle andre oplysninger end lige kvindens navn passede som fod i hose, og jeg måtte derfor konstatere, at der kun var en absolut minimal mulighed for, at Anne Cathrine ikke var identisk med Margrethe.

111. G 126–3, s. 166 (LAN).

Vi ved ikke, hvad der senere hændte den omvandrende kramsælger-ske og hendes uægte datter. Vi kan kun se, at en skuffet amtsforvalter i sit regnskab for 1796 måtte notere sig, at hun ikke kunne afkræves lejermålsbøder, thi »Qvinden Anne Catrine Christensdatter er ikke at finde«. ¹¹²

Det er et ganske interessant fænomen, at gifte mænd tilsyneladende så meget oftere fik børn uden for ægteskab end gifte kvinder. Her må man dog tage højde for den administrative praksis, der betød, at gifte kvinders børn automatisk regnedes for afkom af deres ægtemænd, medmindre det åbenlyst umuligt kunne være tilfældet – som når en fraværende soldats hustru viste sig at være gravid. ¹¹³ Dette er højst sandsynligt en væsentlig del af forklaringen på, at der optræder så få gifte kvinder blandt de uægte børns mødre. Forestiller vi os, at utroskaben var lige så udbredt hos konerne som hos deres ægtemænd, bør den nationale illegitimitetskvotient faktisk hæves med intet mindre end 1–2%.

Hortilfældenes dominans i dette afsnit bør naturligvis ikke overskygge det faktum, at illegitimiteten fortrinsvis var de ugiftes domæne – deraf også betegnelsen »simpelt lejermål« for den grundlæggende forseelse begået af to ugifte parter. Det bemærkelsesværdige ved civilstandsanalysen er imidlertid netop det høje antal gifte barnefædre, som livscyklusundersøgelsen har afsløret. Jeg kan selvfølgelig ikke udelukke, at der har været uforholdsmæssigt mange gifte fædre i mit materiale, der formentlig indeholder mellem 17% og 22% gifte barnefædre, men jeg tror ikke, jeg tager fejl, når jeg antager, at 15% er betydeligt nærmere virkeligheden end de 2–5%, som sågar defineres som et »ganske anseeligt« tal af Georg Hansen. Hvis min påstand er rigtig, må vi altså gå ud fra, at en større andel af forældrene til periodens uægte børn, end man hidtil har regnet med, slet ikke kunne tale om at gifte sig med hinanden: det var ikke muligt, når den ene var gift i forvejen. ¹¹⁴

112. Film M 19.728, 1796, s. 22 (RA).

113. G. Hansen, s. 16ff.

114. En nærmere gennemgang af de mange ægteskabsbrud i materialet findes i min artikel »Hor« i *Den jyske Historiker* 2002, nr. 98–99.

5.c. Alder

Mette Christensdatter fødte i april 1821 en uægte datter i Selde og udlagde Niels Christian Nielsen som barnefader. Mette var gårdmandsdatter og blev 12 år senere gift med en gårdmand i sognet; Niels Christian var søn af en husmand og blev hjulmager på Vejlekanten, hvor han 10 år senere giftede sig. Da Mette fødte deres datter, var hun 24½ år gammel, men Niels Christian var kun lige blevet 19 år. På trods af den sociale afstand mellem gårdmandsdatteren og husmandssønnen må vi regne med, at det først og fremmest var det faktum, at Niels Christian var så ung, der forhindrede et ægteskab: en 19-årig knøs havde simpelthen endnu ikke nået et punkt i sit liv, hvor han – uafhængigt af sin vilje i øvrigt – kunne forsørge en familie.

Denne historie illustrerer et af de resultater, Elisabeth Haavet når frem til i sin norske undersøgelse af de ugifte forældres aldersfordeling omkring 1800: mødrene, der i snit var 27 år, havde alderen til at gifte sig, mens fædrene med deres 29 år generelt var et par år yngre end den gennemsnitlige vielsesalder for mænd. Hendes konklusion er, at »en del av fedrene ser ut til å ha begitt seg ut på kjærlighetens marked i en alder som ikke sto helt i forhold til de reelle muligheter for å stifte familie.«¹¹⁵ Mit materiale viser, at de ugifte mødre i gennemsnit var 28,0 år ved barnets fødsel, mens fædrene var 30,7 år.¹¹⁶ Disse tal svarer helt til Johansens tal for gennemsnitsalderen for førstegangsviede i 26 danske landsogne i anden halvdel af 1700-tallet: 27 år for bruden og 31 for gommen.¹¹⁷ De nordøstallsingske barnefædre synes således ikke ved første øjekast generelt at have været for unge til at indgå ægteskab, men når man sorterer det anselige antal gifte mænd og den ene enkemand fra, bliver de udlagte barnefædres gennemsnitsalder 28,1 år.¹¹⁸ Noget kunne altså tyde på, at aldersfaktoren havde en vis betydning i en del af de tilfælde, hvor en graviditet ikke endte med ægteskab, men med et uægte barn – ofte var faderen

115. Haavet, s. 105–108.

116. Beregnet på 111 mødre og 91 fædre. For 6 af mødrene og 17 af fædrene kendes ikke de nøjagtige fødedata, hvorfor disses fødeår er beregnet ud fra senere kilders aldersangivelser.

117. Johansen (1976), s. 85.

118. Beregnet på 75 barnefædres alder, hvoraf de 15 er tilnærmede som ovenfor.

af den ene eller anden grund ikke klar til at gifte sig, ligesom det viste sig i Haavets undersøgelse.

Dette viser sig også, hvis man kigger nærmere på aldersfordelingen blandt de ugifte forældre, som fremgår af tabel 5.6. Til sammenligning har jeg i tabellens sidste kolonner medtaget aldersfordelingen for førstegangsviede i to af Hans Chr. Johansens undersøgelser, der dækker hhv. 1741–1801 og 1815–1840.

Tabellen viser, at i hvert fald de yngste fædre synes overrepræsenterede i forhold til brudgommene i samme alder. I noten under tabellen ses, at dette forhold bliver endnu tydeligere, hvis vi som ovenfor udelader de gifte fædre og den ene enkemand fra procentberegningerne. Mange ugifte barnefædre var altså for unge til at gifte sig.

Mødrenes aldersfordeling ser ikke ud til at adskille sig væsentligt fra aldersfordelingen blandt førstegangsviede kvinder. Det skulle da lige være, at der er en svag overrepræsentation af mødre i 30'erne – altså kvinder, der begyndte at være forbi den mest oplagte vielsesalder. Det er imidlertid temmelig risikabelt at tolke på så små tal, især da når man ser, hvordan procentfordelingerne svinger mellem Johansens to undersøgelser. Vi kan dog med en vis rimelighed konkludere, at

Tabel 5.6: De ugifte forældres alder ved barnets fødsel og førstegangsviedes alder i to andre undersøgelser¹¹⁹

År	De ugifte forældre				1741–1801		1815–1840	
	Mødre		Fædre*		Brud	Gom	Brud	Gom
	Antal	%	Antal	%	%	%	%	%
–19	4	4	4	4	7	1	5	0
20–24	33	30	18	20	30	14	38	17
25–29	37	33	25	27	30	31	31	49
30–34	25	23	26	29	17	26	13	20
35–39	10	9	7	8	10	15	7	7
40–	2	2	11	12	7	13	6	6
i alt	111	101	91	100	101	100	100	99

* tælles de gifte fædre og enkemanden fra bliver procentfordelingen i stedet: 5%, 24%, 32%, 29%, 7%, 3%.

119. Johansen (1976), tabel 8.7, s. 87 (1149 mænd og 1084 kvinder). Johansen (2002), tabel 4.14, s. 112 (371 mænd og 402 kvinder).

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

de ugifte mødre ikke – som man måske kunne forestille sig – fordelte sig på to grupper, der hver især ville antyde en aldersrelateret grund til, at barnet endte som uægte: teenagerne og de halvvisne pebermøer. Mødrene havde generelt samme alder som andre gifteklare kvinder.

Når det skulle afgøres, om udfaldet af en graviditet blev et ægteskab eller et uægteskabeligt barn, ser det altså ud til, at den ugifte faders alder kunne forsyne os med en del af forklaringen. Hvis han var for ung, var der en større sandsynlighed for, at han endnu ikke kunne forsvare at stable et hjem på benene – eller overhovedet havde mulighed for det. De ugifte mødres alder synes derimod ikke at bidrage til at forklare, at deres børn blev født som uægte.

5.d. Graviditet og vielse«

I det gamle bondesamfund synes det at have givet anledning til den officielle ægteskabsindgåelse, når der kom et barn«, skrev Sølvi Sogner i 1978.¹²⁰ Baggrunden for denne udtalelse var det store antal brude, der var svangre, når de gav deres ja-ord i kirken. Der synes at have været tale om et fællesnordisk fænomen,¹²¹ der til en vis grad bundede i forskellene mellem den folkelige og den officielle opfattelse af vielsesceremonien, samt ikke mindst i ungdommens traditionelle omgangsformer.

Jeg skal ikke her gøre noget forsøg på en nærmere diskussion af datidens ungdomskultur, men blot tage det ikke overraskende standpunkt, at ungdomslivet dengang som nu indeholdt et væsentligt element af »magesøgning«, som det så smukt hedder. Og netop her har vi endnu en variabel at forklare illegitimiteten ud fra: »uheld« i magesøgningsprocessen. I den grå zone omkring indgåelse af mere eller mindre faste forbindelser kunne det se ud til, at de førægteskabelige samlejer har haft en større plads i Norden end i andre lande, hvor såvel illegitimitetskvotienten som andelen af gravide brude var lavere end her. Johansen angiver i sin undersøgelse af det danske landsbosamfund i anden halvdel af 1700-tallet, at den kvindelige part

120. »In old peasant society the arrival of a child seems to have been the occasion for official marriage.« Sogner (1978), s. 64.

121. Laslett, s. 55ff. Hoff, s. 69.

var gravid ved henholdsvis 20% af trolovelserne og 40% af de vielser, hvor en barnefødsel efterfølgende har kunnet konstateres.¹²² For vore tre sogne gjaldt tallene i tabel 5.7 for den periode, hvor det har været muligt med sikkerhed at kombinere vielser og barnedåb.

Det er ikke lykkedes mig at finde en barnefødsel inden for rimelig afstand af hver tredje vielse. Dette kan skyldes een af to ting, nemlig at parret ikke fik børn (mange, der ved vielsen angives som enker eller enkemænd, blev ikke senere fundet), eller at de flyttede til et andet sogn og fik deres første barn dér (disse par er til en vis grad søgt). Når man beregner andelen af gravide brude udelukkende ud fra trolovelser og vielser, der bevisligt medførte en barnefødsel – og det gør både jeg selv, Johansen og Georg Hansen – bliver den beregnede andel gravide brude altså utvivlsomt højere end den reelle andel. Størstedelen af frafaldet er formentlig frafald netop fordi bruden *ikke* var og i øvrigt heller aldrig blev gravid. Omvendt giver det mening at udelukke disse vielser fra beregningen, hvis man ønsker at sammenligne forholdene for ugifte forældre, gravide brude (med gom) og par, hvis første barn blev født i sømmelig afstand til vielsen. Det interessante er i denne sammenhæng at undersøge de unge mennesker, der stod for at skulle stifte familie og hjem for første gang, og derfor er enkefolks anden, tredje eller fjerde vielse irrelevant i sammenhængen.

Tabel 5.7: Førægteskabelige graviditeter i de tre sogne 1790–1830

	Vielser	Barn fundet*		Gravide**			
		Antal	%	trol.	%	vielse	%
Junget & Torum	218	144	66%	59	40%	63	44%
Selde	128	87	68%	26	30%	34	39%
I alt	346	231	67%	85	37%	97	42%

* angiver i hvor mange tilfælde, det er lykkedes mig at finde en barnefødsel efter vielsen

** fødsel fundet sted inden for 8 mdr. (240 dage) efter hhv. vielse og trolovelse

122. Johansen (1976), s. 105–106. Johansens basis består af de 1489 trolovelser og 1196 vielser, hvor han har fundet et barn inde for de følgende 100 måneder. Bruden er regnet for gravid, hvis hun fødte inden for 8 måneder efter vielsen.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

Tabel 5.7 (s. 87) viser, at der er fundet en højere andel af gravide trolovede, end Johansen angiver, hvorimod andelen af gravide brude passer meget godt til hans resultater. Også Hansen angiver tal for andelen af gravide trolovede, og han ligger – med et grundmateriale på 4650 fødsler – mere på linje med tallene fra vore tre sogne: for Jyllands vedkommende angives de gravide trolovede således at have udgjort mellem 32% og 36% i fem forskellige seksårs-perioder i tiden 1725–1810. Sjælland lå lidt lavere med andele på mellem 26% og 35%. Hansen opererer også med højere tal for andelen af gravide brude, der i samme periode angives at være omtrent 50%.¹²³

Hvad enten man bruger Johansens, Hansens eller mine tal, må man konstatere, at omtrent halvdelen – lidt under eller lidt over – af kvinderne havde undfanget et barn, inden de blev gift, og omtrent hver tredje allerede inden forlovelsen. Det står således klart, at seksuel omgang i høj grad fandt sted uden for ægteskabets rammer, hvorimod det er umuligt at sige, hvor mange der havde til hensigt at gifte sig allerede inden graviditeten var en kendsgerning. De mange, der blev gravide allerede inden trolovelsen, tyder dog på, at risikiviligheden ikke var helt lille.

En historie fra Selde sogn synes at kunne illustrere den virkelighed, som statistikkerne over førægteskabelige undfangelser antyder, nemlig at hverken førægteskabeligt seksuelt samkvem i sig selv eller en førægteskabelig graviditet førte til almindelig fordømmelse: da Anne Jensdatter Post i 1827 havde fået sit fjerde barn uden for ægteskab, måtte præsten i Selde melde hende til myndighederne for at have begået kvalificeret lejemål. Han bad da om, at Anne måtte »underkastes den mildeste Straf, ej for hendes egen, men for hendes Families Skyld, agtværdige Folk her i Sognet, af hvilke fornemmelig en Søster til hende, en agtbar Gaardkone i Floutrup Bye, har i flere Uger lagt syg, af Harme over Søsterens forargelige Forhold.«¹²⁴ Denne agtbare søster, der harmedes så voldsomt, havde 20 år tidligere født sit første barn kun godt fem måneder efter sin trolovelse.¹²⁵ Historien *beviser*

123. G. Hansen, bilag A. II-III, s. 188–189. Hansen medregner trolovelser og vielse, der medførte en barnefødsel. Bruden er regnet for gravid, hvis hun fødte inden for 8 måneder efter hhv. trolovelse og vielse.

124. Viborg amtsarkiv, sag 1828 A 36, bilag 1, 26.1.1828 (LAN).

125. Helvig Jensdatter, trolovet 4.5.1806 med Morten Jensen, første barn født 18.10.1806, Selde sogn.

~~egen men for hendes~~ Families Skyld, agt-
 værdige Folk her i Sognet, af hvilke fornemmelig
 en Søster til hende, en agtbar Gaardkone
 i Floutrup Bye har i flere Uger lagt syg,
 af Harme over Søsterens forargelige Forhold.
 Om Peder Nielsen Badum, udlagt Barnefader
 til hendes mindste Barn, siger Rygtet, at han
 vil afvære sin Brød med Kroppen, og derved
 inddrage sig fra alt Alimentations Bidrag til
 Barnet; men da han, skjøndt jordløs Huusmand,
 kan et godt Haandværk, og dertil ingen Børn
 har i sit lovlige Ægteskab; saa var det ønskeligt,
 at han maatte vorde tilpligtet at yde det
 lovmæssige Bidrag, da i andet Fald Barnet,
 som Moderen ej selv vil kunne ernære, da

En side fra præstens anmeldelse af Anne Jensdatter Post til amtet 1827. Øverst ses henvisningen til søsterens stærke ildebefindende, nedenfor anmoder præsten – på det lokale fattigvæsens vegne – om amtets hjælp til at inddrive bidrag fra barnefaderen. Anne endte med syv dage på vand og brød, mens barnefaderen fik påbud om at betale seks rigsbankdaler årligt til barnet.¹²⁶

126. Viborg amtsarkiv, sag 1828 A 36, bilag 1, 26.1.1828 (LAN). Illustrationen viser følgende tekst: »egen men for hendes Families Skyld, agtværdige Folk her i Sognet, af hvilke fornemmelig en Søster til hende, en agtbar Gaardkone i Floutrup Bye har i flere Uger lagt syg, af Harme over Søsterens forargelige Forhold. Om Peder Nielsen Badum, udlagt Barnefader til hendes mindste Barn, siger Rygtet, at han vil afsonne sin Brøde med Kroppen, og derved unddrage sig fra alt Alimentations Bidrag til Barnet; men da han, skjøndt jordløs Huusmand, kan et godt Haandværk, og dertil ingen Børn har i sit lovlige Ægteskab; saa var det ønskeligt, at han maatte vorde tilpligtet at yde det lovmæssige Bidrag, da i andet Fald Barnet, som Moderen ej selv vil kunne ernære, da [hun har 2 i forvejen, (...) vil falde Communen til Byrde]«.

naturligvis intet; præsten kan have overdrevet søsterens harmeanfald, og den førægteskabelige graviditet 20 år tidligere kan være blevet begravet under mange lag jysk bondemuld i mellemtiden, men det kan også reelt tænkes, at en førægteskabelig undfangelse, så længe den førte til ægteskab, ikke var en plet på nogens ry og rygte. Det kunne jo ske for enhver – og gjorde det rent faktisk også for mange!

Ifølge Laslett svingede antallet af førægteskabelige undfangelser parallelt med illegitimitetskvotienten: »Den bratte stigning i såvel illegitimitetsraten som antallet af førægteskabelige graviditeter, der er konstateret i alle egne af Europa, som hidtil er blevet undersøgt, er en af den sociologiske histories fremtrædende opdagelser«. ¹²⁷ Georg Hansens undersøgelse fra 1957 antyder ikke desto mindre, at dette ikke gjorde sig gældende for Danmarks vedkommende. Den viser, at andelen af gravide brude på Sjælland i første halvdel af 1700-tallet var på ca. 50%, i Jylland på ca. 52% og på Fyn på ca. 48%, mens den omkring 1800 var på henholdsvis ca. 48%, 48% og 46%. Hansen erklærede sig ikke sikker på, hvorvidt der var tale om tilfældigheder, men hans tal tyder da på, at antallet af gravide var let faldende i en periode, hvor der skete en stærk stigning i antallet af uægte børn. Denne konklusion støttes af mine tal i tabel 5.8, der godt nok viser en svag stigning hen over 1800, men til gengæld mønstrer et fald i 1820'erne, som ikke modsvares af et tilsvarende fald i illegitimitetskvotienten: i vore tre sogne steg illegitimiteten stærkt i hele perioden 1810–1830 (se fig. 3.1, s. 38).

Tallene i tabel 5.8 lider af to svagheder: dels er de ret små, dels dækker de kun en relativt kort periode. Også Hansens tal er sporadiske, skønt utvivlsomt mere repræsentative end mine, men til gengæld viser hans opgørelse af andelen af gravide trolovede til dels modsatrettede tendenser. Hans jyske tal viser nemlig en relativt jævn andel hele århundredet igennem, mens de sjællandske tal viser en jævn stigning fra 26%, der i perioden 1725–30 fødte barn inden for otte måneder efter trolovelsen, til 35% i perioden 1805–1809. ¹²⁸ Billedet er med andre ord ikke helt klart for Danmark, men noget tyder på, at antallet af gravide brude og uægte børn ikke fulgtes ad.

127. »The upward thrust of all the illegitimacy ratio and also of prenuptial pregnancy over all the areas of Europe so far investigated is one of the outstanding discoveries of sociological history«. Laslett, s. 26.

128. G. Hansen, bilagene A. II og A. III, s. 188–189.

Tabel 5.8: Førægteskabelige graviditeter i de tre sogne 1790–1830, periodevis

	Vielser	Barn fundet		Gravide			
		Antal	%	Antal	%	trol.	%
1790–1799	92	65	71%	27	42%	23	35%
1800–1809	82	54	66%	24	44%	20	37%
1810–1819	95	62	65%	28	45%	27	44%
1820–1830	77	50	65%	18	36%	15	30%
I alt	346	231	67%	97	42%	85	37%

En sådan manglende parallellitet kan skyldes, at de to kurvers svingninger påvirkes af forskellige faktorer og altså er uden nogen indbyrdes sammenhæng, men det kan også skyldes, at den samme faktor påvirker kurverne i hver sin retning. Det kan eksempelvis tænkes, at de modsatrettede tendenser, vi kan se i de tre sogne i 1820'erne, hvor antallet af førægteskabelige graviditeter faldt (se tabel 5.8) og antallet af uægte fødsler steg (se figur 3.1, s. 38), havde den samme årsag. Sølvi Sogner mener således, at udviklingen gik i retning af, at vordende forældre ikke længere giftede sig – og så blev deres børn uægte i stedet for førægteskabeligt undfangede. Hun konstaterer i Norge en lidt stærkere tendens til førægteskabelige graviditeter blandt husmandsfolk end blandt gårdmandsfolk og kombinerer denne observation med en stigende andel af gravide og især allerede nedkomne brude i Norge op imod slutningen af 1700-tallet. Dette får hende til at nå frem til følgende konklusion, der altså også synes interessant i forhold til den danske situation: »Når der kom et barn, havde det oprindeligt ført til etableringen af en selvstændig familie med egen bolig, men nu tenderede det først til at føre til et forsinket bryllup, og siden blev der – oftere end før – slet ikke noget bryllup ud af det.«¹²⁹ Heri ser vi Sogners forklaring på illegitimitetsstigningen omkring 1800 illustreret: unge mennesker, der traditionen tro havde seksuelt samkvem før ægteskabet, blev, når en graviditet pludselig gjorde en familiegrundlæggelse nødvendig, i stigende grad overraskede over, at udsigterne til et levebrød i denne periode med stor befolkningstilvækst var så dårlige. Nogle familiedannelser blev opgivet, andre udsat

129. »The arrival of a child, which used to lead to the establishment of a family-household, tended at first to lead to a delayed marriage, then more often than before to no marriage at all.« Sogner (1978), s. 65.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

i lang tid, og i begge tilfælde blev graviditeten nu til en fødsel uden for ægteskab. Atter andre giftede sig alligevel og tog det levebrød, de kunne få – oftest som husmænd og daglejere – i håb om en dag at kunne overtage en gård.

Når vi vil undersøge, om en del af vore uægteskabelige fødsler skyldes denne tendens til at udsætte eller simpelthen aflyse et planlagt ægteskab, må vi i første omgang kigge lidt ind i tiden efter barnets fødsel. Tabel 5.9 viser, hvor mange af de 117 par, der giftede sig med hinanden *efter* at have fået det uægte barn.

Tabel 5.9: Udsatte giftermål

	Uægte børn	Par senere gift	
		Antal	%
1750–1769	10	2	20%
1770–1789	23	0	0%
1790–1809	24	9	38%
1810–1830	60	13	22%
1750–1830	117	24	21%

Disse tal for indgåede ægteskaber må principielt siges at være minimumstal. Kendskabet til de ugifte forældres senere skæbner betyder imidlertid, at der kun i 12 tilfælde kan være tvivl om, hvorvidt forældrene siden blev gift med hinanden. Selv i disse 12 tilfælde er tvivlen dog i høj grad teoretisk, idet en eventuel vielse efter al sandsynlighed ville være blevet opdaget i løbet af min undersøgelse – medmindre parrene giftede og bosatte sig langt væk fra vort område. Det passer fint med Sogners teori, at de udsatte giftermål i de tre sogne klumper sig sammen i sidste halvdel af perioden. Man kunne endvidere bemærke, at faldet fra næstsidste til sidste fjerdedel af perioden sker samtidig med 1820'ernes fald i antallet af gravide brude, og til gengæld modsvares af en fordobling af illegitimitetskvotienten i den samme fase (se figur 3.1, s. 38, og tabel 5.8, s. 91). Dette synes at bekræfte, at man først udsatte og siden i højere grad helt aflyste giftermålene – en iagttagelse, der dog hviler på et temmelig spinkelt talmæssigt grundlag.

Det har ikke været muligt at fremskaffe noget andet mål for, i hvor høj grad planlagte giftermål blev aflyst, og hvorvidt det var noget, der

skete oftere med tiden. Kun i forbindelse med to bidragssager sker det, at moderen hævder at være besvangret under ægteskabsløfte,¹³⁰ mens det må formodes udelukket i de tilfælde, hvor den ene part var gift. Omstændighederne ved resten af undfangelserne kan vi ikke sige noget om.

Kun i eet tilfælde får vi et nærmere indtryk af forløbet omkring undfangelsen – et forløb, der ikke umiddelbart synes at adskille sig væsentligt fra mere nutidige forhold. Da Villads Nielsen Bønding i 1825 nægtede at være fader til det barn, som Kirsten Larsdatter i Hinnerup havde født, blev der optaget forhør ved politiretten for at få redet trådene ud. Kirsten sagde, at barnet, der blev født den 23. september, var »undfanget af hende anden Juledags Nat 1824, da han (Villads) havde legemlig Omgang med hende i Christen Muurmesters Huus i Skive, hvor de laae sammen i en Seng Natten imellem fornævnte anden Juledag og den paafølgende 27de December fra Kl. omtrent 12 af og indtil Dagbrækningen.« Villads benægtede ikke »forhen at have bedreven Utugt med Kirsten Laursdatter, men dette skeede sidste Gang den 4 August 1824«. Han erkendte desuden »at have lagt i Seng med Kirsten Laursdatter den af hende omforklarede Nat«, men påstod ikke at have »hadt Samleie med hende« den nat. Den førnævnte Christen Muurmesters datter, Marianne, fortalte, »at Willads Nielsen anden Juledags Nat i forrige Aar var fulgt hjem med hende fra en Dandsestue her i Skive, hvor det den Aften var dem tilladt at dandse, og at han, som var noget beruset, dog ej videre, end at han kunde gaae, lagde sig, efter hendes Tilladelse, i hendes Seng, hvor hun (...) ogsaa lagde sig.« Han var da fuldt påklædt, og et kvarter tid efter, berettede Marianne, kom Kirsten, »som var lovet at ligge i hendes Forældres Huus«, hen til sengen, hvorefter Marianne overlod hende sin plads og forlod værelset for at sove i stuen. Da Marianne ikke kunne bevidne, at Villads og Kirsten havde haft legemlig omgang, og da Kirsten ikke på andre måder kunne bevise det, så stod påstand mod påstand, og Villads dømtes til at aflægge ed på ikke at være fader til barnet – det havde han selv tilbudt at gøre, og dommen kan da heller ikke ses som andet end en frifindelse for hans vedkom-

130. I forbindelse med børn født i Torum 1777 (3) og Junget 1814: brev fra præsten til amtmanden 2.6.1777 (B 3 A-4, s. 340-341 (LAN)) og brev fra moderen til amtmanden 16.7.1817 (B 2-262, bilag 1 til sag 1817 D 105 (LAN)).

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

mende.¹³¹ Selv med skyldig hensyntagen til, at vi ikke *helt* kan udelukke, at Villads' påstand var sandfærdig, må vi dog kunne udlede, at en sådan optakt til »legemlig Omgang« ikke var direkte usædvanlig.

Vi kan ikke med det foreliggende materiale fastslå, hvorvidt Sogners forklaring af forholdet mellem graviditet og vielse gjaldt også for danske forhold. At befolkningstilvæksten omkring 1800 medførte en forværring af unges muligheder for at etablere sig og dermed at stadiet flere påtænkte ægteskabsindgåelser udsattes eller aflystes, lyder mere end rimeligt som forklaring på i hvert fald en del af stigningen i antallet af uægteskabelige fødsler. Teorien støttes da også af resultaterne af analysen på vort relativt spinkle materiale, heriblandt især det faktum, at så godt som alle eksempler på senere viede forældre skal findes i anden halvdel af perioden.

Den anden interessante konklusion, som vi kan drage ud fra de resultater, der er fremlagt i dette afsnit, er, at seksuelt samkvem ikke blot før ægteskabets indgåelse, men også før troløvelsen, tilsyneladende var ganske normalt – og altså næppe dadelværdigt. En eventuel stigmatisering af personer, der havde uægteskabelige seksuelle forhold, kunne altså kun komme på tale i de tilfælde, hvor graviditeten ikke medførte et bryllup. Det skal i kapitel 6 nærmere undersøges, hvorvidt en sådan stigmatisering overhovedet fandt sted.

5.e. Den sociale baggrund

Et spørgsmål, der ikke hidtil har været taget grundigt op i nogen undersøgelse af illegitimitetens årsager i denne periode, er den rolle, de ugifte forældres egne forældre spillede. De ugifte forældres baggrund er aldrig fulgt længere tilbage end et kort tidsrum før barnets fødsel. Der foreligger således ingen undersøgelser, der oplyser nærmere om de sociale kår, de uægte børns forældre kom fra. Det nærmeste, vi kommer, er Georg Hansens tidligere nævnte angivelse af, at ca. 9 af 10 mødre kom fra landalmuens »laverestående samfundsklasser, d.v.s. husmands-, håndværker- og daglejerstanden.«¹³² Dette resultat bygger han imidlertid kun på de tilfælde, hvor det eksplicit nævnes i

131. B 43 A-48, s. 250b-251b og 254a-255a (LAN).

132. G. Hansen, s. 106.

kirkebogen, hvilken klasse moderen tilhører, eller hvor det i folketællingen 1787 eksplicit angives, at et barn er uægte. I det første tilfælde er det klart, at der vil være en overvægt af tjenestepiger, da langt størstedelen af de unge, ugifte kvinder på dette tidspunkt enten var tjenestepiger eller hjemmeboende døtre. I det andet tilfælde er det – efter min erfaring – de færreste af de »velfungerende« mødre, der får deres barn registreret som uægte. Jeg mener med andre ord ikke, at Georg Hansens tal er repræsentative. Også Agnete Birger Madsen har undersøgt sine 71 mødres baggrund, men hendes undersøgelse dækker anden halvdel af 1800-tallet og behandler således en periode, der ligger godt 50 år senere end min.

Vi skal her starte undersøgelsen fra bunden og indlede med at spørge, om de ugifte forældre eventuelt *selv* var uægte børn, og således blot videreførte en art familietradition. Tabel 5.10 viser andelen af uægte børn blandt de ugifte forældre, hvis fødselsstatus vi kender (gængangere er kun talt een gang).

Tabel 5.10: Forældrene – ægte eller uægte?

	n	Status ved fødsel		
		ægte	uægte	% uægte
Mødre	93	88	5	5%
Fædre	72	67	5	7%
I alt	165	155	10	6%

Som det ses, var det ret få af de ugifte forældre, der selv var født uden for ægteskab. For såvel mødrenes som fædrenes vedkommende var størstedelen født 1760–1800, en periode, hvor 6% uægte unægtelig *var* flere, end i hvert fald vore tre sogne gennemsnitligt kunne opvise (se figur 3.1, s. 38), men tallene er så små, at ganske få personer kan forrykke billedet. Hovedsagen er, at vi kan konstatere, at langt størstedelen af de ugifte forældre selv var født som ægte børn. Der var altså ikke umiddelbart en social arv at videreføre på dette punkt.

En anden metode til at måle, om de uægte børns forældre »var påvirkede hjemmefra«, er at undersøge, om deres forældre skilte sig ud fra normalen mht. førægteskabelige graviditeter. En højere andel end vanligt af gravide brude blandt de uægte børns bedsteforældre ville antyde, at de uægte børns forældre bar på en social arv, hvad

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

enten denne så bundede i økonomiske og sociale forhold, eller i stadig mere liberale principper med hensyn til førægteskabeligt seksuelt samkvem – sådan som Shorter hævder i sin tidligere omtalte teori om den seksuelle revolution. Denne sociale arv skulle i givet fald have været med til at disponere forældrene for børneavl uden for ægteskab.

Tabel 5.11: Førægteskabelige graviditeter – bedsteforældrene

	Vielser/par	Barn fundet		Heraf gravide ved vielsen*	
		Antal	%	Antal	%
De tre sogne 1790–1830	346	231	67%	97	42%
De uægtes bedsteforældre	234	128	55%	60	47%

* fødsel fundet sted inden for 8 mdr. (240 dage) efter vielsen

Der viser sig her – det relativt spinkle talmateriale taget i betragtning – at undfangelse før vielsen var nogenlunde lige så normalt blandt de tre sognes befolkning som helhed som blandt de uægte børns bedsteforældre.

Med hensyn til antallet af uægte børn og andelen af gravide brude synes vore uægte børns bedsteforældre altså ikke at have skilt sig videre ud fra den »normale« befolkning. En minimal tendens til flere uægte børn og flere førægteskabelige graviditeter lader sig spore, men den er så svag og usikker, at den ikke kan bidrage til forklaringen på, at vore 117 børn fødtes som uægte.

I tabel 5.12 (næste side) er fordelingen af bedsteforældrenes næringsveje sammenlignet med et tilsvarende udvalg af personer fra folketællingen 1801 for de tre sogne. For bedsteforældrenes vedkommende er deres næringsvej angivet så tæt på bedstefaderens 45-års alder som muligt, idet vi regner med således at komme tættest på højdepunktet af den sociale »karriere«. Fra folketællingen valgtes personerne ud fra følgende kriterier: alle mænd på 35–55 år, der var gift eller enkemænd, og alle kvinder i samme alder, som var familieoverhoveder og enten var gifte eller enker. Folketællingen 1801 er valgt som sammenligningsgrundlag, fordi den i forhold til de øvrige folketællinger bedst rammer et tidspunkt, hvor den sociale fordeling generelt kan sammenlignes med bedsteforældrenes.¹³³

133. Folketællingen fra 1787 ville også – kronologisk set – være meget passende, men da denne som tidligere nævnt er mangelfuld, har jeg valgt den fra.

Tabel 5.12: Bedsteforældrenes næringsvej, 45 år gamle

	Folketællingen 1801		De uægtes bedsteforældre	
	Antal	%	Antal	%
1 Gårdmand	48	49%	84	47%
2 Husmand	38	39%	64	36%
3 Håndarbejde eller tjeneste	1	1%	9	5%
4 Fattiglem	5	5%	15	8%
5 Andet	5	5%	5	3%
6 Aftægt	0	0%	0	0%
I alt	97	99%	177	99%
Døde			2	
Ukendt	3		55	
I alt	100		234	

Først og fremmest skal der knyttes en kommentar til kategoriseringen af oplysningerne om personernes næringsvej. Det er aldrig simpelt at kategorisere så mange forskellige betegnelser, som optræder på forskellige steder til forskellige tider og i forskellige kilder. Ikke desto mindre er det lykkedes at lægge de oplysninger, som fortrinsvis folketællinger og kirkebøger har givet os om bedsteforældrene, ned i et antal kasser, der hver især repræsenterer en nogenlunde homogen »socialklasse«:

1. gårdmænd og møllere
2. boelsmænd, husmænd og specialiserede håndværkere
3. (kvind)folk, der levede af håndarbejde, og (mand)folk, der havde tjeneste hos andre – disse var som oftest indsiddere
4. fattiglemmer, her forstået som *alle*, der angaves at leve, også kun delvist, af en eller anden form for offentlig hjælp
5. folk, der levede af »andet«, omfatter først og fremmest de højereplacerede, dvs. godsejere, præster, degne og handlende. De fem bedstefædre i denne kategori var to skolelærere og to privilegerede kromænd – og så en enkelt natmand, hvilket jo mildt sagt ikke var en prestigefyldt titel, men han kunne ikke rigtig placeres anderledes
6. aftægtsfolk

Tallet på »Døde« dækker tilfælde, hvor begge bedsteforældrene (mand

og kone) var døde. Hvis kun bedstefaderen var død, er bedstemodrens næringsvej anvendt – således f.eks. også, hvis hun var blevet gift igen.

Det ses af tabellen, at der er en nærmest forbløffende overensstemmelse mellem de to fordelinger. Dette er overraskende, idet det var forventet, at i hvert fald børnenes mødre fortrinsvis kom fra de lavere sociale lag i samfundet, dvs. grupperne 2, 3 og 4 – jf. Georg Hansens tidligere citerede oplysninger. Det eneste, der peger i den forventede retning, er, at grupperne 3 og 4, de svagest stillede, ses at være lidt stærkere repræsenteret i vores bedsteforældregruppe end i folketællingen som helhed. Men selv når man tager hensyn til, at frafaldet i min undersøgelse sandsynligvis var relativt større blandt de dårligst stillede, kan de ugifte forældre ikke siges kun at komme fra landbosamfundets laveste lag.

Det er interessant at se dette i forhold til Agnete Birger Madsens angivelse af, hvem hendes 71 ugifte mødre fra anden halvdel af 1800-tallet var døtre af: kun 8 var gårdmandsdøtre, mens 25 var husmands- eller håndværkerdøtre og 31 døtre af indsiddere, daglejere, tjenestefolk og enlige mødre.¹³⁴ Det oplyses ikke, på hvilket tidspunkt i bedsteforældrenes liv, Madsen har defineret den sociale position, og der er heller ikke nogen kontrolgruppe, der viser den normale sociale fordeling i hendes område. Vore tal antyder dog tilsammen, at de ugifte mødre generelt havde et socialt svagere udgangspunkt i anden halvdel af 1800-tallet end i første halvdel af 1800-tallet.

I tabel 5.12 viste det sig, at bedsteforældrene som 45-årige udgjorde et ganske repræsentativt udsnit af befolkningen i de tre sogne. Men bedsteforældrenes velmagtsdage som (omtrent) 45-årige faldt jo ikke nødvendigvis sammen med det tidspunkt, hvor vore 117 par skulle afgøre, om de skulle gifte sig eller ej. En gennemgang af bedsteforældrenes situation på det tidspunkt, hvor det uægte barn fødtes, giver da også et ganske andet billede af den erhvervsmæssige sammensætning, selv set i forhold til den aldergruppe, de nu tilhørte. Da bedstefædrene i min undersøgelse gennemsnitligt var godt 67 år gamle,¹³⁵ er de i tabel 5.13 sammenlignet med de tre sognes indbyggere på 60–75 år. Med denne tidsmæssige forskydning er det fundet rigtigst også

134. Madsen, s. 14.

135. Beregnet på basis af 145 af de i alt 234 bedstefædre.

at medtage fordelingen ved folketællingen 1834 i tabellen, der omfatter personer, udvalgt efter samme kriterier som i tabel 5.12 (s. 97) blot i alderen 60–75 år og med den forskel, at enker ikke behøvede at være husstandsoverhoveder for at medregnes.

Denne tabel er interessant på flere punkter. På den ene side kan vi hurtigt konstatere, at godt en fjerdedel af de bedsteforældre, hvis situation på barnebarnets fødselstidspunkt vi kender, var døde, og altså ikke kunne yde nogen form for støtte til deres barn, der nu blev moder eller fader til et uægteskabeligt barn. Uden kendskab til antallet af førstegangsbredte og -brudgomme, hvis forældre var døde inden vielsen, kan vi imidlertid ikke se, om dette stillede vore ugifte forældre i en værre situation end andre unge mennesker. Dernæst springer det i øjnene, at tydeligt færre af bedsteforældrene havde en gård på hånden end det var normalt i deres aldersklasse. Skønt der skete en klar udvikling fra 1801 til 1834 i retning af, at relativt færre blandt de ældre var aktive gårdfolk, så er andelen endnu lavere blandt bedsteforældrene på et tidspunkt, der under alle omstændigheder var før 1830 – året for mine sidste registreringer af uægte fødsler. Da vi endvidere har set, at frafaldet, der udgør 23% af det samlede antal af bedsteforældrepar (53 af 234), sandsynligvis oftest er sket blandt de dårligst stillede, så må vi konkludere, at vore ugifte forældre generelt var børn af forældre, der var dårligere rustede til at hjælpe de unge i

Table 5.13: Bedsteforældrenes næringsvej ved den uægte fødsel

	Fkt 1801		Fkt 1834		De uægtes bedsteforældre	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
1 Gårdmand	22	44%	22	33%	37	28%
2 Husmand	9	18%	21	31%	43	32%
3 Håndarbejde eller tjeneste	1	2%	5	7%	7	5%
4 Fattiglem	8	16%	7	10%	19	14%
5 Andet	1	2%	3	4%	3	2%
6 Aftægt	9	18%	9	13%	24	18%
I alt	50	100%	67	98%	133	99%
Døde					48	
Ukendt	5		0		53	
I alt	55		67		234	

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

gang, end folk i deres alder normalt synes at have været. Det synes således rimeligt at antage, at vore 117 par kunne regne med usædvanligt lidt støtte hjemmefra.

Hvis denne konklusion holder, er det interessant, fordi det kunne tyde på, at de ugifte forældre ikke blev udsat for social tilbagegang *på grund af* deres status som ugifte forældre, men snarere omvendt: at de blev ugifte forældre, fordi de i forvejen havde stor risiko for social tilbagegang – hele familien var på tilbagegang. Peger andet da i retning af, at vore 234 ugifte forældre kom fra hjem, hvor den sociale tilbagegang var mere markant end i resten af befolkningen?

Det kunne i denne sammenhæng være interessant at vide, om signifikant flere af *vore* unge mennesker havde mistet deres forældre og dermed må forventes at have været mere socialt sårbare, da undfangelsen skete, end det var normalt. Vi ved om 181 bedstefædre, hvorvidt de var levende eller døde på det uægte barns undfangelsestidspunkt: 89 døde forinden. Johansen oplyser, med baggrund i dødeligheden ca. 1780–1801, at af 1000 nyfødte drenge var 630 stadig i live ved deres 32 års fødselsdag, og at 355 nåede at blive 62.¹³⁶ Det svarer til, at små 44% af de mænd, der levede ved den gennemsnitlige vielsesalder for mænd, døde, inden de blev 62 år. Da bedstefædrene i min undersøgelse i gennemsnit var lidt ældre end dette, godt 67 år,¹³⁷ ser deres dødelighed på 49% i denne alder ganske normal ud. Umiddelbart er der altså ikke noget, der tyder på, at de ugifte forældre selv blev forældreløse tidligere end andre.

En anden mulighed for at måle bedsteforældrenes sociale position i forhold til resten af samfundet får vi gennem den tidligere nævnte folketælling fra 1801 for Junget og Torum sogne, hvor præsten havde noteret sin vurdering af de enkelte familiers økonomiske tilstand efter meget konsekvente principper. Hans økonomiske vurderinger kan inddeles i følgende 7 kategorier, i stigende orden: almisselem (1), yderligt fattig (2), meget fattig (3), fattig (4), uformuende/ej formuende (5), formuende/ej uformuende (6) og rig (7). For 45 par (inklusiv enkelte gengangere) af bedsteforældre, der tilhørte enten husmands- eller gårdmandsgruppen, er der fundet en økonomisk vurdering i 1801-tællingen, og disse ses i tabel 5.14 opstillet over for samtlige 101 hus- og

136. Johansen (1976), s. 122.

137. Beregnet på basis af 145 af de i alt 234 bedstefædre.

gårdmandsfamilier i sognene, der fik præstens vurdering. Som det kan ses, har jeg tilføjet en gennemsnitsberegning ud fra de enkelte kategoriers nummerering fra 1 til 7; dette er selvfølgelig kunstigt, da det er en tilsnigelse overhovedet at forvente, at afstanden mellem kategorierne kan opfattes som konstant. Gennemsnitstallet giver dog en umiddelbar tilgang til fordelingen, som ellers let kan fortabe sig.

Tabel 5.14: Bedsteforældrenes økonomiske tilstand 1801

Økonomisk vurdering 1801	Bedsteforældrene		Junget og Torum	
	Grdmd	Husmd	Grdmd	Husmd
1 almisselem	0	3	0	9
2 yderligt fattig	6	5	8	5
3 meget fattig	0	2	1	3
4 fattig	6	17	17	28
5 uform./ej form.	4	0	11	5
6 form./ej uform.	2	0	10	3
7 rig	0	0	1	0
I alt	18	27	48	53
Gennemsnit	3,8	3,2	4,4	3,5

Det fremgår, at såvel gårdmænd som husmænd, der blev bedsteforældre til et uægte barn, synes økonomisk svagere end den gennemsnitlige gårdmand eller husmand i de to sogne, hvor præsten foretog sin vurdering. Mest udtalt er det imidlertid for gårdmændenes vedkommende, og det er da også netop de ugifte forældre fra denne stand, vi ikke hidtil har kunnet redegøre for. Fordelingen på de enkelte kategorier antyder endvidere, at det ikke er i de økonomiske midtergrupper, forskellene ligger, men i ydergrupperne: for husmændenes vedkommende glimrer de mere velstående ved overhovedet ikke at optræde som bedsteforældre, mens de »yderligt fattige« gårdmænd var meget stærkt repræsenterede i gruppen af bedsteforældre. Det skal understreges, at talmaterialet er lille, men det peger ikke desto mindre i retning af, at de unge mennesker, der fik uægteskabelige børn, selv var børn af de fattigste af gård- og husmændene. Da disse formentlig har været mere udsat for social tilbagegang end de økonomisk stærkere, må vi formode, at vore 117 ugifte forældrepar generelt har kunnet regne med relativt lidt bistand hjemmefra i den fase, hvor det skulle besluttes, om de skulle stifte familie eller gå hver til sit.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

Endelig skal en sidste faktor, der kan have spillet ind på beslutningen om, hvorvidt de to unge skulle gifte sig eller ej, belyses: kunne sociale uligheder mellem de to parter have været afgørende? Tabel 5.15 viser antallet af gange, de enkelte kombinationer af sociale baggrunde forekom.

Tabel 5.15: Kombinationen af de ugifte forældres sociale baggrund* (efter skråstregen angives antal indgåede ægteskaber)

	Mødrenes forældre								
	1	2	3	4	5	6	7	8	i alt
1	5/3	4/2	0/0	1/0	0/0	0/0	5/1	0/0	15/6
2	6/2	4/3	0/0	2/1	0/0	3/1	2/0	0/0	17/7
3	2/1	0/0	0/0	1/0	0/0	0/0	1/1	0/0	4/2
4	2/0	2/0	1/0	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0	6/0
5	0/0	0/0	1/0	0/0	0/0	0/0	2/0	0/0	3/0
6	2/0	2/0	0/0	0/0	0/0	3/0	1/0	3/0	11/0
7	1/1	4/1	0/0	4/1	0/0	1/0	9/1	2/1	21/5
8	4/1	10/0	1/1	5/1	0/0	6/1	6/0	8/0	40/4
i alt	22/8	26/6	3/1	13/3	0/0	13/2	27/3	13/1	117/24

* den sociale baggrund inddeles i de tidligere anvendte 8 grupper: (1) gårdmand, (2) husmand, (3) håndarbejde eller tjeneste, (4) fattiglem, (5) andet, (6) aftægt, (7) forældre døde og (8) ukendt.

Det er ikke nemt at tolke denne tabel uden en tilsvarende tabel over »normale« brudes og brudgommes sociale baggrund at sammenligne med. Vi kan dog se, at der er en ganske stor udveksling mellem hus- og gårdmandsklassen, og vi kan se, at der var temmelig mange, hvis forældre var døde, som fik uægteskabelige børn med hinanden. 24 par giftede sig senere med hinanden (21% af alle), mens intet mindre end 10 af de 19 fødsler, der involverede parter, hvis forældre for begges vedkommende tilhørte de erhvervsaktive gård- og husmænd, førte til et bryllup mellem de to. Det ses med andre ord, at hvis blot den ene af parterne havde et »tvivlsomt« ophav, så var der stor risiko for, at graviditeten ikke medførte et bryllup. Af de i alt 48, hvis forældre var døde, blev kun hver sjette gift med den person, de havde fået et uægteskabeligt barn med. For aftægtsfolkens børn så det endnu værre ud: her skete det kun for 2 af 24.

Tabellen fortæller os altså om socialt set relativt ligeværdige for-

hold, hvor chancerne for at blive gift med den, man havde fået et uægteskabeligt barn med, var betydeligt større, hvis man havde levende og erhvervsaktive forældre – et bagland, som måske kunne hjælpe til med at få fremskaffet et næringsgrundlag.

Dermed kan tabellen også sættes op mod Frykmans tidligere omtalte forklaring på illegitimitetsstigningen i det sydlige Sverige. Her havde det traditionelle samfund ifølge Frykman været præget af en tydelig social lagdeling. Den patriarkalske tankegang havde gjort manden til kvindens overordnede, arbejdsgiveren til sine ansattes og den rige til den fattiges. En rig, mandlig arbejdsgiver havde således så stor autoritet over en fattig, kvindelig ansat, at man kun fandt det naturligt, at han krævede seksuelle ydelser af hende. Til gengæld ville en ung kvinde med et godt socialt udgangspunkt ikke få lov at blive et dårligt parti ved at få et uægte barn – hun blev derfor opdraget til seksuel påpasselighed. I løbet af 1800-tallet steg antallet af fattige på landet så stærkt, at den sociale lagdeling blev endnu mere udpræget. Frykman mener derfor, at illegitimitetsstigningen i Sydsverige først og fremmest skyldtes de mandlige overordnedes voksende magt over kvindelige underordnede.¹³⁸

Vore data fra det nordøstsallingske kan selvfølgelig ikke afkræfte Frykmans forklaringer på den svenske stigning i illegitimiteten. Men der er ikke noget, der tyder på, at hans forklaringer kan overføres til vore tre sogne. Her synes det at have været mest almindeligt, at uægte børn var frugten af socialt ligeværdige forhold.

5.f. Sammenfatning

Formålet med dette kapitel var at undersøge, om vi ud fra ugifte forældres baggrund kunne forklare, hvorfor de ikke blev gift med hinanden, inden deres barn blev født. Vi har søgt efter fælles træk i deres historie, som skilte dem ud fra andre unge mennesker, eller som i det mindste vanskeliggjorde indgåelsen af ægteskab.

Først og fremmest viste undersøgelsen, at en formentlig betydeligt større del af forældrene end hidtil antaget ganske enkelt ikke kunne gifte sig, fordi manden (næsten aldrig kvinden) var gift i forvejen.

138. Frykman, s. 188–203.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

Der synes at være god grund til at antage, at mindst 15% af de uægteskabelige fødsler havde denne baggrund. Endvidere viste det sig, at 21% af forældrene rent faktisk senere giftede sig med hinanden, hvorfor deres børn snarere må defineres som førægteskabelige end uægteskabelige. Vi har hermed forklaret den tredjedel af de uægteskabelige fødsler, der udgøres af de to ekstremer inden for de forskellige grader af illegitimitet: dem, der var børn af forældre, der umuligt kunne gifte sig, og dem, der var børn af forældre, der faktisk giftede sig, men først efter barnets fødsel.

Det er imidlertid også muligt at antyde noget om årsagerne til, at de sidste to tredjedele af de uægteskabelige fødsler ikke endte med et ægteskab mellem de to forældre.

Meget tyder på, at der er god forklaringskraft i Sølvi Sogners teori, der tager udgangspunkt i, at befolkningsstigningen medførte et øget pres på lokalsamfundenes ressourcer. Dermed blev etableringen af den familie, som en førægteskabelig graviditet traditionelt havde ført til, mere besværlig. Primus motor var altså den økonomiske situation, såvel individuelt som samfundsmæssigt: en ung mand uden et håndværk eller frugtbar jord i baghånden kunne kun vanskeligt forsørge en familie. Dette betød formentlig – foruden de udsatte ægteskaber – at mange familier aldrig blev grundlagt.

Denne tolkning støttes af flere af kapitlets delresultater. Det viste sig, at de områder, hvor der ved folketællingen 1801 var en høj koncentration af husmænd i forhold til gårdmænd, var hjemsteder for en højere andel af illegitimiteten – enten i form af, at mange uægte børn fødtes der, eller at mange af deres mødre kom derfra. Endvidere viste det sig, at der var en vis tendens til, at det var børnene af de fattigste hus- og gårdmænd, der fik børn uden for ægteskab, samt ikke mindst, at risikoen for, at en uægteskabelig graviditet ikke førte til ægteskab, var større, hvis de unges forældre var døde eller ikke var selvforsørgende. Når man ser dette i sammenhæng med, at de ugifte barnefædre i snit var omtrent tre år yngre end den gennemsnitlige brudgom og derfor ikke kan forventes at have haft nær så stor en opsparing på kistebunden fra tjenesteårene, så virker det mere end plausibelt at antage, at den manglende legitimering af forholdet i mange tilfælde skyldtes, at de to unge simpelthen ikke havde økonomisk mulighed for at etablere sig og grundlægge en familie sammen. Vi mødte tidligere Anders Iversen, som klagede over ikke at kunne få

husly til sin familie nogetsteds, og som ikke i begyndelsen havde nogen reel mulighed for at holde familien samlet. Der findes tilsvarende en del tilfælde, hvor manden langt op i årene måtte tage tjeneste uden for (og ofte langt væk fra) hjemmets fire vægge og således ikke kunne bo sammen med sin familie.

Det giver selvfølgelig ingen mening at forsøge at forklare noget så intimt som et kærlighedsforhold alene ud fra samfundsøkonomiske og demografiske betragtninger. Der har formentlig været et hav af forklaringer på, hvorfor to personer, der skulle have et barn sammen, ikke også valgte at leve sammen. Een type forhold, beslægtet med dem, der involverede en gift part, var de, hvor barnet var frugten af en løs forbindelse, hvis mening formentlig aldrig havde været andet end øjeblikket i sig selv. I forbindelse med enkelte af vore fødsler peger kilderne da også i den retning: »Som Barnefader udlagde hun i Vidners Overværelse en reisende Karl, der var forlegen for Nattelye; Hans Navn vidste hun at være Jens, men om Jens Larsen eller Jens Villadsen errindrede hun ikke.«¹³⁹ Der er imidlertid ganske få af den slags udlægninger af helt eller delvist ukendte mænd – udlægninger der i en del tilfælde ligeledes kan tænkes at dække over en velkendt, lokal barnefader, hvis identitet man af forskellige årsager ikke ønskede frem.¹⁴⁰ Vi så da også tidligere, at en temmelig stor del af de udlagte barnefædre stammede fra samme område som mødrene.

Intet tyder i øvrigt på, at Frykmans forklaringer på den stigende illegitimitet i Sverige umiddelbart kan overføres til danske forhold. I Sverige var det dels den stigende mobilitet, dels et stadigt skævere magtforhold mellem mandlige arbejdsgivere og kvindelige ansatte, der gjorde, at illegitimiteten steg. I vore tre sogne var såvel mødre som fædre i høj grad lokale, ligesom forældrene generelt var socialt jævnbyrdige. Hverken den stigende mobilitet eller en hierarkisk baseret seksuel udnyttelse synes altså at have haft indflydelse på illegitimiteten i vore tre nordøstsallingske sogne.

Dette kapitel startede med historien om gårdmandsdatteren Dorthe Sørensdatter, der fik et uægte barn med sin faders tjenestekarl, som hun 12 år og to uægte børn senere giftede sig med. I forbindelse med

139. Film M 19.768, 2. halvår 1793, bilag 79 (RA). Ang. fødsel i Torum 1793.

140. Dette spørgsmål behandles med udgangspunkt i konkrete eksempler fra undersøgelsen i min artikel »Hor« i Den jyske Historiker 2002, nr. 98–99, s. 96ff.

5. Fortiden: de ugifte forældres baggrund

Dorthes sag kunne man undre sig over, at en tilsyneladende stabil gårdmandsfamilie var ophav til så mange før- og uægteskabelige børn. Mere eller mindre arvelige holdninger til seksualitetens praktisering kan selvfølgelig have spillet ind, men vender vi os mod de rent økonomiske forhold for at søge en forklaring, så springer to ting i øjnene. For det første, at Dorthes far, den gamle gårdmand Søren Villadsen i Møgeltorum, ved folketællingen 1801 angaves at være »yderlig fattig«, en betegnelse, som kun få gårdmænd fik, og som ved præstens økonomiske vurdering kun var eet trin over almisselemmerne. For det andet, at Christen og Dorthe ikke blot først måtte vente i 12 år med at gifte sig, de måtte også derefter vente yderligere ni år på at få foden under eget bord: deres søn blev født 1796, de giftede sig i 1808, i 1811 fik de endnu en søn som indsidder hos Christens forældre, der var boelsfolk i Rybjerg sogn, og først i 1817, da Dorthe var 45 og Christen 54 år, fik de fæstebrev på en gård i Hinnerup.¹⁴¹ Den tilsyneladende så normale familiehistorie blev da ved nærmere eftersyn til en historie om ludfattige kår og årtiers venten på et levebrød.

141. G 187-1, s. 221a (LAN).

6. Fremtidsudsigterne

Spørgsmålet om, hvorvidt de uægte børn og deres forældre blev udsat for en stigmatisering i lokalsamfundet, var ganske kort oppe at vende i det foregående kapitel. Det viste sig, at næsten alle de ugifte mødre var lokale piger, hvoraf en del endog var kommet tilbage til hjemmenetop på grund af deres graviditet. Det viste sig ligeledes, at opimod halvdelen af samtlige førstegangsbrydere enten var gravide eller allerede havde født et barn, da de giftede sig. Disse to forhold stemmer ikke særlig godt overens med det billede, som den toneangivende danske litteratur inden for området giver: »Uanset de omstændigheder, der havde ført til graviditeten, kunne en gravid pige ikke forvente andet end foragt. Hun var en falden kvinde, en skammelig hore, og et levende eksempel på, at det eneste brugbare alternativ for en kvinde var ægteskabet.«¹⁴² Man kan kun vanskeligt forestille sig, at kvinderne vendte hjem til en nådesløs udstødelse af lokalsamfundet, eller at halvdelen af brydere var udsat for en streng moralsk fordømmelse for deres åbenbare førægteskabelige seksuelle aktivitet.

Det skal i dette kapitel undersøges, hvorvidt illegitimiteten medførte stigmatisering i det danske bondesamfund: påvirkedes de ugifte forældres senere skæbne af, at de havde fået et barn uden for ægteskab, og måtte børnene bøde for, at de var født uden for ægteskab? Svarene på disse spørgsmål vil derpå blive diskuteret i forhold til Lasletts teori om et »bastardy prone sub-society«, og til sidst vil jeg undersøge mine kilder for mere direkte formulerede udtryk for lokalsamfundets holdning og foretage en samlet vurdering af, hvori denne bestod – i hvert fald inden for det område og den periode, min undersøgelse dækker.

6.a. Ægteskabschancer

En oplagt indgangsvinkel til at belyse, hvorvidt man hæmmedes socialt af at være blevet forældre uden for ægteskab, består i at undersøge,

142. Burmeister *m.fl.*, s. 133.

hvilke chancer ugifte forældre havde for senere at blive gift. Kan det konstateres, at hverken de ugifte mødre eller de ugifte fædre havde specielt svært ved senere at finde en ægtefælle, må dette kunne tages som en indikation af, at der ikke fandt en stigmatisering sted, som udelukkede personen fra muligheden for at få et normalt familieliv. Omvendt kan en konstatering af, at personernes ægteskabschancer var mindre end det normale ikke umiddelbart tages som et udtryk for en social stigmatisering som følge af det uægte barn. Årsagerne hertil kunne lige så godt tænkes at være de samme, som ofte havde gjort, at det blev et uægte barn i stedet for »blot« en førægteskabelig graviditet: en økonomisk uformuenhed, som nok oven i købet yderligere forværredes af udgifterne til barnets opfostring.

Vi har tidligere slået fast, at 21% af de 117 uægteskabelige fødsler blev fulgt op af et ægteskab mellem forældrene. I de to norske undersøgelser nåede Haavet frem til, at 97 af de 736 mødre, som havde fået uægte børn 1795–1800 og som hun genfandt i folketællingen 1801, i mellemtiden var blevet gift med barnets far, mens Hoff fandt 28 af 354 par gift efter fødslen – dvs. henholdsvis 13% og 8%.¹⁴³ Disse to undersøgelser lavere kvotienter skyldes formentlig snarere forskellige metoder end en væsensforskel mellem de undersøgte personers levnedsløb. I Haavets undersøgelse kommer således kun de giftermål med, som blev indgået inden 1801, og da fødslerne fandt sted 1795–1800 vil det sige gennemsnitligt inden for tre år. Af de 24 vielser efter fødslen i mit materiale var der mere end tre år imellem i ni af tilfældene, og hvis vi ikke talte dem med, ville også min undersøgelse vise en kvotient på 13% i stedet for 21%. Hoff, derimod, arbejder med en købstad, Kristiansund, hvor illegitimiteten ikke nødvendigvis havde samme karakter som på landet – man kunne her forestille sig en større grad af løse forbindelser, så meget desto mere som Kristiansund også er en havneby. Hun undersøger endvidere kun byens egne kirkebøger for at finde disse giftermål, hvilket nok har nedsat genfindingskvotienten noget (4 af vore 24 vielser fandt ikke sted i samme sogn som barnets fødsel).

Ønsker man derimod at finde ud af, hvor stor en del af de ugifte forældre, der senere blev gift med *en anden* end deres »medskyldige« i lejermålet, giver det god mening at indskrænke basismaterialet no-

143. Haavet, s. 140. Hoff, s. 70.

get. De forældre, der senere giftede sig med hinanden, skal således ikke regnes med, idet vi ønsker at beregne den andel, der giftede sig *på trods af* og ikke *på grund af* en uægteskabelig barnefødsel. Samtidig lader vi kun gengangerne tælle een gang hver, ligesom det kun giver mening at regne med de mødre og fædre, der var ugifte (dvs. ikke enker eller gift til anden side) ved barnets fødsel. Til sidst udelukkes de, der døde ugifte, inden de blev 50 år gamle, eller som giftede sig første gang ældre end dette. Tilbage bliver – når disse udelukkes – et grundmateriale på 69 mødre og 66 fædre.

Tabel 6.1: Forældrenes ægteskabschancer ifølge forsk. undersøgelser¹⁴⁴

		Gift			Ikke gift		Ukendt	
		I alt	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Haavet	Mødre	639	66	10%				
	Fædre	480	125	26%				
Hoff	Mødre	244	61	25%				
Madsen	Mødre	54	17	31%				
Thomsen	Mødre	69	38	55%	12	17%	19	29%
	Fædre	66	24	36%	2	3%	40	61%

Tabel 6.1 viser først og fremmest tydeligt, at andelen af senere gifte er markant større i min undersøgelse end i – især – de to norske. Særligt iøjnefaldende er forskellene i andelen af senere gifte mødre, hvor vor undersøgelse viser, at over halvdelen blev gift, mens Haavet er helt nede på hver tiende og Hoff siger hver fjerde. Madsens tal er meget små og vedrører en senere periode, så de er kun medtaget til orientering.

Igen har Haavet kun dem med, der – gennemsnitligt – giftede sig inden for de første tre år efter barnets fødsel; med en sådan begrænsning ville jeg kun have fundet vielser for 10 mødre og 10 fædre i mit materiale – og så ville mine kvotienter have været væsentligt lavere, nemlig 14% og 15% i stedet for de hhv. 55% og 36%, som jeg faktisk fandt (se tabel 6.1). Haavet fandt 31% af sine barnefædre gift ved folketællingen 1801, men af disse regner hun med, at omtrent 5% også var gift, da de fik det uægte barn (og altså havde begået hor).

144. Haavet, s. 140–141. Hoff, s. 86. Madsen, s. 31.

Dermed når hun frem til, at 26% af fædre blev gift efter den uægte barnefødsel – altså flere end jeg ville have fundet med den samme metode. Min undersøgelse har imidlertid vist, at man formentlig skal regne med flere ægtemænd blandt de udlagte barnefædre, end man hidtil har troet. Det vil sige, at der formentlig var flere end 5% af Haavets 31% gifte barnefædre, der havde været gift i forvejen. Dermed er tallet antagelig for højt, når Haavet mener, at 26% af hendes barnefædre blev gift i årene kort efter den uægte fødsel.

Også Hoffs tal viser færre senere vielser for de ugifte mødre, end jeg når frem til. Hendes lavere kvotient skyldes nok, at hun kun har undersøgt kirkebøgerne i barnets fødesogn, samt usikkerhedsmomenterne i forbindelse med identificeringen, da hendes kendskab til personerne begrænsede sig til oplysningerne i forbindelse med fødslen. Hoffs metode ville kun have givet os 24 af mødrenes vielser og dermed en kvotient på 35% – hvorfra der imidlertid nok skulle trækkes enkelte, der ikke havde kunnet identificeres med sikkerhed. Afvigelserne mellem Haavets, Hoffs og mine undersøgelsesresultater ser således ud til i det store hele at kunne forklares med de anvendte metoder.

Haavet nåede, med baggrund i beregninger af den normale giftermålshyppighed, frem til, at 23% af hendes ugifte mødre og 25% af hendes ugifte fædre »burde« have giftet sig inden for den undersøgte periode, hvis deres levnedsløb ikke adskilte sig fra andre unge menneskers. Hun fandt således, at mødrenes giftermålschancer var ganske betragteligt reducerede efter en uægteskabelig fødsel. Vi har ikke nogen mulighed for at foretage en så direkte sammenligning af giftermålschancer. Til gengæld har undersøgelsen kunnet vise, at mindst 17% af mødrene (og 24%, hvis de ukendte fordeler sig som de kendte) aldrig blev gift. Hans Chr. Johansen angiver, med baggrund i folketællingen 1787, at omtrent 5–10% af landbefolkningen aldrig nåede at blive gift.¹⁴⁵ Dette stemmer udmærket overens med folketællingerne 1801 og 1845 fra Junget, Torum og Selde sogne, hvor hhv. 7% og 8% af mændene og 7% og 10% af kvinderne over 50 år angives at være ugifte, mens de øvrige enten var gifte eller sad i enkestand. Det ser med andre ord ud til, at kvinder, der havde fået et uægte barn (eller flere), havde mere end dobbelt så stor sandsynlighed for at

145. Johansen (1976), s. 90–91.

ende deres dage uden at have været lovformeligt viede. For fædrenes vedkommende har det kun været muligt at finde oplysninger om små 40%, så her er det ikke muligt at drage konklusioner.

Men *når* de ugifte forældre nu blev gift, i hvilken alder skete det da? De 24 forældrepar, der senere giftede sig med hinanden, var gennemsnitligt 30 (bruden) og 32 (gommen) år gamle – noget ældre end den gennemsnitlige vielsesalder for førstegangsviede 1760–1801, som Johansen angiver, på 27 og 31 år. De 23 mænd, hvis alder jeg kender og som blev gift med en anden end deres barns moder, var ligeledes gennemsnitligt 32 år ved deres vielse. De 39¹⁴⁶ mødre, derimod, som giftede sig med en anden end deres barns fader, var ved deres første vielse i snit 34 år gamle, og måtte altså generelt vente betydeligt længere end andre kvinder, før den rette (en?) frier dukkede op.

Man kunne endvidere tænke sig, at forsørgerbyrden i forhold til barnet kunne spille ind ved et eventuelt giftermål. Haavet konkluderer således i sin undersøgelse, at de sociale konsekvenser af at blive ugift mor i Norge *ikke* var en følge af en moralsk fordømmelse fra samfundets side: »En endret sosial posisjon«, skriver hun, »var en direkte følge av endringer i den sosiale situasjonen til mødrene, nemlig det nye forsørgeransvaret.«¹⁴⁷ Tabel 6.2 viser, hvorvidt et mønster, der understøtter Haavets konklusion, træder frem i vort materiale. Tabellen giver en oversigt over, om de uægte børn var levende ved deres mors vielse med faderen eller en anden mand, og vedrørende

Tabel 6.2: Barnet v. moderens vielse/40-års fødselsdag

		Moderen*			
		gift med			I alt
		faderen	en anden	aldrig gift	
Barnet	levende	14	30	15	59
	dødt	9	7	7	23
I alt		23	37	22	82

* kun mødre, der blev gift inden eller levede på deres 40-års fødselsdag, er medtaget

146. En 58-årig brud tæller her med, men er ikke medtaget i tabellen ovenfor.

147. Haavet, s. 166.

6. Fremtidsudsigterne

de mødre, som aldrig blev gift, viser den, om hendes barn var levende ved hendes 40-års fødselsdag.

Havde man ventet, at det ville blive nemmere for moderen at finde sig en anden mand, hvis hendes barn var dødt i mellemtiden, og nemmere at formå faderen til at gifte sig med hende, hvis deres fælles barn var i live, så er denne tabel overraskende. Den viser nemlig den klareste overvægt af levende børn hos mødre, der netop giftede sig med en anden end barnets far, samt den største relative andel af døde børn hos de par, der giftede sig med hinanden. Det sidste passer imidlertid glimrende med teorien om, at det i høj grad var økonomiske årsager, der gjorde, at et ægteskab ikke blev indgået inden barnets fødsel. Når barnet døde som lille, tærede det ikke længere på økonomien, og så kunne forældrene muligvis gifte sig. Døde barnet ikke, kan forsørgerbyrden måske til gengæld have udelukket, at forældrene kunne gifte sig. Dette gjaldt selvfølgelig langt fra i alle tilfælde, men synes ikke desto mindre at være en plausibel forklaring på en del af giftermålmønsteret. Konklusionen på disse tal bliver altså, at vi ikke når helt samme resultat som Haavet, der mener, at det var den eventuelle forsørgerbyrde, der afgjorde, hvorvidt den ugifte moder blev udsat for social tilbagegang. Vore tal antyder en mere kompleks sammenhæng, hvor forsørgerbyrden nok spiller ind, men tilsyneladende ikke har så drastiske konsekvenser på lang sigt, som Haavet tillægger den.

I selvsamme forbindelse kan det være interessant at vide, i hvor mange tilfælde bruden var gravid, når en fra vor forældregruppe giftede sig. Vi har 57 tilfælde, hvor en af vore ugifte fædre eller mødre giftede sig med en anden person, og hvor vi samtidig kan se, om bruden var gravid eller ej: det var hun i 26 tilfælde (46%) – omtrent samme andel, som vi konstaterede for bedsteforældrenes vedkommende og dermed kun ganske lidt over normalen for de tre sogne. På dette punkt skilte de ugifte forældres giftermål sig altså ikke ud, hverken i den ene eller den anden retning.

Vi har konstateret, at kvinder, der havde fået uægte børn, tilsyneladende hverken i Danmark eller i Norge var attraktive på giftermålmarkedet – de blev gift sjældnere og senere end andre. Til gengæld kan vi også konkludere, at et udsagn som det følgende er ganske ude af trit med den virkelighed, der repræsenteres af vore tørre tal fra det nordøstallsingke: »(den ugifte moders) udsigter til nogen sinde at

blive gift var ringe: hvem ville have en hore til kone?»¹⁴⁸ Mange mænd tog faktisk såvel den ugifte mor som hendes uægte barn til sig. At citatet desuden forklarer et eventuelt udeblivende giftermål helt og holdent med kvindens status som ugift mor og dermed moralsk for-dømt, er en påstand, der i høj grad kan diskuteres – og vil blive det.

6.b. Social position

Ikke desto mindre er det afsluttende spørgsmål i citatet ovenfor inter-essant nok: hvem blev de ugifte forældre egentlig gift med? Og hvad kom de til at ernære sig af? Dette spørgsmål er ikke tidligere blevet systematisk undersøgt.

Alle undersøgelser viser, at de fleste forældre til uægte børn var tjenestefolk eller hjemmeboende børn ved fødslen. Som det imidler-tid også tidligere er blevet påpeget, var dette i de fleste tilfælde blot en fase i livet, som stort set alle medlemmer af landbefolkningen kom igennem. Desuden var det netop den naturlige fase at befinde sig i, når man fik et barn uden for ægteskab – i et samfund, hvor det at gifte sig og stifte familie var nært knyttet til det at få foden under eget bord i en gård eller i det mindste et husmandssted. De ugifte forældres levnedsløb tog altså først senere en nærmere form på det erhvervsmæssige område, og derfor må en undersøgelse af deres soci-ale position tage udgangspunkt i et senere tidspunkt af deres liv.

Jeg har, som tidligere nævnt, i kvantificeringen af mine kilder be-nyttet 45-års alderen som udgangspunkt for en analyse af højdepunk-tet af de enkelte personers sociale position. Tabel 6.3 (s. 114) sam-menligner de ugifte forældres erhvervsfordeling med deres egne for-ældres og sætter denne sammenligning i forhold til den almindelige samfundsudvikling – repræsenteret ved fordelingen af familieoverho-veder eller enkemænd på 35–55 år ved folketællingerne 1801 og 1834 (udvalgt efter samme principper som ved tabel 5.12, s. 97). Blev de ugifte mødre gift, inden de var 45 år gamle, er det deres mands er-hverv, der er registreret.

148. Burmeister *m.fl.*, s. 149–150.

6. Fremtidsudsigterne

Tablet 6.3: Forældrenes og bedsteforældrenes næringsveje, 45 år gl., sammenlignet med folketællingerne 1801 og 1834

	Fkt 1801		Fkt 1834		De uægtes			
	Antal	%	Antal	%	bedsteforældre		forældre	
					Antal	%	Antal	%
1 Gårdmand	48	49%	62	47%	84	47%	35	20%
2 Husmand	38	39%	41	31%	64	36%	63	37%
Hånd- arbejde/								
3 tjeneste	1	1%	22	17%	9	5%	43	25%
4 Fattiglem	5	5%	7	5%	15	8%	23	13%
5 Andet	5	5%	0	0%	5	3%	5	3%
6 Aftægt	0	0%	1	1%	0	0%	0	0%
7 Døde					2	1%	3	2%
I alt	97	99%	133	101%	179	100%	172	100%
Ukendt	3		2		55		62	
I alt	100		135		234		234	

Denne tabel fortæller med al ønskelig tydelighed, at der skete en generel nedgang i social position for de ugifte forældre i forhold til deres egne forældre. Det mest slående fænomen er det meget lave antal forældre, der endte som gårdmandsfolk (1), og de tilsvarende mange flere, der endte med at leve af håndarbejde, af at tjene for andre eller af fattigforsørgelse (3 og 4). En nærmere undersøgelse viser, at en stor del af de ugifte forældre, der blev husmænd, var gårdmandsbørn, og at en stor del af de håndarbejdende indsidere og tjenestefolk var husmandsbørn – der skete simpelthen en forskydning nedad.

Erhvervsfordelingen ved de to folketællinger fortæller os, at gårdmandsstanden bevarede sin *relative* andel af befolkningen i perioden, at *antallet* af husmænd stagnerede, mens der til gengæld skete en kraftig stigning i antallet af personer i gruppe 3, der sammen med fattiglemmerne udgjorde den sociale bundprop i landbosamfundet. Den almindelige sociale udvikling i samfundet forklarer således til en vis grad den store andel af ugifte forældre, der endte i gruppe 3. Vi står ikke desto mindre tilbage med det faktum, at blot 20% af dem blev gårdfolk og at 38% endte i landbosamfundets laveste to grupper. Sammenlignes disse to tal med fordelingen ved folketællingen 1834, der kronologisk set er det mest passende sammenligningsgrundlag,

var hhv. 47% og 22% af befolkningen i de nævnte grupper. Man må her endvidere tage i betragtning, at godt en fjerdedel af samtlige ugifte forældres erhverv er ukendt; som tidligere påpeget må vi formode en mindre overrepræsentation af de svageste blandt de ukendte, hvorfor den reelle andel af forældrene, der endte i grupperne 3 og 4, må antages at være større end de fundne 38%. Den sociale nedgang er altså ikke blot tydelig, den er også et særligt kendetegn for gruppen af ugifte forældre.

»Jakob Nielsen Batum«, prentede den ikke videre skrivevante Selde-sognefoged i 1824, »gaaer hiemme som en skikelig og troe Karl hvis sine svage forældre, nyder derfor Klede og føde og ikke mere, og vides ikke at han har mere, og ikke kan vænte sig nogen boepæl i gaarden, da han har Een Broder som er ældre og Een øngre.«¹⁴⁹ Jacob havde et par år tidligere fået et uægte barn, og man var nu i færd med at undersøge, hvad han kunne overkomme at betale i alimentationsbidrag. Tolker man straks tallene i ovenstående tabel til, at det havde store sociale følger at få et uægte barn, så kan Jacobs historie måske få een til at se sagen fra den anden side. Jacob havde ikke udsigt til at overtage sine svage forældres gård, og det var måske i virkeligheden dét, der gjorde, at barnet fødtes uægte og at Jacob stod for at træde et trin ned ad den sociale rangstige. Den uægteskabelige fødsel og den sociale tilbagegang står således ikke længere som årsag og virkning, men som to ligestillede følger af et fælles udgangspunkt. *Netop* det, at de fik børn uden for ægteskab, synes således i virkeligheden at være et af de stærkeste indicier på, at de ugifte forældre var på vej ned ad den sociale rangstige.

Tabel 6.4 (næste side) sammenligner den senere erhvervsmæssige status for henholdsvis de ugifte mødre og de ugifte fædre. I den sidste kolonne er opstillet fordelingen for de 24 par, der giftede sig med hinanden efter barnets fødsel.

149. B 43–491, brev 23.8.1824 (LAN). Se endvidere Viborg amtsarkiv, sagerne 1824 K 51, 1824 K 66 og 1824 K 71 (LAN).

6. Fremtidsudsigterne

Tablet 6.4: Mødres og fædres næringsveje, 45 år gamle

	Mødre	Fædre	heraf gift m. hinanden
1 Gårdmand	19	16	8
2 Husmand	31	32	8
3 Håndarbejde eller tjeneste	27	16	4
4 Fattiglem	16	7	1
5 Andet	3	4	2
6 Aftægt	0	0	0
7 Døde	2	1	0
I alt	98	76	23
Ukendt	19	41	1
I alt	117	117	24

Tabellen kan ikke give noget entydigt svar på, om mødre og fædre havde lige store chancer for at klare sig godt efter en uægteskabelig fødsel. Frafaldet er dobbelt så stort for fædrenes vedkommende, og dette kan – som tidligere bemærket – udmærket have haft indflydelse på det endelige resultat, således at den underrepræsentation af fædre i de dårligst stillede grupper 3 og 4, som man kan konstatere, til en vis grad kan skyldes dette forhold.

Denne konklusion synes at støtte teorien om, at de ugifte forældre i forvejen var udsatte for social nedgang. Dette gælder i hvert fald, hvis man antager, at en del fædre undgik forsørgerbyrden ved ikke at tage sig af barnet og ikke betale alimentationsbidrag – når disse fædre så alligevel ikke synes at klare sig bedre end mødrene, der stort set kun slap for forsørgeransvaret, hvis barnet døde, ser det unægtelig ud til, at den sociale tilbagegang også havde andre årsager. Dette er imidlertid et ræsonnement, der bygger på en påstand, som det er svært at føre bevis for: at fædrene jævnt hen ikke deltog i barnets forsørgelse. Vi så tidligere, at moderen i mange sager måtte have myndighedernes hjælp til at få sit alimentationsbidrag, og med den viden, undersøgelsen har givet om de fleste forældres økonomiske situation, så synes det rimeligt at antage, at en del fædre er sluppet helt eller delvist for at bidrage til barnets opfostring.

Jeg ansøger af disse Grunde herved ærbødigst her
Cancelliraadens gunstige anbefaling at måtte erholde
det engang bestemte Bidrag, som jeg troer endog snaarere
burde forhøies end nedsættes: de sidste linjer af Mette Mortensdatters
egenhændige svar til herredsfogeden i anledning af, at hendes
barnefader Hans Jensen Mulvad, havde ansøgt om nedsættelse af
det årlige bidrag. Mette satte sig kraftigt imod dette, da
hendes mand kun ville vide af barnet, hvis de fik bidraget, og
da det var alle bekendt, at Hans' far var en særdeles formuende
mand. Herredsfogeden og amtmanden så da heller ikke nogen
grund til at nedsætte bidraget.

Ogthrup 4 Januari 1836

ærbødigst

Mette Mortensdatter.

»Jeg ansøger af disse Grunde herved ærbødigst her Cancelliraadens gunstige anbefaling at måtte erholde det engang bestemte Bidrag, som jeg troer endog snaarere burde forhøies end nedsættes«: de sidste linjer af Mette Mortensdatters egenhændige svar til herredsfogeden i anledning af, at hendes barnefader Hans Jensen Mulvad, havde ansøgt om nedsættelse af det årlige bidrag. Mette satte sig kraftigt imod dette, da hendes mand kun ville vide af barnet, hvis de fik bidraget, og da det var alle bekendt, at Hans' far var en særdeles formuende mand. Herredsfogeden og amtmanden så da heller ikke nogen grund til at nedsætte bidraget.

Det kan også ses af tabel 6.4, at de forældre, der giftede sig med hinanden efter barnets fødsel, jævnt hen klarede sig bedre end de øvrige. Især endte en stor del i gårdmandsklassen, og dette støtter teorien om, at der blot var tale om et udsat giftermål – et giftermål, der først reelt kunne blive til noget, når der var mulighed for at overtage en gård. Gennemsnitligt giftede disse par sig godt tre år efter barnets fødsel, men det er et gennemsnit, der dækker over en stor spredning, idet ni par giftede sig i barnets fødeår eller året efter, mens to par giftede sig så sent som 11 og 12 år efter barnets fødsel. Resten giftede sig to til seks år efter barnets fødsel. Den ovennævnte Jacob Nielsen Batum giftede sig således med den Else Thomasdatter, der i første omgang havde måttet tvinge ham til at betale alimentationsbidrag til deres fælles søn; men han giftede sig først med hende fem år efter sønnens fødsel. Hun havde i mellemtiden fået endnu en uægte søn med en anden, men til gengæld havde hun nu en gård på hånden efter sin faders død. Man kunne forestille sig, at Jacob var godt tilfreds med at få sig en gård, og Elses mor var godt tilfreds med at få den efterhånden noget anløbne datter giftet bort, oven i købet med fader-

6. Fremtidsudsigterne

ren til et af hendes børn! I mellemtiden var han jo også blevet lidt ældre, for da han gjorde Else gravid, fem år tidligere, havde han jo kun været 22 år, og måske ikke helt klar til at få foden under eget bord.

Som konklusion på dette afsnit må vi altså notere en tydelig social forskydning nedad for de ugifte forældre i forhold til deres egne forældres sociale position. Nogle gårdmandsbørn blev selv gårdfolk, men mange blev husfolk, ligesom mange husmandsbørn blev tjenestetyende eller kom til at leve af håndarbejde, og relativt flere, rundet af samtlige socialgrupper, endte på fattigforsørgelse. Den samme retning tog samfundet generelt i denne periode, hvor der skete en stigning i antallet af mennesker, der selv efter at have stiftet familie måtte tage til takke med at tjene for andre eller leve af at spinde eller sy i en innsidderstue. De ugifte forældres sociale tilbagegang var dog kraftigere end samfundsudviklingen som sådan, og vi må således konkludere, at de ugifte forældre tilhørte en samfundsgruppe, der var specielt udsat for social tilbagegang. Det deraf følgende spørgsmål om, hvorvidt dette skyldtes den uægte barnefødsel i sig selv, eller om den sociale tilbagegang og barnets fødsel blot havde fælles rod i en i forvejen temmelig håbløs situation, har det ikke været muligt at give noget entydigt svar på. Visse forhold taler dog til fordel for den sidste af de to teorier. Afsnittet gav således støtte til hypotesen om, at en del af de uægte fødsler kunne forklares med, at forældrenes vielse blot udsattes, indtil et acceptabelt næringsgrundlag for en familie var fremskaffet – en praksis, der tillige kan have givet anledning til en del brudte forbindelser, hvis der gik for lang tid og andet kom i vejen.

6.c. Geografisk mobilitet

I metodeafsnittet foretog jeg en analyse af mobiliteten for de forskellige socialgrupper for at kunne sige noget om frafaldets karakter. Mobiliteten er imidlertid også interessant i sig selv. Det er en almindeligt accepteret antagelse, at ejendomsløse var betydeligt mere mobile end besiddende mennesker – dette synes da også at være en velbegrundet antagelse, idet de fattige havde både motiv (rigere græsgange) og mulighed (ingenting er nemt at bære) for at flytte, mens det modsatte gennemgående gjorde sig gældende for de rige. Under alle omstæn-

digheder må man grundlæggende kunne sige, at vandrere søgte bedre fremtidsmuligheder i en ny situation. Det er derfor relevant at undersøge vore ugifte forældres mobilitet; det vil give os en idé om, hvordan de vurderede deres egne muligheder.

Dette kan gøres på forskellige måder, men ingen af metoderne er uden svagheder. Problemet er først og fremmest, at mobiliteten dels kan anskues som et kronologisk fænomen (dvs. hvor *ofte* en person flytter), dels som et rent fysisk fænomen (hvor *langt* en person flytter), og at begge fænomener kun vanskeligt lader sig kvantificere. En mand som Jens Jensen Volling, der i 1820 – skønt gift med en kone i Grønning – blev far til et uægte barn i Torum, vides således at være flyttet fra et sogn til et andet 12 gange i perioden 1816–1854, hvorefter han i en alder af 65 år forsvinder for os. Da han arbejdede som tjenestekarl hele sit liv, er han formentlig også flyttet et utal af gange inden for sognegrænsen, uden at vi kan spore det. Hvor sigende en sådan historie end kan være for Jens' forhold, er oplysninger af denne art så ustrukturerede, at de stort set ikke er anvendelige til kvantitativ analyse.

Vi må derfor ty til andre midler. I folketællingen 1845 optegnedes for første gang indbyggernes fødested, og det giver os mulighed for i det mindste at undersøge, hvor langt hver enkelt person på dette tidspunkt i sit liv var rejst væk fra sit fødested. Da vi for 91 mødre og 68 fædre kender såvel føde- som dødssogn, er det muligt, ved hjælp af et passende udvalg af vore tre sognes befolkning i 1845 at lave en sammenligning af, hvorvidt vore ugifte forældre nåede videre omkring i deres liv, end det var normalt. Til sammenligningen har jeg fra folketællingen udvalgt samtlige personer på 45 år eller derover, idet disse må formodes i det store hele at være ude over ungdomsårenes flytten rundt, ligesom de fleste af de ugifte forældre var det ved deres dødsfald. Resultatet ses i tabel 6.5 (næste side).

6. Fremtidsudsigterne

Tablet 6.5: Afstand fra fødesogn til dødsogn/opholdssted ved folketællingen 1845

Afstand	Folketællingen 1845							
	Mødre		Fædre		Kvinder		Mænd	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
0–5 km.	60	51	38	32	126	69	112	67
5–15 km.	23	20	20	17	36	20	38	23
15–25 km.	7	6	2	2	10	5	6	4
over 25 km.	4	3	8	7	9	5	7	4
ukendt	23	20	49	42	1	1	3	2
i alt	117	100	117	100	182	100	166	100

Tolkningen af denne tabel er tydeligvis hæmmet af det store frafald – især blandt fædrene, hvor det ikke har været muligt at indhente oplysninger om godt to af fem. Vi så tidligere, at en del af frafaldet højst sandsynligt må tilskrives netop mobiliteten, og vi må altså forvente, at de frafaldne hhv. 21% og 42% i endnu højere grad end de fundne skulle placeres i grupperne med de store afstande. Selv hvis frafaldet blandt fædrene fordeler sig som de fundne, når andelen af fædre i den første gruppe kun op på 56% – langt fra de 67%, som folketællingsmaterialet giver anledning til at forvente, og formentlig i realiteten endnu længere væk. Også mødrene må tilskrives en større mobilitet end det var normalt.

Der er egentlig ikke noget overraskende i dette. Tabel 3.5, s. 54, viste, at gårdmandsgruppen skiller sig ud fra de andre med en meget lav mobilitet, og vi ved, at ret få af vore ugifte forældre endte som gårdmandsfolk. Denne analyse stadfæster altså blot vort billede af de ugifte forældre som en gruppe, hvis fremtidsudsigter var mere dystre end andres.

6.d. De uægte børns barndom

Det er ikke meget, vi hidtil har beskæftiget os med de uægte børn selv – selv om de jo i en vis forstand står i centrum for hele problematikken. I denne undersøgelse er de indtil videre kun blevet nævnt i forbifarten, men også i den benyttede litteratur er de blevet noget stedmoderligt behandlet. Da der ikke hidtil har været foretaget syste-

matiske undersøgelser af de uægte børns færden,¹⁵⁰ er den viden, man har om dem, begrænset til de spredte tilfælde, hvor de af den ene eller anden grund dukker op i myndighedernes arkiver og samtidig betegnes som »uægte« – f.eks. i lejermåls- og forsørgelsessager. Disse kilder giver selvagt et noget dunkelt indtryk af de uægte børns muligheder i livet, og når disse enkelttilfælde kombineres med det eneste punkt, hvor der rent faktisk er foretaget undersøgelser af de uægte børns vilkår – nemlig vedrørende børnedødeligheden – ja, så er det svært at bevare optimismen på de smås vegne.

Det er meget overskueligt at opsummere resultaterne af forskningen i de uægte børns dødelighed: »Alle undersøgelser«, skriver Anne Løkke, »viser samstemmende at uægte børn i 1800-tallet havde en større spædbørnsdødelighed end ægte.«¹⁵¹ Men gjaldt dette også for vore 117 uægte børn? Jeg vil her, grundet mit noget sparsomme materiale, tage et lidt bredere udgangspunkt end blot spædbørnene og undersøge dødeligheden op til 10-års alderen. Johansen nåede i sin undersøgelse af forholdene på landet i 1700-tallets sidste halvdel frem til, at 33% af børnene døde, inden de blev 10 år gamle. Han påpeger dog, at tallet formentlig burde være nogle enkelte procent højere, idet en del dødfødsler og dødsfald blandt helt nyfødte sandsynligvis ikke er blevet registreret i kilderne.¹⁵² For 109 af vore 117 børns vedkommende har det været muligt at konstatere, om de var i live på deres 10-års fødselsdag eller ej. Det var de 74, men 35, altså 32%, døde inden de blev 10 år. Størstedelen af vore 117 fødsler (61%) skete imidlertid 1800–1830, og i den periode var den almindelige spædbørnsdødelighed noget lavere end i Johansens periode. Tager man denne tilføjelse i betragtning, må man altså konkludere, at børnedødeligheden blandt vore uægte synes at have været lidt højere end den almindelige – men bestemt ikke drastisk højere.

Derudover er det begrænset, hvad vi kan sige om de uægte børns barndom. Vi kan dog få en idé om, hvor de voksede op ved at kigge på, hvor de befandt sig ved den første folketælling efter deres fødsel. 45 af de uægte børn blev født i løbet af de sidste 10 år inden en af

150. Agnete Birger Madsen følger dog børnene barndommen igennem.

151. Løkke, s. 142.

152. Johansen (1976), s. 119–121. Grundlaget er 251 rekonstruerede familier.

6. Fremtidsudsigterne

folketællingerne i 1787, 1801 og 1834. Det er disse børns opholdssted ved folketællingen, der angives i tabel 6.6.

Tabel 6.6: De uægte børns opholdssted ved folketællingerne 1787, 1801 og 1834 (0–10 år gamle)¹⁵³

Opholdssted	Antal
Hos en af eller begge forældrene*	17
Hos anden familie	3
Hos plejefamilie	4
Død	15
Ukendt opholdssted	6
I alt	45

* her medregnet et barn, der efter moderens død opholdt sig hos stedfaderen

Af de 45 børn døde de 15 inden folketællingen og 6 har ikke kunnet lokaliseres. De sidste 24 børns opholdssteder viser imidlertid et meget tydeligt mønster: 17 boede sammen med moderen, faderen eller begge forældre, og 3 andre boede hos nær familie (en hos sin morbror og to hos morforældrene). Af de 17, der boede sammen med en af eller begge forældrene, var

- 3 sammen med begge forældrene, som i mellemtiden var blevet gift
- 5 sammen med moderen og/eller en stedfar
- 8 sammen med den enlige moder, heraf dog de 4 desuden sammen med moderens familie (forældre eller søskende)
- 1 sammen med sin far og dennes forældre (her blev faderen og moderen siden gift)

Der var altså mange kombinationsmuligheder, men det ses tydeligt, at barnet altovervejende fulgte moderen, om hun så blev gift eller ej. Hovedindtrykket af de uægte børns opvækst er imidlertid – måske lidt overraskende – at langt de fleste (20 af 24) boede hos den nærme-

153. Fødte i årene 1777–1787 (13), 1791–1801 (14) og 1824–1830 (18). Der er ikke tale om gennemført sammenlignelige udsnit, idet jeg ikke har medtaget børn født i årene 1831–1834, da disse faldt uden for mit undersøgelsesområde.

ste familie. Agnete Birger Madsen når i sin undersøgelse frem til, at 28 af 105 uægte børn (hvoraf de 20 døde som spæde) »i en kortere eller længere periode i deres barndom (var) udsat i pleje mod betaling – oftest uden for den nærmeste familie.«¹⁵⁴ Selv når der korrigeres for forskellene i vore metoder, synes det altså umiddelbart at have været mindre udbredt med plejeanbringelser i det nordlige Salling omkring år 1800 end i Madsens vendsysselske sogn 50–100 år senere.

Om min undersøgelses mange »hjemmeboende« børn har haft trygge, stabile og kærlige hjem, kan vi ikke vide, men de har nok haft bedre chancer for at få det end de fire børn, som boede hos fremmede plejefamilier. Det indtryk får man i hvert fald ud fra den litteratur, der findes om plejeanbringelser på dette tidspunkt. Harald Jørgensen skriver om fattigkommissionernes anbringelse af fattige børn i perioden 1803–1860: »der klæbede to Mangler ved Systemet. For det første faldt mange for Fristelsen til at drive Forretning med Plejebørnene« og for det andet fandt »Bortliciteringen ofte (...) Sted paa en saadan Maade, at den var til Skam og Skændsel for de ulykkelige Børn.«¹⁵⁵ I værste fald anbragte en skruppelløs fattigkommission altså barnet hos en ukærlig plejefamilie, der ved en offentlig auktion havde tilbudt den billigste plejeløn. Disse auktioner, hvis udbredelse dog synes at have været begrænset,¹⁵⁶ stempler ifølge Anna Rasmussen »1800-tallet som et omsorgsmæssigt kulsort århundrede.«¹⁵⁷

Jeg er ikke i mit arbejde stødt på eksempler på sådanne offentlige auktioner, men den almindelige fremgangsmåde ved plejeanbringelser har da nok også været forhandlinger mellem fattigkommissionen og plejefamilierne uden barnets tilstedeværelse. Som vi så ovenfor, fandt sådanne forhandlinger dog slet ikke sted for langt de fleste af de uægte børns vedkommende; de kom slet ikke i pleje. Og de få, der faktisk kom i pleje, fik ikke nødvendigvis opholdet betalt af fattigvæsenet. Maren Pedersdatter Åsted fik 1810 sønnen Peder i Selde sogn. I bankerotåret 1813 med den galopperende inflation klagede hun til amtmanden over, at drengens fader ifølge en to år gammel bidragsresolution kun skulle betale otte rigsdaler årligt: »aleene for i aar skal jeg betale for Barnets Kost 250 Rixdaler foruden Klæder, og jeg er ei

154. Madsen, s. 32.

155. Jørgensen, s. 253–254.

156. Jørgensen, s. 253–257.

157. Rasmussen, s. 73.

istand til at faae det i Kost eller Fød hos nogen for ringere priis – og dette falder mig saare Byrdefuld, thi jeg kan ei tjene saa meget som jeg skal give for dets opdragelse, ja ikke nær det halve; og jeg kan ei selv undvære Klæder.«¹⁵⁸ De fleste plejebørn blev nok som Peder opfostret på moderens bekostning, evt. suppleret med alimentationsbidraget. De uægte børn var langt fra selvskrevne fattiglemmer.

Når barnet boede hos sin familie eller blev sat i pleje af moderen, har dets opvækst sjældent sat sig spor i myndighedernes arkiver. Nogle af børnene blev dog – helt eller delvist – forsørget af det lokale fattigvæsen. Det er i forbindelse med disse sager, vi har mulighed for at få nogle antydninger af, hvordan anbringelsessystemet virkede, og hvordan plejeforholdene generelt fungerede.

En tjenestepige, der i 1778 fik et uægte barn i Torum sogn, druknede kort efter fødslen, og hun havde ikke udlagt nogen barnefader til barnet.¹⁵⁹ Stedets præst skrev nogle uger senere et brev, rettet til både provsten, herredsfogden og amtmanden:

Det hos Jens Dam i Lild-Thorum druknede Qvinde-Menneske Anne Catrine har efterladt sig et spædt og forladt Pige-Barn. Barnets Opfostrelse vil komme det almindelige til Omsorg og Bekostning. Jeg har vel tænkt at befrie Publicum fra denne Byrde, men mine Anslage mislykkedes. Jeg maae derfor ærbødigst overlade til mine Herrers Omsorg hvordan der skal forholdes med dette forladte Barn, hvorfra Opfostrelsens Bekostninger skal komme, og hvordan dermed skal forholdes. Til Dato har det været hos Jens Dams Hustrue i forbenævnte Lild-Thorum. Jeg har i Tillid til mine Herrers Biestand lovet hende Betaling derfor fra den Tiid det blev født til Dato. Hun vil nu slet ikke beholde det længere. Den bortdøde Qvindes Moder er yderlig fattig og kan paa ingen Maade modtage det. I mine Sogne vil ingen antage det ringere end 9 rd. 3 mk. aarligen. I dette Tilfælde maae jeg ærbødigst udbede mig Deres afgjørende Beslutning, og ligge dette til, at De beviser mig den Godhed, saasnt som mueligt er at tilsende mig Deres Betænkning, thi ieg er daglig plaget med Overløb af Jens Dams Kone, som absolut vil skilles af med Barnet.¹⁶⁰

158. B 43–491, brev 6.10.1813 (LAN).

159. Denne sag behandles mere indgående i min artikel »Kildernes larmende tavshed« i Skivebogen 2004.

160. B 3 A-4, s. 399 (LAN).

På den ene side var præsten altså tydeligvis ikke i tvivl om, at det i dette tilfælde var det offentliges ansvar, at der blev taget vare på barnet. Omvendt var han sig også pinligt bevidst, at dette måtte gøres så billigt som muligt – i hvert fald er den forlangte plejeløn det eneste kriterie for udvælgelse af den rette plejefamilie, der kommer frem i hans skrivelse. Det kan ikke ses, hvordan bortliciteringen er foregået, men præstens formuleringer tyder på, at de mulige plejefamilier har kunnet underbyde hinanden. Pigen kom til at bo hos Jens Christensen Dyhr, der stadig havde hende i pleje i 1787, hvor hun var ni år gammel – så hun har da i det mindste boet hos den samme familie hele sin barndom. Denne stabilitet kunne endog tyde på, at hun har haft et godt hjem, selv om hun var i pleje hos en fremmed familie.

I en anden tragisk sag fra året før havde den selvsamme præst sat menneskelige hensyn over økonomiske, en holdning der fandt utvetydig støtte hos amtmanden. Anne Iversdatter var under anklage for fødsel i dølgsmål og forsøg på barnedrab, idet man havde fundet hendes nyfødte barn lagt på gårdens mødding. Amtmanden havde bedt sognepræsten tage sig af barnets tarv, og denne skrev få dage efter tilbage:

Jeg har efterkommet Deres Villie, og gjort Aftale med Davids Kone ved Thorum Kirke, at hun skal pleye, klæde og i alle Ting saaledes begægne Barnet, som hun agter at forsvare for vor fælles Gud og Dommer. Jeg har derfor lovet hende 9 Rdr aarligen, og troer jeg at De selv bliver fornøyet med denne Accord. Jeg kunde for meget ringere faaet andre til at tage imod Barnet men ieg har erfaret, at det Arbeyde som sælges for lidet, duer lidet; og De som for ringere Betaling vilde opklække denne Forladte, vilde alleene have Betalingen, og maaskee lade Barnet fornemme Virkningen af et ufølsom og egennyttigt Hierte. Saa ieg ogsaa heri har handlet efter min beste Overbevisning og veed, at Barnet hos fornævnte Kone skal nyde ald den Pleye og Tilsyn som Medliidighed og Menneskekiærlighed skylder det.¹⁶¹

161. B 3 A-2, s. 368, (LAN). Denne sag er detaljeret beskrevet i min artikel »Ulykkelige skæbner« i Skivebogen 2001. I denne artikel har jeg desværre, på s. 18, identificeret den nævnte »Davids Kone ved Thorum Kirke« forkert: der var ikke tale om David Ulriksens kone, men derimod om David Vilhelm Pedersens kone Else Marie Clausdatter Muusmann – som selv havde to søstre, der havde fået uægte børn i Torum sogn i 1740'erne.

6. Fremtidsudsigterne

Disse udtalelser viser, at ukærlige plejeforældre fandtes og kunne få børn ved at underbyde andre. Men de viser også, at det ikke altid var økonomien, der bestemte hvor et barn endte – den menneskekærlige præst fik oven i købet sin overordnedes ros for sin »ømme og fast faderlige Omgang« med barnet. Det var altså ikke nødvendigvis en ulykke for et barn at blive sat i pleje hos fremmede.

En anden historie viser, at det til gengæld ikke nødvendigvis var lykken for barnet at blive sat i pleje hos dets egen familie. Sophie Marie Mortensdatter havde i januar 1822 fået en uægte datter i Selde. Vi ved ikke, hvor barnet befandt sig de første to år af sit liv, men vi ved, at Gravers Mortensen i december 1823 dukkede op ved Selde fattigkommissions møde og – med sine egne ord – påtog sig »at opføde, opdrage og holde til Skoele min Søsters Sophie Mortens Datters uægte Barn navnlig Anne Kathrine Peders Datter, imod at nyde aarlig af Fattigvæsenet 1 Td. Rug og 1 Td. Byg aarlig til dets 12te Aar, samt noget lidet til Hielp til Klæder.«¹⁶² Det var jo en god ordning; når nu barnet skulle sættes i pleje, så var det selvfølgelig bedst at få det gjort for en relativt billig penge hos morbroderen.

Der var bare eet problem. Gravers havde glemt at spørge sin kone. Og hun var ikke enig i, at det var en god ordning. I juli, da Anne Cathrine havde været hos morbroderen i syv måneder, måtte fattigkommissionen derfor skrive til amtmanden og bede om lov til at hæve kontrakten:

det maae (vel) være Christelig Pligt at hæve den med Graves Mortensen truffne Accordt om hans Søsters Sophie Mortens Datters uægte Barns Underhold og Opdragelse og at nye Licitation desangaaende foranstaltes, om Deres Høivelbaarenhed gunstigst ville holde Kommissjonen frie for Ansvar, at den saaledes hæver en lovlig truffen Accordt, paa Grund af: at bemelte Graves Mortensen, som er en arbejdsom og retskaffen Mand, er beladt med en arrig Kone, som har fattet saadant Had til dette uskyl-dige Barn, at det er at befrygte, at dets Forbliven i Huuset vil give Andledning vedvarende Splid imellem disse Ægtefolk, som mueligen endog ville gaae ud over Barnet.»¹⁶³

162. Viborg amtsarkiv, sag 1824 D 57, bilag, brev af 3.7.1824 (LAN).

163. Viborg amtsarkiv, sag 1824 D 57, bilag, brev af 16.7.1824 (LAN).

Det fremgår tydeligt af denne sag, at et plejebarn ikke nødvendigvis var godt stillet, selv om det kom i pleje hos familiemedlemmer – det er ikke svært at forestille sig, at det kan give problemer i et ægteskab, hvis den ene part vil påtage sig forsørgeransvaret for et barn, som den anden part ikke føler sig forpligtet overfor. Og det er heller ikke svært at forestille sig, at fattigkommissionen havde ret i, at dette ikke blot kunne medføre varige problemer mellem ægtefællerne, men også ville komme til at gå ud over barnet. Denne skævhed ville formentlig ikke være tilstede ved en fremmed plejefamilie.

I skrivelsen nævnes endvidere, at man ville foranstalte en ny licitation for at få barnet sat i pleje. Det beskrives ikke nærmere, hvordan dette skulle foregå, men brugen af netop det ord tyder da på, at alle interesserede kunne henvende sig til fattigkommissionen og afgive bud – og ikke omvendt, nemlig at fattigkommissionen henvendte sig til egnede familier. Vi ved ikke, hvem Anne Cathrine blev overladt til, men vi ved, at plejelønnen blev fordoblet i forhold til det, morbroderen ville have taget hende for.¹⁶⁴ Velvilligheden rakte altså faktisk til at tage barnet tilbage fra en arrig kone, selv om plejelønnen måtte forventes at blive (og blev!) større et andet sted.

Det omtalte barn, Anne Cathrine, fik et liv på samfundets bund. Som otte-årig kom hun over til sin mor i Nykøbing på Mors. Moderen havde i mellemtiden fået yderligere tre uægte børn og var på fattighjælp; hun blev siden gift med en daglejer og endte sine dage i fattighuset. Anne Cathrine selv fik et uægte barn og blev siden gift med et notorisk fattig- og tugthuslem af de berygtede natmandsfolk.

Eller med andre ord: i det foregående er behandlet tre eksempler på uægte børn, der kom i pleje – det ene barns moder druknede umiddelbart efter fødslen, det andet barns moder røg i tugthuset for at have forsøgt at slå barnet ihjel og det tredje barn var æltet ind i et søle af social elendighed.

Disse trøstesløse eksempler må imidlertid ikke overskygge det faktum, at langt de fleste uægte børn voksede op hos deres moder og ofte sågar i en almindelig kernefamilie. Der er bare af naturlige årsager overleveret langt flere oplysninger om de tilfælde, hvor det gik galt – her måtte nemlig sagsbehandles. Det er da formentlig også en af grundene til, at litteraturen på dette område er så fokuseret på de

164. Viborg amtsarkiv, sag 1828 K 3, bilag 1, 11.1.1828 (LAN).

6. Fremtidsudsigterne

ulykkelige plejeforhold og de offentlige auktioner. Det er selvfølgelig helt legitimt at fokusere på dem som udtryk for en praksis, der forekommer afskyelig i vore dage, og som således afslører sprækkerne i datidens samfund. I denne sammenhæng er det blot vigtigt at fastslå, at de ovennævnte historier ikke er repræsentative for alle uægte børns barndom.

6.e. De uægte børns voksenliv

Det forrige afsnit viste blandt andet, at de fleste af de uægte børn faktisk nåede skelsår og –alder. Her har andre undersøgelser sluppet dem, men det gør vi ikke. De er fulgt frem i tiden på samme vilkår som deres forældre, og det er da også stort set de samme målestokke, jeg har anvendt til at vurdere, hvilke levevilkår de havde som voksne: først og fremmest deres giftermålschancer og deres sociale position.

Umiddelbart giver det måske ikke så meget mening at undersøge de uægte børns chancer for at blive gift. Men ser man ægteskabet som en indikator for, hvor »normalt« et liv personen havde, så er der også grund til at undersøge ægteskabsmulighederne for de uægte børn. I tabel 6.7 ses de 76 børn, der ikke er fundet døde i ugift stand, inden de blev 50 år, placeret i tabellen sammen med et tilsvarende udsnit af de ugifte forældre.

Tabel 6.7: Børns og forældres ægteskabschancer

	I alt	Gift		Ikke gift		Ukendt	
		Antal	%	Antal	%	Antal	%
Børn	76	55	72%	4	5%	17	22%
Mødre*	69	38	55%	12	17%	19	28%
Fædre*	66	24	36%	2	3%	40	61%

* kun de, der ikke blev gift med det uægte barns anden forælder

Det ses, at børnenes chancer for at få det, vi kan definere som »et normalt familieliv«, var betydeligt større end i hvert fald mødrenes, også selvom vi tager hensyn til frafaldet for såvel børns som forældres vedkommende. Dette understreger nok på den ene side mødrenes relativt mindre giftermålschancer, men på den anden side også, at

uægte børn næppe ramtes på deres giftermålschancer af deres forældres ægteskabelige status.

19 af de selvsamme 76 uægte børn vides selv senere at have fået uægte børn. Dette tal kan vanskeligt sammenholdes direkte med noget andet, men til sammenligning fandt Hanne Willert, at 37 af 81 husmandskoner, der fik deres første barn i Kyndby sogn 1814–1870, fik dette barn, før de blev gift.¹⁶⁵ Som vi skal se senere (s. 171f), kan vi i denne periode regne med, at omtrent hver fjerde af alle kvinder, der blev mødre, fik (mindst) et uægte barn. Et forsigtigt bud på en tolkning må altså være, at vore uægte børn ikke videreførte nogen form for familietradition, ligesom vi tidligere så, at deres forældre før dem heller ikke havde gjort det.

Ved 46 af de uægte børns vielser kan vi se, om bruden var gravid eller ej. Det var hun i 21 tilfælde, og dermed kan vi fastslå, at bedste-forældre, forældre og uægte børn på dette punkt næppe kunne ligne hinanden mere: for alle tre generationer var andelen af gravide brude 46–47%.

Med hensyn til giftermålschancer og antallet af børn undfanget uden for ægteskab synes de uægte børn altså ikke at have adskilt sig fra mængden som voksne. Men hvordan så det da ud med deres sociale position?

Table 6.8: Børns, mødres og bedsteforældres næringsveje, 45 år gl.

	Børn		Mødre		Bedsteforældre	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
1 Gårdmand	5	8%	15	23%	56	47%
2 Husmand	29	47%	17	26%	45	38%
3 Håndarbejde eller tjeneste	19	31%	20	30%	7	6%
4 Fattiglem	8	13%	12	18%	7	6%
5 Andet	1	2%	1	2%	5	4%
6 Aftægt	0	0%	0	0%	0	0%
7 Døde			1	2%	0	0%
I alt	62	101%	66	101%	120	101%
Ukendt	17		13		38	
I alt	79		79		158	

165. Willert, s. 130.

6. Fremtidsudsigterne

For 79 af børnene giver det mening at tale om at definere en social position i 45-års alderen eller kort før. Et fåtal af disse døde ganske vist, inden de blev 45 år gamle, men var på det tidspunkt så etablerede, at deres position ved dødsfaldet uden videre er overført til tabel 6.8. Her sammenlignes de 79 børns næringsvej ikke med hele populationen af forældre og bedsteforældre, men kun med deres egne mødre og bedsteforældre, idet vi således ikke risikerer et skævvredet billede pga. en ujævnt fordelt spædbørnsdødelighed. Endvidere er fra forældregenerationen kun medtaget moderens status, idet en stor del af børnene har kunnet konstateres at være vokset op hos moderen eller hendes familie, mens praktisk taget ingen ses at have været hos faderen eller hans familie, medmindre forældrene blev gift med hinanden. Vi må derfor antage, at det var moderens situation, der var barnets sociale udgangspunkt.

Tallene taler, skønt ret små, deres tydelige sprog om en generel social tilbagegang. Var man uægte barn, havde man ikke store chancer for at ende på en gård, undtagen hvis ens forældre i mellemtiden havde giftet sig, samt havde en gård, man kunne overtage – fire af de fem børn, der endte som gårdfolk, var således ældste barn af et gårdmandspar, der havde giftet sig efter det første barns fødsel. Det var gruppen af husmænd, tjenestefolk og håndarbejdere, der optog den store del af de uægte børn. Vi ser endvidere, i forhold til bedsteforældrenes næringsveje, at det sociale fald til især grupperne 3 og 4, som konstateredes for forældrenes vedkommende, konsolideredes med børnenes generation.

Et enkelt tilfælde med svagt opadgående tendens skal dog nævnes. Ikke fordi der var tale om en dramatisk »fra avidreng til millionærhistorie«, men fordi vi gennem de fåmælte kilder får indtryk af en lille historie om stabilitet trods rodede familieforhold og formodet fattigdom. Jens Nielsen blev født i 1819 i Selde. Han var sin mors, Frederikke Frederiksdatters, anden uægte søn, men det første barn døde som spæd. Frederikke var selv født i Selde som uægte barn, og faderen til den lille Jens var den »omreisende«¹⁶⁶ Niels Rasmussen, der var søn af natmandskonen i Resen ved Skive. At der overhovedet kunne være tale om et forhold mellem de to viser formentlig, at Frederikkes sociale status var overordentlig lav. Men Frederikke »Væ-

166. se hovedministerialbogen.

verpige« vævede videre og Jens voksede op. I 1853 giftede han sig med Dorthe Christensdatter, der blev født i 1825 i Åsted sogn som uægte barn af to unge mennesker, der dog bagefter giftede sig og levede af mandens indtægter som daglejer og tjenestekarl. Jens' og Dorthes første barn, en søn, kom planmæssigt fem måneder efter deres vielse, og derefter fulgte to døtre, den ældste klædeligt opkaldt efter farmoderen Frederikke, der havde ernæret sig af sin vævning hele livet, aldrig var blevet gift og var død hos sin søn året inden datterens fødsel. Jens købte, samme år som han blev gift, en jordlod på næsten en tønde hartkorn i Selde by »med paastaaende Bygninger«,¹⁶⁷ og kunne således resten af sine dage forsvare at kalde sig boelsmand. Rakkerens og væverpigens søn døde i 1904 som aftægtsmand hos sin søn Christen, mæt af dage.

Denne historie skal dog ikke overskygge hovedindtrykket. Den sociale nedgang, der startede allerede med de uægte børns bedsteforældre, fortsatte til dels med de uægte børns generation – de fleste, der voksede op som børn af gårdmandskoner endte alligevel på husmandssteder. At de uægte børn til gengæld ikke skilte sig ud fra mængden med hensyn til giftermålschancer og egne uægteskabelige børn, støtter denne undersøgelses andre foreløbige resultater, der peger på, at illegitimiteten ikke virkede specielt stigmatiserende i landbosamfundet i første halvdel af 1800-tallet. Men fattigdommen var reel nok.

6.f. The bastardy prone sub-society

Vi er nu ved at have en del af redskaberne på hånden til en diskussion af Peter Lasletts tidligere omtalte teori om eksistensen af et »bastardy prone sub-society«, som han nærmere præsenterer i sin artikel af samme navn fra 1980. Med denne teori mener Laslett ikke blot at kunne forklare en væsentlig del af illegitimitetens svingninger over tid, men også at kunne give et mere nuanceret billede af illegitimitetens sociale karakter.

Laslett deler, som tidligere omtalt, de ugifte mødre op i »spurve« (de, der kun optræder en enkelt gang) og de »bastardy prone« (de,

167. B 43 A-SP 19, s. 606 (LAN).

6. Fremtidsudsigterne

der har en stærkere tendens til at få uægte børn). Størstedelen af de uægte fødsler, understreger han, skyldtes til enhver tid spurvene, og han tolker disse fødsler som resultater af en mislykket magesøgning.¹⁶⁸ I modsætning til spurvene ser han de »bastardy prone« som en art samfund i samfundet, bundet sammen af familieforbindelser og ikke mindst en fælles holdning til seksuel aktivitet uden for ægteskabet.¹⁶⁹ Pointen i denne skelnen er i bund og grund hans ønske om at udskille den notoriske og i samtiden fordømte seksuelle non-konformisme fra det mere tilfældige normbrud, som spurvene begik. Denne skelnen danner udgangspunkt for en nærmere analyse ikke blot af illegitimiteten som sådan, men også af samfundets holdning til den.

Det bliver ham dermed magtpåliggende at definere klare regler for tilhørsforholdet til gruppen af »bastardy prone«, så han opstiller et antal afgrænsede kategorier af personer med forskellig grad af tilknytning til illegitimiteten. Kategorierne er baseret på, om de enkelte personer selv eller nogen i deres nærmeste familie har fået uægte børn. Hos Laslett er der tre kategorier, der kvalificerer til medlemskab af undergrundssamfundet, men i forbindelse med denne undersøgelse giver det kun mening at anvende to af dem, og de defineres således af Laslett:

- fædre eller mødre til eet uægte barn, såfremt de er i familie med andre, der har fået et eller flere uægte børn
- gengangere, det vil sige personer, der har fået mere end et uægte barn¹⁷⁰

Placeringen af personer inden for eller uden for disse forskellige kategorier medfører selvfølgelig visse metodiske problemer. For det første er det ikke muligt at bevise endeligt, at en person *ikke* har fået et uægte barn eller *ikke* står i nær familiemæssig forbindelse med andre ugifte forældre. Man kan dermed kun sandsynliggøre, at en person ikke tilhører den ovennævnte gruppe. For det andet viser det sig, at

168. Laslett, s. 218.

169. Laslett, s. 221f.

170. Henholdsvis »connected singletons, that is begetters or bearers of a bastard, connected with each other or with repeaters« og »repeaters, that is, begetters or bearers of more than one bastard«. Laslett, s. 220.

Laslett selv betragter »i familie« (»connected«) som ganske omfattende, idet f.eks. to fætre, der hver avler et uægte barn, på grund af familieforholdet imellem dem opfattes som »bastardy prone«. ¹⁷¹

Et af Lasletts stærkeste argumenter for overhovedet at beskæftige sig med forestillingen om dette undergrundssamfund er, at det bidrager til at forklare et forhold, som synes konstateret i de engelske undersøgelser af illegitimiteten: den såkaldte turbo-effekt. Det viste sig, med tilnærmelsesvis klarhed, at der i perioder med stigende illegitimitet forekom en relativt stor stigning i antallet af gengangere blandt mødrene – efter et vist punkt var der altså, groft sagt, ikke længere tale om en stigning i antallet af ugifte mødre, men i antallet af børn, som et mindretal af mødrene fik. ¹⁷² Forklaringen på en del af stigningen i antallet af uægte børn ligger således netop i eksistensen af et undergrundssamfund, der – må det kunne konkluderes – var specielt lydhøre over for de ændringer i samfundet, der generelt medførte en stigning i illegitimiteten.

Hvordan passer Lasletts teori så med de resultater, denne undersøgelse kan fremvise? Først og fremmest kan det undersøges, hvorvidt vore ugifte forældre faldt inden for Lasletts definitioner på »bastardy prone« eller ej. Jeg har i tabel 6.9 (næste side) inddelt dem i tre grupper:

- de, der med sikkerhed er medlemmer (»Ja«)
- de, hvis færden jeg har så meget styr på, at jeg antager det for at være usandsynligt, at de var medlemmer (»Nej«)
- de, hvis tilhørsforhold jeg ikke har nogen forudsætning for at udtale mig om (»Uvist«).

I den første gruppe befinder sig således i overensstemmelse med Lasletts definitioner for det første gengangere, og for det andet »engangs-syndere«, der stod i nær familiemæssig forbindelse med andre forældre til uægte børn (forældre, søskende, børn – sjældnere onkler, tanter, fætre og kusiner).

171. Laslett, s. 231.

172. Laslett, s. 239.

6. Fremtidsudsigterne

Tabel 6.9. Forældrene – bastardy prone?

	Mødre	Fædre	I alt	
Ja	78	53	131	64%
Nej	10	17	27	13%
Uvist	12	34	46	23%
I alt	100	104	204	100%

Tabellen viser, at langt størsteparten af de ugifte forældre faldt inden for rammerne af Lasletts definition på medlemmer af et »bastardy prone« undergrundsmiljø. Kun ganske få, 13%, falder – efter al sandsynlighed – uden for rammerne, mens det for en lille fjerdedels vedkommende ikke har været muligt overhovedet at vurdere sandsynligheden. Med næsten to ud af tre ugifte forældre sikkert placeret som »bastardy prone« og størstedelen af de resterende som uvisse, kan vi i hvert fald udelukke, at der, som Laslett mener, var tale om en lille, eksklusiv gruppe, der skilte sig ud fra den større gruppe af alle ugifte forældre.¹⁷³ Det var snarere omvendt – nogle få ugifte forældre skilte sig ud fra gruppen ved ikke at have anden berøring med illegitimiteten end undfangelsen af deres eget barn.

Dette resultat sår grundlæggende tvivl om gyldigheden af Lasletts teori. Der kan imidlertid tænkes flere mulige forklaringer på denne uoverensstemmelse mellem mine fakta og Lasletts tanker, men det er ikke muligt at forfølge disse hypoteser yderligere: på den ene side kan det tænkes, at der er fundamentale forskelle mellem den danske og den britiske illegitimitet, som gør, at Lasletts teori ikke umiddelbart kan overføres. På den anden side kan det tænkes, at Lasletts definitioner på tilhørsforholdet til undergrundsmiljøet blot trænger til en (kraftig) justering, idet det i hvert fald kan konstateres, at definitionerne er for bredtfaavnende for de danske forhold omkring 1800. Den mest nærliggende tolkning af resultatet er dog, at det grundlæggende ikke giver nogen mening at dele illegitimiteten op i en uskyldigt-tilfældig del og en notorisk normbrydende del – i hvert fald ikke i Danmark ved overgangen mellem det 18. og det 19. århundrede.

Men giver Lasletts turbo-effekt da større mening? Denne kan måles ved hjælp af det såkaldte »genganger-indeks« (repeater index), der er

173. Laslett, s. 218.

et mål for, hvor mange mødre der fik flere uægte børn. Tallet angiver, hvor mange uægte børn, der gennemsnitligt fødtes pr. 100 ugifte mødre i en given periode – 100 er således det lavest mulige og angiver, at ingen ugifte fik mere end eet uægte barn. Turbo-effekten skulle resultere i, at indeks-værdien stiger og falder sammen med illegitimitetskvotienten. Laslett refererer i sin artikel til en undersøgelse af seks engelske sogne i perioden 1540–1840, der samlet gav en indekssværdi på 117, og som viste en beskeden sammenhæng mellem svingningerne i genganger-indekssværdien og illegitimitetskvotienten. Pier Paolo Viazzo angiver for et norditaliensk bjergsogn en værdi på intet mindre end 179,5 for perioden 1851–1950, og tager dette som et stærkt udtryk for eksistensen af et undergrundsmiljø – der ved nærmere undersøgelse viser sig at bestå af især tilvandrede minearbejdere og deres nærmeste familie.¹⁷⁴

Også beregningerne af denne værdi giver imidlertid metodiske komplikationer. Vi kan hurtigt regne ud, at værdien for vore tre sogne er 117, idet der var tale om præcis 100 forskellige mødre og 117 fødsler. Men denne værdi kan næppe kaldes reel, da mange af disse mødre vides at have fået uægte børn også i andre sogne: tæller man samtlige konstaterede uægteskabelige fødsler for de 100 kvinder med, når genganger-indekssværdien i denne undersøgelse op på 138. Det ses altså, at det kan være direkte misvisende at sammenligne værdier mellem undersøgelser foretaget med forskellige metoder. Såvel Lasletts som Viazzos resultater tager således kun hensyn til fødsler inden for samme sogn, og det er da også et problem, som Laslett selv påpeger, og som mine undersøgelser altså blot understreger eksistensen af.¹⁷⁵ Indekssværdier, opnået med udgangspunkt i et lukket område, og ikke, som det er tilfældet med den nærværende undersøgelse, i de enkelte mødre, påvirkes således ikke blot af antallet af gengangere, men også af mobiliteten i området, dets størrelse og periodens længde.

I tabel 6.10 (næste side) er vor periode delt i to. Det angives heri, hvor mange uægte børn, de ugifte mødre fra de to periodehalvdele vides at have fået. I den sidste kolonne findes de tre sognes illegitimitetskvotient.

174. Laslett, s. 234. Viazzo, s. 113.

175. Laslett, s. 219.

6. Fremtidsudsigterne

Tabel 6.10: Genganger-indeksværdi kontra illegitimitetskvotient

	Mødre	Børn	Indeksværdi	% uægte
1750–1789	31	36	116	2,8%
1790–1830	69	102	148	7,0%
I alt	100	138	138	5,0%

Det var altså ikke kun i de britiske undersøgelser, en turbo-effekt kunne konstateres – den gjorde sig også gældende i Salling. Der skal dog tages to forbehold over for resultatet: på den ene side arbejder vi ikke med særligt store tal, så tilfældigheder kan have relativt stor indflydelse; på den anden side er indeksværdien afhængig af vort kendskab til de enkelte personer, og vi har tidligere set, at kilderne giver det klart bedste overblik over de sene personer. Vi må med andre ord forvente, at der er flere uægte fødsler pr. moder i første periode, end vi har fundet. Tendensen er imidlertid klar nok: der kom færre nye mødre end nye børn til, da den nordøstsallingske illegitimitet steg. Dette indebærer imidlertid ikke nødvendigvis eksistensen af et »bastardy prone sub-society«; det kunne udmærket være resultatet af en generel forskydning af risikoen for at få børn uden for ægteskab, dvs. at udviklingen gjorde det mere almindeligt ikke blot at få uægte børn, men også at få flere uægte børn.

Laslett mener tydeligvis selv, at den afgørende årsag til, at en person kom til at leve op til definitionen på »bastardy prone«, som oftest var, at vedkommende i forvejen var i nær kontakt med folk med denne levevis – skønt teorien også tager hensyn til, at det ikke *nødvendigvis* var tilfældet. Han stiller dog selv spørgsmålet om, hvorvidt andre årsager kunne tænkes at have været lige så afgørende som kontakten med seksuelt »afvigende« personer. Kunne man f.eks. ikke tænke sig, at det snarere har været en fælles tilstand af økonomisk håbløshed, der har gjort, at vi kan konstatere ikke blot stærke relationer mellem de mange ugifte forældre, men også at stigningen i illegitimiteten til en vis grad kun ramte en afgrænset gruppe? Laslett giver imidlertid ikke noget svar på dette interessante spørgsmål; han konstaterer blot, at fattigdom alene ikke nødvendigvis medfører uægteskabelige fødsler.¹⁷⁶

176. Laslett, s. 225–227 og 230.

Gruppen af »bastardy prone« blandt vore ugifte forældre er som vist meget omfangsrig. Derfor må en nærmere undersøgelse af, hvorvidt en modificeret udgave af Lasletts undergrundsmiljø kan spores i vort materiale, tage udgangspunkt i de noget færre gengangere, der da også af Laslett angives at være miljøets kernegruppe.

22 af mødrene vides at have fået mere end 1 uægte barn: 13 fik 2, 4 fik 3, 3 fik 4, og 2 fik 5. Af de 22 mødre blev seks aldrig gift, men 16 gjorde faktisk, heriblandt alle de syv kvinder, der fik henholdsvis 3 og 4 uægte børn. Gentagne barnefødsler var altså ikke nogen hindring for at blive gift. Et langt mere negativt billede får man af den sociale position. Kun een af de ni kvinder, der fik 3 eller flere uægte børn, sad i 45-års alderen på en gård – den tidligere nævnte Dorthe Sørensdatte; af de øvrige var fire under fattigforsørgelse, een i tugthuset for tyveri og de sidste tre levede af håndarbejde eller var gift med tjenestekarle. De 13 kvinder med to uægte børn havde betydeligt bedre chancer for at ende lunt placeret i det sociale hierarki: 1 blev gårdkone, 6 huskoner, 4 levede af håndarbejde, 1 var amme og 1 ukendt. I det omfang kvindens sociale position udsprang af hendes seksuelle nonkonformisme synes det altså først at være blevet rigtig alvorligt med det tredje barn født uden for ægteskab.

En anden måde at undersøge spørgsmålet på er at kigge på de kvinder, der udlagde gifte barnefædre. De var 16 i alt, fik samlet 20

Hjemmet eller Etablissement, med Ansættelse af Børn, Sofe o. L.	Samtlige Personers Navne i hvert Hjem, hvert Hus o. f. v.	Alderen af Børn, Ugifte, eller deres Hæder eller Hæder.	Gift, Ugift, Enkemand eller Cafe.	Personens Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvej, Stilling i Familien eller hvad de leve af.
Hinnerup	Samlet 122			
23 nu Gaard	Christen Jensen	68	gift	Gaardfoged
	Dorthe Sørensdatte	63	gift	Jens Søren
	Jens Christensen	38	ugift	i sin vris Børn
	Jøen Christensen	23	ugift	
	Else Marie Christensdatte	31	ugift	Almuesalærer
	Dorthe Sørensdatte	71	ugift	Plejebarn

Dorthe Sørensdatte's husstand i Hinnerup ved folketællingen 1834. De to sønner Jens og Søren var hendes børn med manden Christen, født hhv. før og efter deres giftermål. Datteren Else Marie er et eksempel på, at uægte børn kunne danne patronymikon efter stedfaderen i stedet for den biologiske fader: hun var Dorthes datter med Henrik Bertelsen og kaldes andre steder Henriksdatter, men her Christensdatter. Det 7-årige plejebarn var den ældste søns uægteskabelige datter, hvis moder han fire år senere giftede sig med. Han og hustruen overtog senere forældrenes gård (se også s. 74).

af vore 117 uægte børn og vides i alt at have fået mindst 25 børn uden for ægteskabet. Trods det tvivlsomme i at regne videre på så små tal kan vi konstatere, at denne gruppe af mødre havde en gengangerindeksværdi på 156 – dvs. noget højere end undersøgelsens øvrige 84 mødre, der tilsammen havde en indekssværdi på 135. I forskellen mellem disse to tal kan vi måske finde et halmstrå til støtte for tanken om, at den uægteskabelige seksualitet i nogle miljøer var en livsstil i højere grad end andre. I disse tilfælde var det seksuelle samkvem i hvert fald næppe udsprunget af traditionel magesøgning med henblik på bryllup.

Når man sammenligner gengangernes børn med de andres børn, viser det sig igen, at tilknytningen til illegitimiteten oftere nedarvedes her: de ser ud til at have haft en markant større risiko for selv at få uægte børn. Gengangermødrene fik 29 af de i alt maksimalt 79 børn,¹⁷⁷ som blev gamle nok til selv at kunne få børn. Vi ved, at 19 af disse 79 uægte børn selv fik uægte børn. Af disse 19 uægte børn, der gentog moderens bedrift, var de 12 børn af gengangermødre (heraf de 9 oven i købet af mødre med 3 eller flere uægte børn på samvittigheden). Eller med andre ord: 12 gengangerbørn fik selv uægte børn, mens det kun gjorde sig gældende for 7 af de børn, hvis mødre kun havde fået eet uægte barn. Da der var i alt 29 gengangerbørn, betyder det, at 41% af disse (12) selv fik uægte børn – hvorimod det kun var 14% (7) af de i alt 50 »engangsborn«, der fortsatte familietraditionen. Sandsynligheden for selv at blive ugifte forældre var altså betydeligt større for gengangerbørnene end for de uægte børn, hvis mødre ikke havde fået andre uægte børn.

Tallene fortæller os dermed, at hvis vi søger blandt de virkelig hårdføre gengangere, kan vi ane konturerne af et miljø, hvor det snarere var reglen end undtagelsen, at børn var uægte. Tallene fortæller os imidlertid også, at der i dette miljø var en stærk forbindelse mellem fattigdom og illegitimitet.

Konklusionen på denne gennemgang af mit materiale i lyset af Lasletts teori er altså, at vi ikke finder meget, der taler for, at en skarp opdeling i et stort antal tilfældige og et mindre antal notoriske ugifte forældre giver mening. Ser man den økonomiske og sociale situation som udslagsgivende for, hvem der giftede sig med hinanden hvornår,

177. Det vides, at 38 af de 117 uægte børn døde, inden de selv kunne nå at få børn.

udgør Lasletts teori om et »bastardy prone sub-society« reelt ikke noget effektivt redskab at analysere den danske illegitimitet med. Men Laslett har på den anden side ret, når han, til forsvar for sin teori, siger: »Hvis det ikke er muligt – ud fra de historiske vidnesbyrd, der indtil videre er tilgængelige om fortidens samfund – at se en tydeligt aftegnede linje rundt om undergrundssamfundet, så kan det til gengæld heller ikke bevises, at en sådan linje ikke eksisterede.«¹⁷⁸

Helt klart er det dog, at vi skal basere os på anderledes skrappe kriterier end Lasletts, hvis vi overhovedet vil tale om et *undergrundssamfund* i forbindelse med de danske forhold. Noget tyder på, at vi, hvis vi vil definere en art undergrundsmiljø, først og fremmest skal kigge efter kvinder med flere end 2 uægte børn og gifte mænd, der – gerne gentagne gange – begik hor. Her begyndte grænserne måske at gå, når det skulle defineres, hvad der var acceptabelt og hvad der var uacceptabelt i lokalsamfundet.

6.g. Omgivelsernes holdning

I forsøget på at indkredse lokalsamfundets tolerancetærskel yderligere vil jeg undersøge mine kilders udsagn om omgivelsernes holdning til de ugifte forældre, heraf især til den ugifte moder – dels fordi hun som forsørger generelt var mere synlig i lokalsamfundet end den ugifte fader, dels fordi også den øvrige litteratur på området fortrinsvis har beskæftiget sig med hende. Afsnittet præsenterer først de eksempler på formulerede holdninger eller mangel på samme, som dukker op i nogle af mine kilder. Det bliver i sagens natur mere spredt fægtning end en egentlig systematisk gennemgang – til gengæld giver denne spredte fægtning et ganske realistisk billede af grundlaget for overhovedet at udtale sig om emnet. Senere i afsnittet vil jeg dog også inddrage noget talmateriale i analysen.

I begyndelsen af afsnit 4.c., »Retspraksis og virkninger«, så vi, hvordan to præster greb det helt forskelligt an, da to ugifte piger kom gravide hjem til forældrene i præsternes sogne. Pastor Danæus i Vile

178. »If it cannot be said that a clear line drawn round the sub-society is discernible in the historical evidence so far available from any past community, neither can it be shown that such a line did not exist.« Laslett, s. 229.

krævede amtmandens bål og brand over den syndige kvinde, mens magister Salling i Junget bad amtmanden om en resolution, så den trængte pige kunne få alimentationsbidrag fra barnets fordrukne fader. Disse historier viste, hvordan præsten som myndighedsperson i lokalsamfundet havde mulighed for at lade de officielle sanktioner og foranstaltninger føles enten som en tung byrde eller som en hjælpende hånd.

Historierne illustrerer dermed også, at der i samtiden eksisterede forskellige holdninger til den seksualmoral, hvis eksistens de ugifte mødre var håndgribelige beviser på. Vile-præstens skarpe fordømmelse af synderinden og Junget-præstens medlidenhed med den forførte repræsenterer vel de to klareste formulerede officielle holdninger til spørgsmålet.

Når det således er konstateret, at to enkeltpersoner ikke nødvendigvis havde den samme holdning (ikke i sig selv videre overraskende), kan man fortsætte med at spørge, om der kunne tænkes at være forskelle mellem de fremherskende holdninger i de forskellige samfundslag. I vore kilder er det sjældent »folket selv«, der udtaler sig. Det sker næsten altid gennem en myndighedsperson, der repræsenterer den officielle holdning – nemlig at det seksuelle udelukkende hører til inden for ægteskabet, om end graden af fordømmelse af fænomenet kunne svinge fra person til person. Men kan det tænkes, at der også fandtes en uofficiel holdning, hvis mest ufortrødne (og umælende, men handlende) forkæmpere fandtes i almuen? Det var her, de uægteskabelige fødsler og de førægteskabelige graviditeter især forekom – i hvert fald i den undersøgte periode. Måske syntes almuen ikke selv, at seksuel aktivitet uden for ægteskabet var så uacceptabelt igen.

Forskellige udsagn i mine kilder kunne dog umiddelbart tyde på det modsatte. Den ugifte moder Anne Jensdatter Post blev omtalt på s. 88. Her berettede jeg om, hvordan præsten i 1828 bad amtmanden udvise mildhed i dommen over hende ved at henvise til hensynet til familien: der forelå nemlig den formildende omstændighed, at Annes søster, »en agtbar Gaardkone«, lå syg »af Harme over Søsterens forargelige Forhold.« Dette kunne jo synes at være et tydeligt udtryk for, at almuen fordømte letfærdigheden, selv når denne optrådte i skikkelse af almuekonens egen kødelige søster.

Her må man imidlertid tage konteksten i betragtning. Dels indgik

søsterens sygeleje i argumentationen for ikke at straffe den ugifte moder for strengt, så søsterens tilstand er næppe blevet underdrevet; dels var der tale om en særligt graverende situation, idet sagen drejede sig om Annes fjerde uægte barn med fire forskellige barnefædre, hvoraf de to – heriblandt den aktuelle – havde været gifte mænd. Hvordan man end vender og drejer det, var der altså ikke længere tale om et uheldigt fejltrin fra en forført uskyldighed – og så begynder det måske at blive mere forståeligt, at situationen kunne sætte hendes familie grå hår i hovedet. At den forargede søster selv i sin tid havde været gravid brud er jo ingenting i forhold til Annes meritter. Søsterens harme er altså ikke nødvendigvis udtryk for en almindelig fordømmelse af ugifte mødre – dels kan beskrivelsen af den være overdrevet, dels var den ugifte moder i det aktuelle tilfælde en hærdet normbryder.

Endnu en bid af denne historie afsløres af et næsten samtidigt brev, hvori præsten på fattigkommissionens vegne bad amtmanden forpligte barnefaderen til at betale et årligt bidrag til Annes barn:

Moderen har forhen født 3 uægte Børn, hvoraf 2 leve, og her i de foregaaende Aar nydt nogen extra Understøttelse af Fattigvæsenet. Som hun vedbliver, er det vel galt, at Distriktet skulde forsørge alle hendes H... unger, og da mange af Sognebeboerne, som Bidragende til Fattigvæsenet, selv sidder i ringe Omstændigheder, kan det ej synes underligt, at de trykke sig ved at yde Bidrag til saadanne Personer.¹⁷⁹

Der synes ikke at være tvivl om, at præsten og sognets beboere var temmelig ophidsede over alle Anne Posts uægte børn. Men ophidselsen gik tilsyneladende ikke så meget på hendes moralske vandel som sådan – den gik på, at hun tillod sig at være en økonomisk belastning. Denne synsvinkel forklarer måske også, hvorfor præsten ikke ønskede hende straffet med f.eks. tugthus for sine gentagne lejermål: for hvem andre end det lokale fattigvæsen skulle så tage sig af børnene imens?

I en anden sag har vi en mere direkte udtalelse. Mette Christensdatter Skomagars vidnede i 1751 for retten i Nykøbing Mors. Her fortalte

179. Viborg amtsarkiv, sag 1828 K 4, bilag 1, 11.1.1828 (LAN). De tre prikker i »H...unger« er præstens egne: han ønskede åbenbart ikke at bringe ordet »Horeunger« over sin pen.

hun, at hun tidligere på året var blevet tilkaldt af madame Merch, hvis »tieniste Pige Anne Christensdatter havde faaed Een hemmelig byld, hvor om hun paa bemelte sin piges veigne ville Raadførre sig med hinde, om hun der til vidste nogen Raad, saasom samme byld hindre Anne Christensdatter baade udj hendes Sæde og gang.« Da konen havde undersøgt tjenestepigen for at se, om bylden kunne fjernes, erklærede hun, »at det kunde ingen Menniske gjøre, fordj at bemelte Anne Christensdatter Enten havde faaed barn, eller endnu var med barn.« Hertil svarede madame Merch heftigt, at Mette »Skulle undsee sig for at beskiemme nogen sin Næste«.¹⁸⁰ Det ser altså ud til, at det var en alvorlig sag at antyde, at en ugift person var gravid – selv den ugifte persons arbejdsgiver, som havde bedt om undersøgelsen, blev fornærmet over den erfarne kvindes konklusion.

Også her er der imidlertid tale om en speget sag (hvilket da også er årsagen til, at ordvekslingen overhovedet er overleveret til eftertiden). Sagen er tidligere omtalt flere gange: tjenestepigen var gravid, og faderen til barnet var madame Merchs mand, Adolph Casper Merch. Denne udtalte anklage har madame Merch måske set i øjnene på Mette Skomager og derfor følt sig foranlediget til den hårdnakkede benægtelse. Skønt man i byen udmærket vidste, at Merch'erne ikke kom så godt ud af det med hinanden (i 1745 havde hr. Merch måttet stå offentligt skrifte »for sit forargelig lefnet og onde forhold mod sin Hustrue«), gjaldt det her tydeligvis om at redde ansigt udadtil.

Denne holdning var åbenbart så udtalt, at Mette Skomager kort efter sagde til en tredje kvinde, Anne Quist, at de hellere måtte få byens jordemoder til at »komme op at besee benevnte Anne Christensdatter straxen og førend hun skulle (...) faae det fradreven fra sig, som hun gaaer med, hvilchet aller ligest seer ud til paa hinde tilforn at være Skeed.« For – bemærkede den erfarne kone tørt, da hun gik – hun havde nemlig ikke tænkt sig at »tillæge sin Næste nogen u=Skyld«!¹⁸¹ Hos de ærværdige synskoner var der ingen forargelse at spore over den uægteskabelige graviditet – for dem gjaldt det først og fremmest om at undgå, at barnet blev fjernet, inden graviditeten blev officiel.

Hvor den manglende forargelse måske ikke er så slående i dette

180. B 35–21, s. 471b-472a (LAN).

181. B 35–21, s. 472a (LAN).

tilfælde, virker den mere opsigtsvækkende i forbindelse med en anden speget sag, der dog havde et noget mere tragisk udgangspunkt. Tjenestepigen Anne Cathrine druknede den 13. marts 1778 i brønden på den gård i Møgeltorum, hvor hun tjente (se også s. 124). Da man ikke vidste, hvordan hun var endt i brønden, blev vidnerne ved den efterfølgende undersøgelse bedt om at karakterisere pigens – man ønskede at finde ud af, om der var tale om en ulykke eller et selvmord.¹⁸²

Det interessante i denne forbindelse er, at Anne Cathrine 4 dage før sin død havde født et uægte barn og udlagt »en Soldat, hvis Navn hun icke vidste« til barnefader. Fødslen omtales helt neutralt af vidnerne i deres redegørelse for hendes færden, inden hun forsvandt. Der var imidlertid ikke nogen, der havde noget at udsætte på hendes person: »De kan ikke sige andet om hende, end at hun var et skikkeligt Menneske, og ellers passede, hvad hun burde«, sagde ægteparret, der var hendes arbejdsgivere. Og de to øvrige vidner forklarede samstemmende, »at den Afdøde saalænge de har kiendt hende, har opført sig saa anstændig og skikkeligt, som et christeligt Menneske vel kunde anstaae.«¹⁸³

Vel skal (og skulle) man ikke tale ondt om de døde, men det er dog bemærkelsesværdigt, at man i 1778 kunne sige om en nybagt, ugift moder til et barn, hvis faders navn var ukendt, at hun altid havde opført sig »anstændigt«, »skikkeligt« og »som et kristeligt menneske«. Det må vel alt andet lige siges at være udtryk for, at disse begreber i lokalsamfundet havde videre rammer, end man umiddelbart skulle tro.

En anden bemærkelsesværdig formulering findes i forbindelse med den om muligt endnu mere tragiske sag fra 1778, hvor Birgitte Sørensdatte fra nabosognet Rybjerg slog sit nyfødte barn ihjel og siden endte med at blive halshugget som straf.¹⁸⁴ Birgitte var en ugift kvinde, som havde et hus til leje, hvis eneste rum hun delte med et ældre ægtepar, der havde lejet sig ind hos hende. I forbindelse med sagen foretog man ret grundige afhøringer af lokalbefolkningen, som ikke umiddelbart havde noget at udsætte på hendes opførsel. Men det

182. Denne sag behandles mere indgående i min artikel »Kildernes larmende tavshed« i Skivebogen 2004.

183. B 3 A-2, s. 441–443 (LAN).

184. Sagen er detaljeret beskrevet i min artikel »Ulykkelige skæbner« i Skivebogen 2001.

logerende ægtepar og nabokonen – der åbenlyst erklærede, at hun og Birgitte ikke var de bedste venner – kunne dog oplyse, at Birgitte for tre år siden havde haft en fremmed mand i sengen hos sig. Nabokonen havde selv set det, men hun havde godt nok ikke set, om de havde foretaget sig noget utugtigt.¹⁸⁵

Denne historie blev senere, i anklagerens formulering, til følgende interessante udsagn om moralsk opførsel eller mangel på samme: »for et ugift Fruentimmer, som havde kunds een Sæng, i een Stue, hvor 2de andre bestandig opholdte sig og laae i en anden Sæng tæt ved, hvor af ingen af Sængene havde omhæng eller Skiul, var det uanstændig at indtage til Huuse i 2de Nætter en Fremmed Mands Persohn, som ingen kiændte, og ligge sig i Sæng ved ham.«¹⁸⁶ Det uanstændige var med andre ord ikke så meget det at gå i seng med en anden som ugift, men det at gøre det åbenlyst – en helt fremmed person, i samme rum som to andre, og så endda uden omhæng ved sengen! Til gengæld ser det ud til, at det betragtedes som uanstændigt, hvad enten de faktisk begik utugt eller de bare sov sammen.

Alle disse historier giver ved første øjekast et noget uensartet billede af almuens holdning til de ugifte mødre. På den ene side har vi søsteren, der lå syg af harme over en ugift kvindes gentagne normbrud, og på den anden side har vi de vidner, der betegnede en ugift moder med ukendt barnefader som anstændig og kristelig. Og endelig var det tilsyneladende først og fremmest dadelværdigt at gå i seng med fremmede, hvis man gjorde det uden omhæng ved sengen.

Georg Hansen undersøger i sin bog om sædelighedsforhold netop samfundets holdning til den uægteskabelige seksualitet. Efter et grundigt studie af tidens romaner samt medicinske og moralske skrifter kan han overordnet konkludere, at 1700-tallet og 1900-tallet lignede hinanden, idet der i begge århundreder var »væsentlige kredse af samfundets dannede lag, der åbent vedkendte sig det tilladelige i løse forbindelsers eksistens«. I 1800-tallet, derimod, »synes (man) at have stået helt på den offentlige morals standpunkt« – dvs. at fordømme løse forbindelser.¹⁸⁷ Det virker således paradoksalt, at den store stigning i antallet af uægte fødsler forekom netop i 1800-tallet.

185. B 43 A-3, s. 28b-29a (LAN).

186. B 43 A-3, s. 95b (LAN).

187. G. Hansen, s. 79.

Georg Hansens forklaring på dette er kort, men utvivlsomt præcis. På den ene side var »de dannede lags« officielle synspunkter i 1800-tallet antagelig til en vis grad facade: »man gjorde, som man altid havde gjort, men sagde noget andet.«¹⁸⁸ Og på den anden side var der alle dem, der ikke selv havde formuleret de borgerlige idealer, og som heller ikke havde nogen ambitioner om at leve op til dem: denne del af befolkningen har »fortsat i de gamle anskuelser og har derfor stadig plejet kønslig omgang før vielsen.« Hansens egen undersøgelse af antallet af førægteskabelige graviditeter i de forskellige samfundslag viser da også, at borgere, gårdmænd og til dels husmænd – men ikke arbejderklassen – begyndte at nærme sig de borgerlige idealer omkring 1900. Hans konklusion herpå er, »at betydelige dele af bondesamfundet såvel i det 18. som det 19. århundrede anså løse forbindelser for naturlige. Andre dele f.eks. visse kirkelige kredse har haft en anden mening.«¹⁸⁹

Dermed begynder de spredte udsagn, der er refereret fra mine kilder, også at give mening. Først og fremmest er der en tydelig konflikt mellem den officielle moral og den praktiserede: hvor den officielle moral repræsenteredes af lovgivningens formuleringer og Vile-præstens svovl, ser vi praksis ikke blot i de fremdragne tal, men også i historierne ovenfor, hvor der ikke viser sig nogen grundlæggende fordømmelse af ugifte mødre. Det tyder med andre ord på, at der parallelt med de to officielle yderholdninger, nemlig Vile-præstens skarpe fordømmelse og Junget-præstens medlidenhed med den forførte, fandtes et tredje syn på sagen: en almindelig accept af den traditionelle seksualmoral og dermed også af de ugifte mødre.

Denne tolkning er i stærk modstrid med f.eks. J. S. Møllers opfattelse i værket »Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering« (1940). Her erklærer han sig for overbevist om, at »Befolkningens Syn særlig paa de ugifte Mødre har været ikke blot strængt, men for os nu at synes ubønhørlig haardt.«¹⁹⁰ Hans kildegrundlag er imidlertid af en anden type end det, der ligger til grund for såvel Georg Hansens konklusioner som mine. Møller bygger dels på den historiske lovgivning på området, dels på en senere tids folkeoverlevering.

188. G. Hansen, s. 80.

189. G. Hansen, s. 81, og bilag A XIII, s. 196.

190. Møller, s. 514f.

6. Fremtidsudsigterne

Det er klart, at lovgivningens formuleringer lægger op til en skarp fordømmelse af den uægteskabelige seksualitet – men som vi har set, var der i vor periode stor forskel på magthavernes lovgivning og folkets praksis. Lovgivernes stiltiende accept af dette gav sig da også udslag i, at overtrædelserne reelt bedømtes betydeligt lempeligere end lovene lagde op til.

Folkeoverleveringen er den samme type materiale som det, Frykman bruger til på svenske forhold at nå til en noget mere nuanceret konklusion end Møllers. Frykman mener nok at kunne se, at ugifte mødre i dele af Sveriges traditionelle landbosamfund blev stigmatiseret, men dels forekom den først og fremmest i egne med lav illegitimitet (i andre egne »kallade man sällan en mor till oäkta barn för »hora«), dels var det ikke en permanent tilstand for kvinden.¹⁹¹ Møller nævner da faktisk også beretninger, der bekræfter nogle af Georg Hansens og mine konklusioner: dels, at der var forskel på den moralske vurdering alt efter, om det var en rig gårdmandsdatter eller en tjenestepige, der blev gravid; dels, at det ikke opfattedes som en synd at have førægteskabelig sex med sin senere ægtefælle; dels, at de hårdere vurderinger først satte ind, når en pige fik mere end et barn uden for ægteskab.¹⁹²

Omvendt refererer han en del danske beretninger om, at det – i en ikke nærmere defineret fortid – var tilladt alle at spytte på den ugifte moder ved barnets dåb, samt at man af en bruds påklædning kunne se, om hun var uberørt ved brylluppet eller ej.¹⁹³ Især det første viser jo en stærk foragt for den ugifte moder. Spørgsmålet er blot, hvor udbredt dette fænomen og denne foragt var. Selv om beretningerne formentlig ikke underdramatiserer sådanne begivenheder fra en sædvanligvis temmelig fjern fortid, er der så mange indbyrdes uafhængige vidnesbyrd om spytteriet, at det ikke er rimeligt at afvise, at det har fundet sted. Svagheden ved folkeoverleveringen som kilde er, at den sjældent tidsfæster de skikke, den beretter om, og at især de dramatiske historier så at sige risikerer »at overleve sig selv« og præge den folkelige erindring mere, end dens oprindelige tids- og samfundsmæssige udbredelse berettiger til. Dette kan være tilfældet med spyt-

191. Frykman, s. 221–223.

192. Møller, s. 516.

193. Møller, s. 517ff.

teriet efter den ugifte moder. Jeg har ikke svært ved at tro, at denne skik kan have været praktiseret på et tidspunkt; men jeg finder det meget usandsynligt, at den skulle have været levende i en tid med op imod – eller endda over – 10% uægte børn.

Men hvis der blev spyttet efter de ugifte mødre i Junget, Torum og Selde sogne omkring 1800, hvem skulle da have spyttet? Jeg har undersøgt folketællingen 1801 for mine tre sogne og registreret de familiemæssige forbindelser til illegitimiteten i sognene. Der var i alt 193 husstande – husstandsoverhovedet eller dennes ægtefælle faldt i 51 tilfælde bevisligt inden for en af disse kategorier:

- personen har selv fået uægte barn
- personens forældre har fået uægte barn
- personens barn har fået uægte barn
- personens søskende har fået uægte barn

Det var med andre ord sådan, at i mere end hver fjerde husstand havde familieoverhovedet bevisligt en nær familiemæssig forbindelse til den indensogns illegitimitet.

Hertil kommer, at der utvivlsomt blandt de øvrige familieoverhoveder var adskillige, der var relateret til illegitimiteten – bare ikke via vore tre sogne. Antallet af disse kan vi skønne ud fra, hvor mange personer der ville være faldet inden for en af de ovennævnte kategorier, hvis de havde været i eet af de tre sogne i 1801. Jeg kender til 111 personer, som i 1801 var 35–70 år og som var i nær familiemæssig forbindelse med illegitimiteten i mine tre sogne – men som ikke boede der i 1801. De har altså formentlig boet et andet sted, hvor de i givet fald skulle tælles med. Et tilsvarende antal må vi regne med fandtes i vore sogne, som var tæt knyttet til ugifte forældre fra andre sogne. Selv hvis vi udelader halvdelen af disse, fordi nogle kan være døde inden 1801 eller strengt taget ikke behøver at have været familieoverhoveder på dette tidspunkt, så antyder tallet, at det sandsynligvis var over halvdelen af alle familier i Junget, Torum og Selde sogne, der var nært relaterede til illegitimiteten – så tidligt som 1801, hvor stigningen i illegitimiteten endnu var relativt ny.¹⁹⁴ Bare få årtier se-

194. Desværre er mit materiale ikke tilstrækkeligt omfattende til at gennemføre en tilsvarende analyse af husstandene ved folketællingen 1834.

6. Fremtidsudsigterne

ner må andelen have været betydeligt større, og hvem skulle så spytte? Det er umiddelbart svært at forestille sig, at nogen ville spytte på en, der har begået den samme »forbrydelse« som personens egen søster eller datter – eller personen selv.

Hvis man almindeligvis tog kraftigt afstand fra en ugift moder, skulle man endvidere tro, at det var ualmindeligt svært for hende at skaffe egnede faddere til sit barn. Dette resultat når Frykman da også frem til i sin svenske undersøgelse: »Det var ingen som ville stå fadder till en oäkting (...). Fadderskapet avgjordes av vilka relationer som modern hade till människor i sin omgivning. I sin roll som hora valde hon inte faddrar utan var utsatt för medmänniskornas barmhärtighet eller godtycke«. ¹⁹⁵

Det har ikke været mig muligt at foretage en grundig analyse af fadder-situationen i de tre sogne, men jeg har lavet en lille stikprøve op til folketællingen 1801. Otte uægte fødsler fandt sted i de tre sogne i perioden 1796–1801. For hver af disse uægte fødsler har jeg udvalgt to ægte fødsler efter følgende kriterie: de nærmeste foregående to fødsler, hvor det drejede sig om et gift pars første barn – fødslerne skulle endvidere fordele sig på

- en, hvor moderen havde været gravid ved vielsen, og
- en, hvor hun ikke havde været det.

Det blev til i alt 24 fødsler fra perioden 1794–1800. Ved disse 24 fødsler registrerede jeg 127 faddere, som jeg derefter forsøgte at identificere.

Til en begyndelse kan det konstateres, at det faktisk lykkedes den ugifte moder at finde faddere – hvad enten det var svært eller ej: der var i alt 43 faddere ved de 8 uægte fødsler, 42 ved dem, hvor bruden havde været gravid, og 42 ved dem, hvor bruden ikke havde været gravid. Ligesom antallet af faddere synes at have været næsten uforanderligt, var også forholdet mellem mands- og kvindefaddere: det var altid en kvinde, der bar barnet frem til dåben (aldrig moderen selv), og derudover var der 1–2 kvindelige faddere og 3 mandlige. Antallet af faddere og forholdet mellem deres køn synes altså at have været

195. Frykman, s. 155–156.

en fast skik, som forældrenes ægteskabelige status ikke havde indflydelse på.

Men hvem var det da, der stod fadder? I tabel 6.11 har jeg fordelt fadderne fra de tre typer af fødsler efter civilstand, familiemæssig relation til barnets forældre (fætre og kusiner som »yderste led«) og næringsvej ved folketællingen 1801 (op til 7 år efter dåben).

At det ikke var tilfældige, forbigående personer, der stillede op som de uægte børns faddere, viser resultatet af mit forsøg på at identificere fadderne. Det fremgår af kolonnen »id.«, at det var muligt med sikkerhed at identificere 32 af de uægte børns faddere, hvorimod det kun lykkedes med hhv. 25 og 29 af de andre to gruppers faddere. Dette skyldes ikke en forskelsbehandling af fadderkredsen – som f.eks. mit bedre kendskab til de ugiftes »omgangskreds«. Det skyldes rent tekniske faktorer i forbindelse med angivelsen af fadderens, som kan gøre det nemmere at identificere personen: f.eks. om fadderens navn er specielt, eller om vedkommende angives at være gift – faktorer, der stort set ikke ændres med barnets status.

Tabel 6.11: Faddere ved 8 uægte og 16 ægte fødsler 1794–1800

	i alt	id.	Gift			Familie		Næring 1801**		
			ja	nej	uk.	mor	far	1	2	3
uægte	43	32	19	13	11	10	4	11	7	1
gravid*	42	25	19	9	14	4	11	11	3	2
ej gravid*	42	29	26	9	7	11	4	17	5	1
i alt	127	86	64	31	32	25	19	39	15	4

* »gravid«: bruden var gravid ved parrets vielse; »ej gravid«: bruden var ikke gravid ved parrets vielse.

** kode (1): gårdmand/møller, (2): husmand/håndværker, (3) lever af håndarbejde/i tjeneste/fattiglem.

Undersøgelsens karakter af stikprøve fremgår med al ønskelig tydelig af tallene i kolonnerne »Gift«, »Familie« og »Næring 1801«. Der er ikke blot tale om temmelig små tal, men også om et noget mudret resultat. Umiddelbart minder sammensætningen af fadderstaben ved de ægte børn, hvis mor havde været gravid ved vielsen, mere om fadderne til de uægte børn end fadderne til de ægte børn med ærbare mødre. Den sidste gruppe af faddere havde i hvert fald flere gifte iblandt sig og flere gårdmænd end de to første. At der ikke skal lægges

6. Fremtidsudsigterne

for meget i tabellens – ret små – tal viser optællingen af de familie-mæssigt relaterede faddere: det er sådan set ikke overraskende og formentlig helt normalt, når de uægte børns faddere snarere var i familie med moderen end med faderen. Til gengæld skyldes det formentlig tilfældigheder, når tallene viser en lige så klar overvægt til moderens familie ved den ene gruppe ægte børn som ved de uægte, hvorimod den anden gruppe ægte børn havde en stor overvægt af faddere fra faderens familie.

De små tal til trods efterlader fadderundersøgelsen os med det indtryk, at de uægte børns faddere ikke var grundlæggende anderledes end de ægte børns. Det synes med andre ord at have været nogenlunde den samme kreds af mennesker, der stillede op som garanter for barnets fremtid, hvad enten barnets forældre var gift eller ugifte – her er altså ikke umiddelbart nogen støtte at finde til Frykmans antagelse om, at fadderne til uægte børn »var personer som inte gav barnet lika hög prestige som annars var brukligt.«¹⁹⁶

En anden måde at få tallene til at tale om det usandsynlige i, at lokalsamfundet nådesløst skulle udstøde de ugifte forældre, er – ligesom ovenfor i forbindelse med spytteriet – at spørge: hvem skulle gøre det? I tabel 6.12 ses grundmaterialet til en vurdering af, hvor mange af samtlige mødre, der fødte eller havde født et uægte barn.

Tablet 6.12: De ugifte mødres børn – ægte som uægte

Ugifte mødre (af i alt 100)	Uægte børn		Ægte børn	
	i alt	pr. moder	i alt	pr. moder
65	90	1,4	195	3,0

Af vore 100 forskellige mødre kender vi i 65 tilfælde til, hvor mange børn de fik – ægte såvel som uægte. Disse 65 mødre fik tilsammen 90 uægte (heraf de 78 inden for min undersøgelses tre sogne) og 195 ægte børn. De 78 uægte børn, der er omfattet af undersøgelsen, blev for størstedelens vedkommende født i perioden 1800–1830, hvor de tre sognes illegitimitetskvotient gennemsnitligt lå på 7–8%. Når vi kan se, at hver af de uægte børn i gennemsnit fik lidt mere end 2 ægtefødte søskende, kan vi se, at omtrent 25% af alle fødte børn i

196. Frykman, s. 155.

denne periode enten selv var uægte eller havde uægte (halv)søskende på moderens side. Forudsætter vi, at disse kvinder gennemsnitligt fik lige så mange børn som andre mødre,¹⁹⁷ betyder dette med andre ord, at omtrent hver fjerde kvinde, der fik børn, fik eller havde fået et uægte barn (eller flere).

Dertil kommer, at omtrent 40% af alle brude var gravide ved vielsen. Det er tidligere vist, at de kvinder, der tidligere havde fået uægte børn, ikke på dette punkt skilte sig nævneværdigt ud fra andre brude. Af de tre fjerdedele af mødrene, som ikke havde fået uægte børn, må vi altså regne med, at cirka 40% var gravide ved vielsen – dvs. 25–30% af alle. Meget tyder altså på, at omtrent halvdelen af alle børn, der blev født i starten af 1800-tallet enten selv var uægte, havde mødre, der havde fået uægte børn, eller havde mødre, der var gravide ved vielsen. Eller med andre ord: gennemsnitligt hver anden moder havde prøvet at være gravid med en mand, hun ikke var gift med.

I den tidligere nævnte bog »Heks, Hore, ærbar kone« skriver forfatterinderne: »Ved at fremkalde frygt og afsky hos de andre kvinder bidrog horen til at fastholde de ærbare kvinders accept af den mandlige magt over deres krop og seksualitet.«¹⁹⁸ Det er ovenfor vist, at der var rigeligt med eksempler, der kunne statuere til skræk og advarsel for andre kvinder, så de holdt sig på dydens smalle sti. Der var bare ikke så voldsomt mange dydige kvinder tilbage på stien at afskrække.

6.h. Sammenfatning

Konklusionen bliver altså, at det i den behandlede periode – men først og fremmest 1790–1830 – ikke var videre socialt og moralsk stigmatiserende at få et barn uden for ægteskab.

Vi kan godt nok se, at de ugifte mødre havde sværere end andre kvinder ved at blive gift, og vi kan se en tydelig social tilbagegang for såvel de ugifte forældre som de uægte børn. Anser vi de ugifte forældres økonomiske situation som hovedårsag til, at de ikke giftede

197. Johansen når frem til, at et ægteskab gennemsnitligt medførte 3,3 børn i 1760'erne, 3,7 i 1770'erne, 4,0 i 1780'erne og 3,5 i 1790'erne. Johansen (1976), s. 105.

198. Burmeister m.fl., s. 150.

sig, da graviditeten var en kendsgerning, er det imidlertid ikke overraskende, at mødrene også *efter* barnets fødsel udviser en lav giftermålsfrekvens. Endvidere ses den sociale tilbagegang at starte allerede *før* det uægte barn blev født – den var allerede i gang med de ugifte forældres egne forældre, der generelt endte i den tunge ende af lokal-samfundets sociale spekter. Disse forhold taler for, at de uægte børn ikke medførte den sociale tilbagegang: de blev uægte *på grund af* den.

Anvendelsen af Lasletts begreber og definitioner i forsøget på at opsplutte illegitimiteten i en stor, relativt accepteret del og en lille, men ugleset del medførte, at i hvert fald hans definitioner måtte forkastes. Hans promiskuøse undergrundssamfund kom til at omfatte for mange af de ugifte forældre, til at opdelingen gav mening. Skulle en opdeling i en uskyldig del og en hårdnakket normbrydende del give mening på danske forhold, viste det sig, at man måtte kigge efter kvinder, der havde fået tre eller flere uægte børn – først her begyndte den sociale situation virkelig at synes trøstesløs. Her viste der sig med andre ord en grænse, hvor det tilsyneladende begyndte at blive et socialt problem for den ugifte moder.

Dette passer udmærket med analysen af samtidens holdning til illegitimiteten. Her tyder både udtalelser og statistik på, at der fandtes en tredje holdning ud over den officielle morals fordømmelse og det velhavende borgerskabs periodevise frisind: bondebefolkningens almindelige og generelt ret upåvirkelige accept af uægteskabelige forbindelser. Traditionelt havde uægteskabelige graviditeter ført til giftermål, men i de trange tider blev det stadigt sværere at skaffe sig et levebrød, og så kunne de svageste par ikke længere gifte sig.

Illegitimiteten og fattigdommen blev derfor tæt knyttet til hinanden. De ældre har nok beklaget, at de unge kastede sig ud i uægteskabelige forbindelser uden at have udsigt til at få foden under eget bord, men de har næppe fordømt seksualmoralen i sig selv – den var jo deres egen.

7. The bastardy prone society: et samfund, der fremavler uægte børn

Denne omskrivning af Lasletts begreb må være en ganske rammende betegnelse for det danske landbosamfund i den periode, som min undersøgelse først og fremmest er dækkende for: ca. 1790–1830.

Nok var det ikke direkte normalt at blive ugift moder eller fader, men dyrkelsen af den uægteskabelige seksualitet kan ikke siges at have været et så stærkt udtryk for seksuel nonkonformisme, at den kan bruges til at udpege et afgrænset samfund i samfundet. Derfor må illegitimiteten på dette tidspunkt anskues som en integreret del af samfundslivet og ikke som et uacceptabelt fænomen uden for det velfungerende samfunds rammer. De færreste ugifte forældre synes at være kommet ud for den voldsomme stigmatisering, som den toneangivende danske litteratur har berettet om, og selv Lasletts indskrænkning af udstødelsen til at gælde medlemmerne af hans »bastardy prone sub-society« viser sig at være for bred. Hans ellers meget illustrative idé om en opdeling af illegitimiteten i en stor accepteret og en mindre ikke-accepteret del ser således ikke ud til at bære frugt på den danske muld.

Det er fortrinsvis den anvendte metode, der har gjort det muligt at udtale sig om de ugifte forældres baggrund og graden af stigmatisering i samfundet. Indsatsen for at følge personerne længere i tid og rum, end nogen hidtil har gjort, har vist sig at give os bedre muligheder for at svare på nogle af de centrale spørgsmål om illegitimitetens historie. To yderligere tiltag kunne uden tvivl have gjort metoden endnu bedre: for det første havde der kunnet lægges betydeligt større sikkerhed i konklusionerne på det statistiske materiale, hvis vores gruppe af undersøgte personer havde været større; for det andet ville en kontrolgruppe af personer, der giftede sig første gang i samme tidsperiode, have muliggjort en mere direkte sammenligning mellem to grupper, hvoraf den ene stod for normaltstanden og den anden for det formodet ekstraordinære. Begge disse tiltag måtte imidlertid udelukkes af mangel på tid til at foretage yderligere undersøgelser.

Debatten om stigmatiseringen har først og fremmest taget udgangspunkt i mødrenes situation. Fandt en udstødelse af lokalsam-

fundet virkelig sted, måtte man forvente en meget sparsom dyrkelse af den uægteskabelige seksualitet, samt at de få uheldige ville forsøge at sløre deres tilstand og føde anonymt. Min undersøgelse viser imidlertid, ligesom de norske, det modsatte. På den ene side var op imod halvdelen af alle førstegangsbrude gravide eller havde allerede født, og på den anden side var næsten alle de ugifte mødre lokale piger. Begge dele tyder på en relativt afslappet holdning til den førægteskabelige erotik og til den gravide pige.

Man kunne – nok med rette – hævde, at mødrene hovedsageligt tog hjem til forældre eller venner for at føde, fordi deres øvrige praktiske muligheder var begrænsede. Dette har uden tvivl ofte været tilfældet og understreger blot, at illegitimiteten ofte var tæt knyttet til fattigdommen. Stigningen i illegitimiteten i årtierne omkring år 1800 fandt sted samtidig med en kraftig befolkningsvækst og en deraf følgende vanskeligere adgang til et ordentligt levebrød på landet. Vi har set, hvordan der imellem folketællingerne 1801 og 1834 i de tre sogne skete en kraftig stigning i antallet af familieoverhoveder, som i deres bedste alder måtte ernære sig ved at tjene for andre eller ved forskelligt håndarbejde. Sogner har påvist, at den sværere økonomiske situation medførte, at mange ægteskabsindgåelser blev udsat i kortere eller længere tid. Hun antager desuden, at en del af de påtænkte ægteskaber helt blev aflyst – og forklarer dermed en god del af stigningen i antallet af børn født uden for ægteskab. Sogners forklaringsmodel støttes af min undersøgelse. Det har vist sig, at langt størsteparten af de forældrepar, der giftede sig efter barnets fødsel, hørte til i anden halvdel af perioden, dvs. i den tid, hvor illegitimiteten var højest. Da disse par endvidere for størstedelens vedkommende tilhørte den bedre stillede del af de ugifte forældre, såvel hvad angår baggrund som fremtidig status, så kunne det godt se ud som om en del af stigningen i illegitimiteten skyldtes udsatte ægteskabsindgåelser, der i bedste fald blev til noget efter barnets fødsel. I hvert fald en del af illegitimitetsstigningen kan således forklares ved hjælp af de unges etableringsvanskeligheder i en svær tid.

Yderligere støtte til denne teori kan findes i en uddybning af de ugifte forældres karakteristika. Områder med mange husmandsbrug i forhold til gårdmandsbrug var ophav til flere uægte børn end de områder, hvor gårdmændene var talmæssigt dominerende i forhold til husmændene. Dette viser en sammenhæng mellem vanskelig ad-

gang til gårdsteder, fattige forhold og illegitimiteten. Når dette sammenholdes med, at de ugifte fædre, ligesom i Haavets norske undersøgelse, var yngre end den gennemsnitlige førstegangsbrudgom, peger det på, at kistebunden næppe har været lige så dækket hos de ugifte forældre som hos andre unge mennesker, der planlagde og faktisk gennemførte deres bryllup.

Undersøgelsen af de tre generationers sociale position viser da også en generel og tydelig tilbagegang. Med en gavmild afrunding kan det siges, at bedsteforældrene for halvdelens vedkommende sad på en gård i 45-års alderen, noget der kun gjorde sig gældende for hver fjerde eller femte i forældregenerationen, mens færre end hver tiende af de uægte børn (som overlevede barndommen) opnåede det. De tre generationer udviser således en forskydning fra de to øverste socialgrupper (gård- og husfolk) til de to næstfølgende socialgrupper (hus- og tjenestefolk, samt indsiddere). Dette billede er næppe overraskende for fortalerne for teorien om »de faldnes« udstødelse af samfundet, men jeg mener, at logikken skal vendes på hovedet: det uægte barn var – generelt – ikke årsag til forældrenes sociale tilbagegang. Den var ofte allerede begyndt i bedsteforældregenerationen, og det uægte barn bør snarere ses som en *følge*. Den sociale tilbagegang ses af analysen af den sociale position, som de uægte børns bedsteforældre besad. Ikke blot tilhørte de de fattigste inden for de etablerede socialgrupper, de kom også ud for en stærkere social tilbagegang med alderen end normalt. Det kan godt være, at nogle af vore forældre har fået deres fremtidsmuligheder ødelagt af det uægte barns ankomst, men generelt var det uægte barn i sig selv ofte et udslag af, at fremtidsudsigterne var trøstesløse.

Dette synspunkt sætter et ganske andet perspektiv på debatten om den ugifte moders situation: der er ikke længere tale om lokalsamfundets hån og foragt over for en arme synder. Nok havde de ugifte mødre sværere ved at blive gift end andre, men det ville da også være underligt andet: vi har jo konstateret, at de i første omgang ikke blev gift, selvom de, ligesom så mange andre, blev gravide – hvorfor skulle de opvise et mere normalt giftermålsmønster *efter* det uægte barn?

Hertil kommer, at man under alle omstændigheder kan spørge sig selv, om ikke en nabokones eventuelle moralske forargelse over den ugifte moder virkede inderligt ligegyldig i forhold til den langt mere håndgribelige fattigdom, der udgjorde den materielle ramme om de

fleste ugifte forældres tilværelse? Vi bør nok revidere opfattelsen af, hvor grænserne for det »normale« – og dermed det acceptable – lå på landet omkring år 1800: de ugifte forældre og deres børn *var* en integreret del af lokalsamfundet; de var ikke de mest velstående, men de var bestemt heller ikke socialt og moralsk udstødte.

Men hvor kommer da den hårdnakkede overbevisning om den stærke fordømmelse af de ugifte mødre fra? Spørgsmålet er, om den ikke i virkeligheden har sin rod i en blanding af tradition, personlige erfaringer og politik. Jeg har ikke studeret emnet nærmere, så en videre perspektivering er en risikabel affære – den skal ikke desto mindre prøves.

Min periodes begyndelse falder nogenlunde sammen med afslutningen på en periode, hvor ugifte forældre i hvert fald fra myndighedernes side betragtedes med strenghed: indtil 1767 måtte forældrene skrifte offentligt, og Danske Lov fra 1683 var bestemt ikke i udgangspunktet overbærende mod kødets syndere.

Nogle årtier efter min periodes afslutning begyndte der omvendt at ske en vis borgerliggørelse af stort set alle samfundsklassers normer. I anden halvdel af 1800-tallet slog den stramme seksualmoral for de fattige grupper i landbosamfundet antagelig igennem som en økonomisk nødvendighed. Sogner mener, at det tog et par generationer at ændre praksis, så den kom i bedre overensstemmelse med de klemte økonomiske forhold.¹⁹⁹ Dette kunne f.eks. være optakten til den religiøst begrundede moraliseren, der prægede min farmors opvækst i en fattig husmandsfamilie. For andre grupper har det måske snarere været en (små)borgerlig stræben opad, hvor de moralske holdninger, som borgerklassen allerede havde udviklet, mere eller mindre ukritisk blev overtaget. En strengere kønsmoral og en deraf skærpet fordømmelse af fejltrinene prægede således – i varierende grad – hundredåret fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet. Dette var da også en periode med dels stagnerende, dels faldende illegitimitet.

Denne moralske fordømmelse måtte selvfølgelig komme under beskyldning i økonomisk bedre tider, og med ungdomsoprøret, kvindefrigørelsen og det almindelige frisind blev emnet også politiseret. Det er mit indtryk, at forfatterne til »Kvindfolk« og »Heks, hore, ærbar kvinde« i høj grad har ladet sig forlede til at tro, at den moralske

199. Sogner 1978, s. 63.

fordømmelse og stigmatisering af de ugifte mødre, som fra det tidlige 1900-tal endnu var i kvindes minde og som den ældgamle ret også gav udtryk for, var en historisk konstant i et mandsdomineret samfund. Med nærværende undersøgelse mener jeg at have vist, at det ikke forholdt sig sådan. Dermed har jeg ikke erklæret mig grundlæggende uenig i, at det danske samfund var mandsdomineret. Jeg tror blot, at der er grænser for, hvor meget man skal generalisere historien.

Sikkert er det i hvert fald, at man sagtens kan overbevise folk med personlige erfaringer som min farmors om, at streng fordømmelse fra omgivelserne altid har været den ugifte moders lod. Men så simpel er historien ikke.

8. Utrykte kilder

Herunder er *udelukkende* nævnt de arkivalier, der i teksten er direkte henvisninger til. Analyserne bygger på oplysninger, der er fundet i et betydeligt mere omfattende arkivmateriale (se også bilag 3, s. 189). Arkivalierne er noteret i alfabetisk eller numerisk rækkefølge efter bestillingsoplysninger (LAN: proveniensnummer og løbenummer. RA: filmnummer eller proveniens).

I listen er de vigtigste kildetyper repræsenteret, bortset fra de aller-vigtigste, nemlig:

- kirkebøger,
- folketællinger og
- lægdsruller

fra de fleste egne af landet. Disse er ikke nævnt enkeltvis.

Landsarkivet for Nørrejylland (LAN)

B 2: Thisted amt

- 262: Justitsvæsenssager 1817

B 3 A: Skivehus amt

- 2: Kopibøger, korrespondanceprotokol 8.9.1773–19.1.1780
- 3: Kopibøger, korrespondanceprotokol 28.1.1780–13.10.1785
- 4: Kopibøger, resolutionsprotokol 10.9.1773–28.3.1780

B 4: Viborg amt

- Journaler, kopibøger og bilag vedr. sagerne:
 - 1821 K 15
 - 1824 D 57
 - 1824 D 107
 - 1824 K 51
 - 1824 K 66
 - 1824 K 71
 - 1828 A 36

- 1828 K 3
- 1828 K 4

B 35: Nykøbing Mors byfoged

- 21: Tingbog 1746–1752

B 43: Skive byfoged

- 212: Fogedforretninger med bilag for Skive by og Salling herred 1779–1794
- 491: Indkomne breve vedr. alimentationsager for by og herred 1797–1829 (uordnet)

B 43 A: Salling herredsfoged

- 2: Justitsprotokol 1774–1778
- 3: Justitsprotokol 1778–1780
- 48: Politiprotokol 1822–1826
- SP 19: Skøde- og panteprotokol 7.8.1885–25.6.1886

B 204: Viborg tugthus

- 58: Protokol over fanger 1779–1835

G 126: Vang gods

- 3: Skifteprotokol 1789–1850

G 187: Jungetgård gods

- 1: Fæsteprotokol 1703–1853

Rigsarkivet (RA)

Film af amtsregnskaber:

- M 19.728: Viborg amts jordebogsregnskab 1796
- M 19.758: Hald og Skivehus amters regnskab 1777
- M 19.760: Hald og Skivehus amters regnskab 1781
- M 19.768: Viborg amts regnskab 1793, 2. halvår

Byfogedregnskaber:

- Nykøbing Mors byfoged: 1751 og 1752

9. Litteratur

- Appel, Hans Henrik: Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet. Odense, 1999.
- Bang, Gustav: Kirkebogsstudier. København, 1906.
- Blayo, Yves: Illegitimate births in France from 1740 to 1829 and in the 1960s. I Laslett m.fl. (red.): *Bastardy and its Comparative History*. London, 1980. Pp. 278–283.
- Burmeister, Teresa, m.fl.: Heks, hore, ærbar kone. Kvindeliv på landet i 1800-tallet. Viborg, 1987.
- Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, I-II. Red.: Erik Alstrup og Poul Erik Olsen. Højbjerg, 1991.
- Degn, Ole: Jens Sørensens søn, Søren Jensen eller Søren Sørensen. I Drewsen m.fl. (red.): *Det store i det små*. København, 1997. Pp. 58–69.
- Drake, Michael: Utenomekteskapelig frugtbarhet i Norge 1760–1960. En oversikt. I Eliassen og Sogner (red.): *Bot eller bryllup. Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*. Norge, 1981. Pp. 15–21.
- Dyrlund, F.: *Tatere og Natmandsfolk i Danmark*. København, 1872.
- Elklit, Jørgen: *Folketællingen 1845. Metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale*. Århus, 1970.
- Floto, Inga: *Historie. En videnskabshistorisk undersøgelse*. Viborg, 1996.
- Frykman, Jonas: *Horan i bondesamhället*. Malmø, 1993 (1977).
- Hansen, Georg: *Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede*. København, 1957.
- Hansen, H. P.: *Natmændsfolk og kjæltringer 1–2*. København, 1959.
- Hansen, Torleif: *Straff og skjebne. Ugifte mødre i Sogn 1711–1727*. I Eliassen og Sogner (red.): *Bot eller bryllup. Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet*. Norge, 1981. Pp. 39–57.
- Hoff, Randi Holden: *»Avlet i Synd og Ondskap«*. Oslo, 1996.
- Hvidt, Kristian: *Det folkelige gennembrud og dets mænd*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 11. København, 1993.

- Haavet, Elisabeth: Avvik eller uhell? Ugifte foreldre omkring 1800 – en sosial analyse. Utrykt hovedopgave, Bergens Universitet, 1982.
- Johansen, Hans Chr.: Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede. Odense, 1976.
- Johansen, Hans Chr.: Danish Population History 1600–1939. Odense, 2002.
- Jørgensen, Harald: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. København, 1940.
- Knudsen, Knud: Historisk sociologi og historie. I Claus Møller Jørgensen (red.): Historisk sociologi – modernitet, forandring, komparation. Århus, 1998.
- Krogh, Tyge: Bødlens og Natmandens Uærlighed. Historisk Tidsskrift, 1994, pp. 30–55.
- Kvindfolk 1, 1600–1900. En danmarkshistorie fra 1600–1980. Red. af Anne Margrete Berg, Lis Frost og Anne Olsen. København, 1984.
- Laslett, Peter: Preface (pp. ix–xv), Introduction (pp. 1–65) og The bastardy prone sub-society (pp. 217–240). I Laslett m.fl. (red.): Bastardy and its Comparative History. London, 1980.
- Løgstrup, Birgit: Jorddrot og offentlig administrator. København, 1983.
- Løkke, Anne: Døden i barndommen. København, 1998.
- Madsen, Agnete Birger: Barnemordersken på Aastrup – Ugifte mødre og uægte børn i et vendsysselsk landsogn i sidste halvdel af 1800-tallet. Hjørring, 2003.
- Mitterauer, Michael: Ledige Mütter. Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa. München, 1983.
- Møller, J. S.: Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. Fra Svangerskab til Daab og Kirkegang. København, 1940.
- Nedrebø, Yngve: »Til sin Barnefader udlagde hun...« Heimen, 1995/1, pp. 23–32.
- Nielsen, Beth Grothe: Letfærdige Qvindfolk. Århus, 1982.
- Norrie, Gordon: Det Danske Jordemødervæsens Historie. I W. Nellesmose (red.): Danmarks Jordemødre. Charlottenlund, 1935. Pp. 9–134.
- Rasmussen, Anna: Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet. Viborg, 1996.
- Risa, Lisabet: Mann og kvinne framfor loven. Rettspraksis i saker mot ugifte mødre. En gransking av rettsmateriale frå Stavanger amt,

9. Litteratur

- 1721–1741. I Eliassen og Sogner (red.): Bot eller bryllup. Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet. Norge, 1981. Pp. 22–38.
- Shorter, Edward: Kernefamiliens historie. Odense, 1979.
- Skrubbeltrang, Fridlev: Husmand og Inderste. København, 1940.
- Sogner, Sølvi: Illegitimacy in old Rural Society. I Åkerman m.fl. (red.): Chance and Change. Odense, 1978. Pp. 61–68.
- Sogner, Sølvi Bauge: Folkevekst og flytting 1–2. Oslo, 1979.
- Sogner, Sølvi: Barselkvinner på flyttefot og barnefedre på flukt. I Langholm og Sejersted (red.): Vandringer. Oslo, 1980. Pp. 108–129.
- Sogner, Sølvi og Jan Oldervoll: Fødsler utenfor ekteskap i lys av giftermålsmarked og økonomisk utvikling ca. 1800–1850. I Eliassen og Sogner (red.): Bot eller bryllup. Ugifte mødre og gravide bruder i det gamle samfunnet. Norge, 1981. Pp. 71–80.
- Sogner, Sølvi: Illegitimitet i et kjønns historisk perspektiv på maktstaden i tidlig nytid. I Anders Monrad Møller (red.): Folk og erhverv. Viborg, 1995. Pp. 33–45.
- Statistisk Tabelværk, 5. Række A 5 1905, Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. Aarhundrede. København, 1905.
- Søndergaard, Georg: Bogen om personnavne. Oprindelse, historie, brug. Århus, 1979.
- Thestrup, Anna: Kirkebøgenes til- og afgangslister. Fortid og nutid, 1971/24, pp. 529–544.
- Thomsen, Asbjørn Romvig: Ulykkelige skæbner – to historier om fødsel i dølgsmål og barnedrab fra 1770'ernes Salling. I Skivebogen, Historisk årbog for Skive og omegn, 92. bind 2001. Skive, 2001. Pp. 5–24.
- Thomsen, Asbjørn Romvig: Hor: om ægteskabsbruddets udbredelse og baggrund i 1700- og 1800-tallets landbosamfund. I Den jyske Historiker 2002, nr. 98–99. Højbjerg, 2002. Pp. 87–108.
- Thomsen, Asbjørn Romvig: Kildernes larmende tavshed – historien om et mystisk dødsfald i Lille Torum i det Herrens år 1778. I Skivebogen, Historisk årbog for Skive og omegn, 95. bind 2004. Skive, 2004. Pp. 50–58.
- Tomasson, Richard F.: Premarital Sexual Permissiveness and Illegitimacy in the Nordic Countries. Comparative Studies in Society and History, 1976/18, pp. 252–270.
- Viazzo, Pier Paolo: Illegitimacy and the European Marriage Pattern:

Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede?

Comparative Evidence from the Alpine Area. I Bonfield m.fl. (red.):
The World We Have Gained. Cornwall, 1986. Pp. 100–121.

Willert, Hanne: Store familier i små huse. København, 1992.

10. Oversigt over tabeller

Tabel 2.1:	s. 25	Andel ugifte over 20 år
Tabel 3.1:	s. 41	Kilder til personernes navne
Tabel 3.2:	s. 47	Forældrenes civilstand ved barnets undfangelse
Tabel 3.3:	s. 49	Antal genfundne personer
Tabel 3.4:	s. 50	Antal genfundne personer i 1. og 2. halvperiode
Tabel 3.5:	s. 54	Afstand mlm. føde- og dødssogn kontra socialgruppe
Tabel 4.1:	s. 69	Antallet af retsforfulgte og dømte før 1812
Tabel 5.1:	s. 76	Forældrenes tilknytning til barnets fødested
Tabel 5.2:	s. 77	Afstand fra forældrenes til barnets fødested
Tabel 5.3:	s. 78	De tre sognes andel af hhv. befolkningen og illegitimiteten
Tabel 5.4:	s. 79	De tre sognes sociale struktur 1801
Tabel 5.5:	s. 80	Forældrenes civilstand ved barnets undfangelse
Tabel 5.6:	s. 85	De ugifte forældres alder ved barnets fødsel og førstegangsviedes alder i to andre undersøgelser
Tabel 5.7:	s. 87	Førægteskabelige graviditeter i de tre sogne 1790–1830
Tabel 5.8:	s. 91	Førægteskabelige graviditeter i de tre sogne 1790–1830, periodevis
Tabel 5.9:	s. 92	Udsatte giftermål
Tabel 5.10:	s. 95	Forældrene – ægte eller uægte?
Tabel 5.11:	s. 96	Førægteskabelige graviditeter – bedsteforældrene
Tabel 5.12:	s. 97	Bedsteforældrenes næringsvej, 45 år gamle
Tabel 5.13:	s. 99	Bedsteforældrenes næringsvej ved den uægte fødsel
Tabel 5.14:	s. 101	Bedsteforældrenes økonomiske tilstand 1801

Tabel 5.15:	s. 102	Kombinationen af de ugifte forældres sociale baggrund
Tabel 6.1:	s. 109	Forældrenes ægteskabschancer
Tabel 6.2:	s. 111	Barnet v. moderens vielse/40-års fødselsdag
Tabel 6.3:	s. 114	Forældrenes og bedsteforældrenes næringsveje, 45 år gl., sammenlignet med folketællingerne 1801 og 1834
Tabel 6.4:	s. 116	Mødres og fædres næringsveje, 45 år gamle
Tabel 6.5:	s. 120	Afstand fra fødesogn til dødssogn/opholdssted ved folketællingen 1845
Tabel 6.6:	s. 122	De uægte børns opholdssted ved folketællingerne 1787, 1801 og 1834 (0–10 år gamle)
Tabel 6.7:	s. 128	Børns og forældres ægteskabschancer
Tabel 6.8:	s. 129	Børns, mødres og bedsteforældres næringsveje, 45 år gl.
Tabel 6.9:	s. 134	Forældrene – bastardy prone?
Tabel 6.10:	s. 136	Genganger-indeksværdi kontra illegitimitetskvotient
Tabel 6.11:	s. 149	Faddere ved 8 uægte og 16 ægte fødsler 1794–1800
Tabel 6.12:	s. 150	De ugifte mødres børn – ægte som uægte

11. Oversigt over figurer

- Figur 2.1:** s. 19 Andel uægte fødsler i Danmark 1650–1950
- Figur 2.2:** s. 22 Andel uægte børn pr. landsdel 1725–1813, landsogne
- Figur 2.3:** s. 23 Illegitimiteten i landsogne, købstæder og hovedstaden 1650–1900
- Figur 2.4:** s. 27 Andel uægte børn i Vesteuropa 1650–1950
- Figur 3.1:** s. 38 Andel uægte børn 1720–1870 i Junget, Torum og Selde sogne

Bilag 1: Talgrundlag, den danske illegitimitet 1650–1950

Figur 2.1, s. 19, illustrerer følgende tal:

1650–1659	9,2%	1763–1774	3,7%	1860–1869	11,1%
1660–1669	10,1%	1775–1783	5,6%	1870–1879	10,7%
1670–1679	7,9%	1784–1792	5,8%	1880–1889	9,9%
1680–1689	7,2%	1793–1800	5,7%	1890–1900	9,6%
1690–1699	6,7%	1801–1809	7,4%	1901–1910	10,7%
1700–1712	6,5%	1810–1819	8,9%	1911–1920	11,4%
1713–1724	5,5%	1820–1829	8,6%	1921–1930	10,8%
1725–1737	5,1%	1830–1839	9,8%	1931–1940	9,4%
1738–1750	4,6%	1840–1849	11,5%	1941–1950	8,4%
1751–1762	3,6%	1850–1859	11,1%		

Tallene 1801–1950 stammer fra hhv. Statistisk Tabelværk 1905, tabel 90, pp. 106–107, og Tomasson, tabel 1, p. 253. Nedenfor gennemgås kildegrundlag og beregningsmetoder for angivelserne fra hhv. 1650–1699, 1700–1774 og 1775–1800:

(1) Den danske illegitimitetskvote 1650–1699

Nedenstående tabel kan opstilles ud fra originaltallene i Bang, pp. 69–70.

Tallene er baseret på kirkebøgerne fra:

- syv købstadssogne, nemlig Køge, Åkirkeby, Nakskov, Nyborg, Kolding, Ålborg Budolfi og Ribe Domsogn
- 35 landsogne spredt over hele landet

	Købstæder			Landsogne			Danmark		
	i alt	uægte	%	i alt	uægte	%	i alt	uægte	%
1650–59	4653	471	10,1	3679	292	7,9	8332	763	9,2
1660–69	4302	431	10,0	3080	314	10,2	7382	745	10,1
1670–79	4074	325	8,0	3539	280	7,8	7613	605	7,9
1680–89	3894	288	7,4	3506	247	7,0	7400	535	7,2
1690–99	3925	243	6,2	3926	284	7,2	7851	527	6,7

(2) Den danske illegitimitetskvote 1700–1774

Originaltallene er hentet fra Georg Hansen, bilagene C. III og C. IV, pp. 213–214. For perioden 1700–1724 oplyses kun følgende, omfattende tal for 179 enkeltsogne:

	1700–1712		1713–1724	
	i alt	% uægte	i alt	% uægte
Danmark	30846	6	32074	5

For perioden 1725–1774 gives nedenstående tal, dækkende 298 landsogne (bilag C. I, pp. 198–213). Antallet af uægte er beregnet ud fra Hansens angivelser af det samlede antal fødsler og illegitimitetskvo-tienten.

	1725–1737			1738–1750		
	i alt	uægte	%	i alt	uægte	%
Vendsyssel, Han hrdr.	4267	247	5,79	4382	199	4,54
Øvrige Jylland	24181	1008	4,17	24066	927	3,85
Fyn	6497	296	4,56	7030	282	4,01
Sjælland	14740	557	3,78	15682	481	3,07
Lolland-Falster	4416	125	2,84	4227	104	2,46
Danmark	54101	2234	4,13	55387	1993	3,60

	1751–1762			1763–1774		
	i alt	uægte	%	i alt	uægte	%
Vendsyssel, Han hrdr.	4392	96	2,19	4401	102	2,32
Øvrige Jylland	9127	142	1,56	9426	153	1,62
Fyn	4835	156	3,23	5481	183	3,34
Sjælland	15003	330	2,20	15416	330	2,14
Lolland-Falster	3571	54	1,52	3336	56	1,69
Danmark	36928	779	2,11	38060	824	2,17

(3) Den danske illegitimitetskvote 1775–1800

Originaltallene i tabellen nedenfor er hentet fra Johansen (1976), tabel II.a, pp. 164–167. Dertil skal dog siges, at der i nogle tilfælde har været uoverensstemmelser mellem summen af de enkelte stifters

angivelser og de i Johansens tabel angivne sumtal for »Hele Danmark«. I disse tilfælde har jeg betragtet de enkelte bispeindberetninger som primærkilde og benyttet de deraf fremkomne sumtal i mine beregninger.

Tal uden noter er hentet direkte fra Johansens angivelser, mens tal med noter i mangel af originaltal er beregnet således:

- a) Beregnet som et gennemsnit af de foregående 5 år og de efterfølgende 5 år.
- b) Beregnet som et gennemsnit af de foregående 5 år og de efterfølgende 3 år.
- c) Beregnet som en procentdel af årets samlede antal fødsler. Da den københavnske kvotient kendes for perioderne 1775–79 og 1780–85 (20 og 22%) og 1801–09 (26%) og jeg har forudsat en jævn stigning, er de uægte beregnet til at omfatte følgende andel af det samlede antal fødsler: 1786–1790: 23%; 1791–1795: 24%; 1796–1800: 25%. De meget lave officielle angivelser for perioderne 1788–1795 og 1798–1799 er betragtet som fejlagtige og derfor ikke benyttet, ligesom angivelsen for 1800, der viser den modsatte tendens og angiver en illegitimitetskvotient på 39%.
- d) Sammenregningen omfatter beregnede tal.

Bispeindberetninger om fødte 1775–1800 (fortsættes næste side):

år	København		Sjælland (u. Kbh.)		Fyn og Lolland-Falster		Ribe	
	i alt	uægte	i alt	uægte	i alt	uægte	i alt	uægte
1775	2893	563	7640	264	5810	276	3651	112
1776	2714	506	7285	231	4927	239	3203	89
1777	2761	551	7562	244	5097	219	3142	97
1778	2794	577	7753	232	5494	226	3112	97
1779	2920	635	7664	243	5314	237	3242	71
1780	2891	603	8035	235	5442	227	3250	128
1781	2840	622	7789	198	5052	236	3220	109
1782	2715	615	7235	214	4979	208	3062	118
1783	2912	654	7203	171	5227	227	3446	95
1784	3085	702	7031	185	4964	199	3475	101
1785	3004	611	6731	191	5088	234	3403	89
1786	2728 ^a	618 ^c	7148 ^a	195 ^a	5294 ^a	244 ^a	3656	97
1787	2728 ^a	618 ^c	7148 ^a	195 ^a	5294 ^a	244 ^a	3563 ^a	106 ^a
1788	2973	684 ^c	7060	223	5283	237	3619	103
1789	2299	529 ^c	7136	246	5550	292	3781	128
1790	2507	577 ^c	6619	213	5235	268	3529	121
1791	2403	577 ^c	6786	194	5586	271	3784	115
1792	2546	611 ^c	7887	111	5972	272	3875	91
1793	2379	571 ^c	7346	225	5583	251	3712	99
1794	2280	547 ^c	7302	189	5673	265	3896	122
1795	2119	509 ^c	7375	239	5394	250	3846	76
1796	2088	522 ^c	7301	233 ^b	5957	294 ^b	3726	94
1797	2324	581 ^c	8010	233 ^b	6146	294 ^b	3920	92
1798	3357	839 ^c	8244	235	6295	368	3851	112
1799	2357	589 ^c	7815	232	6370	342	4121	130
1800	2323	581 ^c	8135	280	5702	288	3636	116

Bispeindberetninger om fødte 1775–1800 (fortsat fra forrige side):

år	Aarhus		Viborg		Aalborg		Danmark	
	i alt	uægte	i alt	uægte	i alt	uægte	i alt	uægte
1775	3987	156	1761	76	2323	131	28065	1578
1776	3899	164	1759	95	2347	107	26134	1431
1777	3789	131	1597	100	2343	64	26291	1406
1778	3840	161	1656	81	2161	123	26810	1497
1779	3946	146	1584	68	2371	132	27041	1532
1780	4259	144	1841	68	2554	145	28272	1550
1781	4051	176	1841	97	2511	172	27304	1610
1782	3862	157	1783	95	2248	131	25884	1538
1783	3801	161	1662	73	2157	129	26408	1510
1784	3555	132	1621	69	2102	138	25833	1526
1785	3429	144	1680	80	2126	140	25461	1489
1786	3583	110	1717 ^a	76 ^a	2167	138	26293 ^d	1478 ^d
1787	3535	142	1717 ^a	76 ^a	1943	121	25928 ^d	1502 ^d
1788	3707	160	1703	55	2430	156	26775	1618 ^d
1789	3718	175	1701	67	2247	173	26432	1610 ^d
1790	3621	141	1661	69	2157	128	25329	1517 ^d
1791	3891	158	1670	70	2404	149	26524	1534 ^d
1792	4221	164	1845	83	2562	142	28908	1474 ^d
1793	4173	190	1725	82	2447	156	27365	1574 ^d
1794	4225	165	1695	48	2468	123	27539	1459 ^d
1795	4128	156	1815	67	2590	136	27267	1433 ^d
1796	3934	127	1657	78 ^b	2436	151	27099	1499 ^d
1797	4133	160	1806	78 ^b	2424	131	28763	1569 ^d
1798	4268	147	1935	87	2663	159	30613	1947 ^d
1799	4607	231	1936	87	2585	164	29791	1775 ^d
1800	3961	194	1668	98	2245	167	27670	1724 ^d

Bilag 2: Undersøgelsens personer

Dette bilag indeholder en oversigt over de 351 personer, der udgør grundlaget for min undersøgelse. Her gives – hvis jeg er i besiddelse af dem – de mest basale oplysninger til personernes identifikation:

- navn
- fødeår og –sogn
- år og sogn for første vielse (eller i mangel heraf eventuelt angivelse af, om personen blev gift eller ej)
- dødsår og –sogn

Personerne nævnes i forbindelse med de fødsler, de var involverede i – gengangerne optræder således flere gange.

Fødslerne er i nedenstående oversigt opstillet sognevis i kronologisk rækkefølge: først alle fødsler fra Junget sogn, dernæst fra Selde og til sidst fra Torum sogn.

Fødsel i Junget sogn, 1751

Barn: Jens Pedersen, født 1751 i Junget. **Moder:** Inger Rasmusdatter, født 1721 i Junget, gift 1756 i Nykøbing Mors, død 1762 i Nykøbing Mors. **Fader:** Peder Jensen Felbereder, født ca. 1720, gift 1756 i Nykøbing Mors, død 1794 i Nykøbing Mors.

Fødsel i Junget sogn, 1756

Barn: Ane Marie Jensdatter Zieger, født 1756 i Junget, gift, død 1827 i Nykøbing Mors. **Moder:** Inger Jespersdatter, født 1730 i Junget, aldrig gift, død 1803 i Nykøbing Mors. **Fader:** Jens Holst Zieger, født ca. 1716, gift 1747 i Frøslev, død 1783 i Skive købstad.

Fødsel i Junget sogn, 1769

Barn: Morten Villadsen, født 1769 i Junget, gift, død 1818 i Selde. **Moder:** Maren Christensdatter Bach, født 1750 i Junget, gift 1777 i Selde, død 1823 i Junget. **Fader:** Villads Mortensen.

Fødsel i Junget sogn, 1770

Barn: Christen Pedersen, født 1770 i Junget. **Moder:** Maren Gøl, gift 1760 i Junget. **Fader:** Peder Christensen.

Fødsel i Junget sogn, 1777 (1)

Barn: Karen Caspersdatter, født 1777 i Junget, aldrig gift, død 1777 i Junget. Moder: Anne Pedersdatter. Fader: Casper Jacobsen.

Fødsel i Junget sogn, 1777 (2)

Barn: Jacob Pedersen, født 1777 i Junget, gift 1818 i Junget, død 1850 i Torum. Moder: Anne Sophie Pedersdatter Gaardbo, født 1751 i Junget. Fader: Peder Jacobsen.

Fødsel i Junget sogn, 1785

Barn: Marianne Pedersdatter, født 1785 i Junget, aldrig gift, død 1787 i Junget. Moder: Maren Andersdatter, født 1756 i Junget. Fader: Peder Nielsen, gift.

Fødsel i Junget sogn, 1795

Barn: dødfødt dreng, født 1795 i Junget, aldrig gift, død 1795 i Junget. Moder: Mette Larsdatter, født ca. 1771 i Grinderslev, gift 1795 i Junget. Fader: Søren Nielsen, født ca. 1771 i Grinderslev, gift 1795 i Junget.

Fødsel i Junget sogn, 1802

Barn: Annanie Pedersdatter, født 1802 i Junget, aldrig gift, død 1857 i Junget. Moder: Sophie Knudsdatter Strømggaard, født 1776 i Junget, gift 1812 i Junget, død 1851 i Junget. Fader: Peder Stigsen, født ca. 1778 i Tise, gift 1806 i Torum, død 1830 i Tjele.

Fødsel i Junget sogn, 1803

Barn: Maren Pedersdatter Sloth, født 1803 i Junget, gift 1824 i Rybjerg, død 1864 i Rybjerg. Moder: Sidsel Nielsdatter, født 1769 i Nautrup, død 1854 i Rybjerg. Fader: Peder Stigsen, født ca. 1778 i Tise, gift 1806 i Torum, død 1830 i Tjele.

Fødsel i Junget sogn, 1804

Barn: Bodil Marie Pedersdatter, født 1804 i Junget, gift 1831 i Grinderslev. Moder: Birthe Kirstine Jeppesdatter, født ca. 1781 i Grinderslev (?), gift 1807 i Junget, død 1863 i Rybjerg. Fader: Peder Andersen Skade, født 1780 i Junget, gift 1807 i Junget, død 1824 i Grinderslev.

Fødsel i Junget sogn, 1814

Barn: Maren Andersdatter, født 1814 i Junget, gift 1839 i Junget, død 1877 i Junget. Moder: Maren Christensdatter, født 1780 i Selde, gift 1828 i Selde, død 1855 i Junget. Fader: Anders Christensen Torum, født 1788 i Torum, gift 1816 i Nykøbing Mors, død 1850 i Nautrup.

Fødsel i Junget sogn, 1819 (1)

Barn: Christen Axelsen, født 1819 i Junget, aldrig gift, død 1819 i Junget. Moder: Anne Jeppesdatter Bak, født 1793 i Junget, gift 1825 i Junget, død 1850 i Junget. Fader: Axel Larsen, født ca. 1795 i Tise, gift 1825 i Junget, død 1851 i Junget.

Fødsel i Junget sogn, 1819 (2)

Barn: Marianne Christensdatter, født 1819 i Junget. Moder: Anne Kirstine Jeppesdatter Furbo, født ca. 1797, gift 1825 i Nykøbing Mors, død 1869 i Nykøbing Mors. Fader: Christen Jensen Harre, født 1778 i Harre.

Fødsel i Junget sogn, 1820 (1)

Barn: Niels Pedersen, født 1820 i Junget, aldrig gift, død 1893 i Skive købstad. Moder: Maren Mikkelsdatter Gøl, født 1803 i Junget, gift 1830 i Grinderslev, død 1866 i Grinderslev. Fader: Peder Frandsen, født 1793 i Handberg, gift 1817 i Handberg, død 1850 i Handberg.

Fødsel i Junget sogn, 1820 (2)

Barn: Jens Christian Nielsen, født 1820 i Junget, gift 1854 i Vile, død 1894 i Rybjerg. Moder: Maren Jensdatter Dyhr, født 1788 i Åsted, gift 1824 i Roslev, død 1866 i Vile. Fader: Niels Eriksen, født 1783 i Selde, gift 1817 i Junget, død 1849 i Junget.

Fødsel i Junget sogn, 1820 (3)

Barn: Jens Christian Christiansen, født 1820 i Junget, gift 1848 i Estvad, død 1900 i Estvad. Moder: Anne Cathrine Knudsdatter, født 1800 i Jebjerg, aldrig gift, død 1841 i Lyby. Fader: Christian Knudsen, født 1802 i Estvad, gift 1829 i Skive, død 1855 i Hindborg.

Fødsel i Junget sogn, 1822 (1)

Barn: Christen Nielsen Bundgaard, født 1822 i Junget, gift 1856 i Junget, død 1898 i Junget. Moder: Maren Christensdatter Bundgaard, født 1792 i Junget, gift 1826 i Junget, død 1868 i Junget. Fader: Niels Christensen, født 1790 i Selde, gift 1822 i Åsted, død 1849 i Åsted.

Fødsel i Junget sogn, 1822 (2)

Barn: Anne Kirstine Hansdatter, født 1822 i Junget, gift 1849 i Junget, død 1909 i Junget. Moder: Mette Mortensdatter, født 1796 i Junget, gift 1830 i Junget, død 1860 i Junget. Fader: Hans Jensen Mulvad, født 1799 i Selde, gift 1832 i Selde, død 1852 i Selde.

Fødsel i Junget sogn, 1823 (1)

Barn: Christian Mehlsen, født 1823 i Junget, gift 1855 i Selde, død 1890 i Selde. Moder: Else Christensdatter, født 1796 i Selde. Fader: Mehlsen Jensen, født 1799 i Torum.

Fødsel i Junget sogn, 1823 (2)

Barn: Iver Andersen, født 1823 i Junget, aldrig gift, død 1824 på Fur. Moder: Maren Thomasdatter, født 1791 i Torum, gift 1823 i Junget, død 1856 i Åsted. Fader: Anders Iversen, født 1795 i Åsted, gift 1823 i Junget, død 1878 i Åsted.

Fødsel i Junget sogn, 1823 (3)

Barn: Anne Marie Pedersdatter, født 1823 i Junget, gift 1856 i Grinderslev, død 1903 i Viborg Søndre sogn. Moder: Maren Mikkelsdatter Gøl, født 1803 i Junget, gift 1830 i Grinderslev, død 1866 i Grinderslev. Fader: Peder Frandsen, født 1793 i Handberg, gift 1817 i Handberg, død 1850 i Handberg.

Fødsel i Junget sogn, 1826

Barn: Elisabeth Christensdatter, født 1826 i Junget, aldrig gift, død 1835 i Junget. Moder: Kirsten Mortensdatter, født 1802 i Junget, gift 1826 i Junget, død 1832 i Junget. Fader: Christen Sørensen Kræmmer.

Fødsel i Junget sogn, 1829

Barn: Marie Cathrine Sørensdatter, født 1829 i Junget, aldrig gift, død 1877 i Torum. Moder: Maren Mikkelsdatter Gøl, født 1803 i Junget, gift 1830 i Grinderslev, død 1866 i Grinderslev. Fader: Søren Pedersen Durup, født 1800 i Durup, gift 1840 i Agerskov, død 1876 i Selde.

Fødsel i Junget sogn, 1830 (1)

Barn: Christen Jensen Bak, født 1830 i Junget, gift, død 1895 i Junget. Moder: Pauline Kirstine Marie Simonsdatter, født 1809 i Jebjerg, gift 1836 i Selde, død 1885 i Strandby. Fader: Jens Christensen Bak, født 1797 i Torum, gift 1842 i Højslev, død 1848 i Højslev.

Fødsel i Junget sogn, 1830 (2)

Barn: Jens Henriksen, født 1830 i Junget, gift 1854 i Torum, død 1896 på Fur. Moder: Christine Sørensdatter, født 1800 i Junget, gift 1830 i Junget, død 1834 i Selde. Fader: Henrik Jensen, født 1796 i Nautrup, gift 1830 i Junget, død 1862 i Selde.

Fødsel i Junget sogn, 1830 (3)

Barn: Anne Dorthe Sørensdatte, født 1830 i Junget. **Moder:** Kirsten Larsdatte, født 1799 i Harre, gift 1832 i Skive. **Fader:** Søren Jensen Flovtrup, født 1797 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1750 (1)

Barn: Jeppe Christensen, født 1750 i Selde. **Moder:** Inger Poulsdatte Møjbæk, født 1722 i Selde, gift 1759 i Selde, død 1802 i Selde. **Fader:** Christen Madsen, født 1718 i Roslev, gift 1746 i Roslev, død 1790 i Rybjerg.

Fødsel i Selde sogn, 1750 (2)

Barn: Bodil Christensdatte, født 1750 i Selde, aldrig gift, død 1759 i Selde. **Moder:** Elisabeth Hansdatte, født 1727 i Selde, gift 1762 i Skive, død 1799 i Skive købstad. **Fader:** Christen Pedersen Bjørsgaard, født 1719 i Selde, gift 1756 i Torum, død 1789 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1753

Barn: Maren Jensdatte, født 1753 i Selde, gift 1798 i Selde, død 1826 i Selde. **Moder:** Kirsten Larsdatte, født 1728 i Selde, gift 1764 i Selde, død 1806 i Selde. **Fader:** Jens Madsen Sohn, født 1724 på Fur, gift, død 1798 på Fur.

Fødsel i Selde sogn, 1771 (1)

Barn: Jacob Andersen, født 1771 i Selde. **Moder:** Maren Nielsdatte Lergrav, født 1745 i Torum, gift 1778 i Selde, død 1804 i Torum. **Fader:** Anders Jacobsen, født 1745 i Torum.

Fødsel i Selde sogn, 1771 (2)

Barn: Christian Jensen Kjærgaard, født 1771 i Selde, gift, død 1821 i Skive købstad. **Moder:** Christiane Nielsdatte Skytte, født 1748 Lihme, gift 1785 i Selde, død 1823 i Skive købstad. **Fader:** Peder Jensen.

Fødsel i Selde sogn, 1772

Barn: Jens Jensen, født 1772 i Selde, aldrig gift, død 1772 i Selde. **Moder:** Inger Jensdatte Bak-Skrædder, født 1742 i Selde, gift 1779 i Selde. **Fader:** Jens Olesen, født 1740 i Harre.

Fødsel i Selde sogn, 1774

Barn: Niels, født 1774 i Selde. **Moder:** Maren Nielsdatte Lergrav, født 1745 i Torum, gift 1778 i Selde, død 1804 i Torum. **Fader:** ?.

Fødsel i Selde sogn, 1776

Barn: Bodil Pedersdatter, født 1776 i Selde, aldrig gift, død 1781 i Selde. Moder: Anne Christensdatter, født 1744 i Selde, aldrig gift, død 1800 i Selde. Fader: Peder Mortensen Kjærgaard, født 1749 i Torum, gift 1779 i Åsted, død 1815 i Lødderup.

Fødsel i Selde sogn, 1782

Barn: Karen Johansdatter, født 1782 i Selde, gift. Moder: Anne Larsdatter, født 1757 i Selde. Fader: Johan.

Fødsel i Selde sogn, 1783

Barn: Frederikke Frederiksdatter Væverpige, født 1783 i Selde, aldrig gift, død 1857 i Selde. Moder: Karen Jensdatter, født 1753 i Junget, aldrig gift, død 1823 i Selde. Fader: Frederik Andersen Bak, født 1743 i Selde, aldrig gift, død 1838 i Torum.

Fødsel i Selde sogn, 1787

Barn: dødfødt pige, født 1787 i Selde, aldrig gift, død 1787 i Selde. Moder: Kirsten »Adolphsdatter« Merch, født 1751 i Torum, aldrig gift, død 1787 i Selde. Fader: Simon Wiebjerg.

Fødsel i Selde sogn, 1789

Barn: Jens Thomsen, født 1789 i Selde, aldrig gift, død 1794 i Selde. Moder: Bodil Christensdatter, født 1764 i Selde, gift 1797 i Selde, død 1834 i Alstrup. Fader: Thomas Jensen, født 1761 i Torum, gift 1792 i Torum, død 1839 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1791

Barn: Christen Thomsen, født 1791 i Selde. Moder: Bodil Christensdatter, født 1764 i Selde, gift 1797 i Selde, død 1834 i Alstrup. Fader: Thomas Jensen, født 1761 i Torum, gift 1792 i Torum, død 1839 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1797

Barn: Maren Henriksdatter, født 1797 i Selde, gift 1818 i Selde. Moder: Mette Jensdatter, født 1773 i Selde, gift 1801 i Selde, død 1850 i Selde. Fader: Henrik Jensen, født 1775 i Junget, gift 1801 i Selde, død 1820 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1799

Barn: Johanne Nielsdatter, født 1799 i Selde. Moder: Anne Marie Thomasdatter, født 1773 i Torum. Fader: Niels Christian Andersen Kudsk, gift.

Fødsel i Selde sogn, 1800

Barn: Birthe Marie Andersdatter, født 1800 i Selde, aldrig gift, død 1802 i Selde. **Moder:** Kirsten Jeppesdatter, født 1781 i Selde, gift 1805 i Selde, død 1869 i Durup. **Fader:** Anders Jensen Hinnerup, født 1778 i Selde, gift 1805 i Selde, død 1856 i Durup.

Fødsel i Selde sogn, 1803 (1)

Barn: Jeppe Jensen Jahn, født 1803 i Selde, gift 1836 på Fur, død 1857 på Fur. **Moder:** Kirsten Jensdatter Lindum, født 1779 i Selde, gift 1806 i Torum, død 1865 i Selde. **Fader:** Jens Christensen Møller, født 1776 i Selde, gift 1807 i Selde, død 1855 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1803 (2)

Barn: Jens Christiansen, født 1803 i Selde, gift 1831 i Torum, død 1874 i Torum. **Moder:** Anne Marie Jensdatter, født 1771 i Junget, gift 1816 i Selde, død 1836 i Torum. **Fader:** Christian Jensen Skomager, født 1781 i Selde, gift 1810 i Selde, død 1846 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1808

Barn: Hans Mikkelsen Graver, født 1808 i Selde, gift 1837 i Virring, død 1876 i Vivild. **Moder:** Anne Margrethe Christensdatter, født 1785 i Selde, gift 1811 i Selde, død 1861 i Åsted (Junget kb). **Fader:** Mikkel Hansen Podemester, født ca. 1777, gift 1811 i Selde, død 1860 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1809

Barn: Christen Christiansen, født 1809 i Selde, aldrig gift, død 1809 i Selde. **Moder:** Marie Kirstine Christensdatter, født 1781 i Thisted købstad, gift 1810 i Selde, død 1853 i Selde. **Fader:** Christian Jensen Skomager, født 1781 i Selde, gift 1810 i Selde, død 1846 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1810

Barn: Peder Mathiassen Selde, født 1810 i Selde, gift 1840 i Udby-neder, død 1882 i Udbyneder. **Moder:** Maren Pedersdatter Åsted, født 1781 i Åsted, gift 1823 på Fur, død 1856 på Fur. **Fader:** Mathias Jensen, født 1788 i Selde, gift 1814 i Durup.

Fødsel i Selde sogn, 1811

Barn: Anne Sophie Jensdatter, født 1811 i Selde, gift 1834 i Oddense, død 1882 i Oddense. **Moder:** Maren Christensdatter, født ca. 1780 i Grinderslev, aldrig gift, død 1824 i Lyby. **Fader:** Jens Thomsen Hald, født 1781 i Ørslevkloster.

Fødsel i Selde sogn, 1812 (1)

Barn: dødfødt dreng, født 1812 i Selde, aldrig gift, død 1812 i Selde. Moder: Anne Jensdatter. Fader: Jens Andersen.

Fødsel i Selde sogn, 1812 (2)

Barn: Jens Thomsen, født 1812 i Selde, gift 1839 i Junget, død 1888 i Roslev. Moder: Anne Nielsdatter, født 1776 i Junget, gift 1796 i Selde, død 1844 i Selde. Fader: Thomas Jensen, født 1761 i Torum, gift 1792 i Torum, død 1839 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1814

Barn: Jens Nielsen, født 1814 i Selde, aldrig gift, død 1815 i Selde. Moder: Frederikke Frederiksdatter Væverpige, født 1783 i Selde, aldrig gift, død 1857 i Selde. Fader: Niels Komstsen Kurup, født 1779 i Hvidbjerg.

Fødsel i Selde sogn, 1815 (1)

Barn: Niels Thomsen, født 1815 i Selde, gift 1842 i Junget, død 1884 i Junget. Moder: Anne Nielsdatter, født 1776 i Junget, gift 1796 i Selde, død 1844 i Selde. Fader: Thomas Jensen, født 1761 i Torum, gift 1792 i Torum, død 1839 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1815 (2)

Barn: Jens Christian Christiansen, født 1815 i Selde, gift 1840 i Grinderslev, død 1880 i Grinderslev. Moder: Frederikke Christensdatter. Fader: Christian Jensen Skomager, født 1781 i Selde, gift 1810 i Selde, død 1846 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1817

Barn: Niels Christensen Nex, født 1817 i Selde, gift 1848 på Fur, død 1897 på Fur. Moder: Maren Pedersdatter Åsted, født 1781 i Åsted, gift 1823 på Fur, død 1856 på Fur. Fader: Christen Knudsen Garder, født 1790 i Vejrum, gift 1826 i Skovby, død 1862 i Skovby.

Fødsel i Selde sogn, 1818

Barn: Maren Thomasdatter, født 1818 i Selde, gift 1843 i Selde, død 1913 i Åsted. Moder: Anne Nielsdatter, født 1776 i Junget, gift 1796 i Selde, død 1844 i Selde. Fader: Thomas Jensen, født 1761 i Torum, gift 1792 i Torum, død 1839 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1819

Barn: Jens Nielsen, født 1819 i Selde, gift 1853 i Selde, død 1904 i Selde. Moder: Frederikke Frederiksdatter Væverpige, født 1783 i Selde, aldrig gift, død 1857 i Selde. Fader: Niels Rasmussen, født ca. 1782, aldrig gift, død 1830 i Resen.

Fødsel i Selde sogn, 1820 (1)

Barn: Inger Christiansdatter, født 1820 i Selde, gift 1853 i Skive, død 1893 i Borbjerg. **Moder:** Anne Jensdatter Post, født 1787 i Junget, gift 1845 i Junget, død 1865 i Torum. **Fader:** Christian Jensen Dyhr, født 1795 i Åsted, aldrig gift, død 1872 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1820 (2)

Barn: Niels Christian Andersen, født 1820 i Selde, gift 1849 i Grinderslev, død 1899 i Tise. **Moder:** Maren Nielsdatter, født 1796 i Selde, gift 1822 i Selde, død 1834 i Viborg Tugthus. **Fader:** Anders Christian Olsen, født ca. 1785 i Grønning, gift 1822 i Selde, død 1828 i Grinderslev.

Fødsel i Selde sogn, 1821 (1)

Barn: Johanne Kirstine Nielsdatter, født 1821 i Selde, aldrig gift, død 1838 i Selde. **Moder:** Mette Christensdatter, født 1796 i Selde, gift 1833 i Selde, død 1870 i Selde. **Fader:** Niels Christian Nielsen Torumgaard, født 1802 i Torum, gift 1831 i Vejle, død 1842 i Hover.

Fødsel i Selde sogn, 1821 (2)

Barn: Karen Christensdatter, født 1821 i Selde, aldrig gift, død 1832 i Selde. **Moder:** Maren Pedersdatter Morgen, født 1786 i Selde, aldrig gift, død 1848 i Junget. **Fader:** Christen Poulsen, født 1798 i Selde, gift 1836 i Selde, død 1837 i Torum.

Fødsel i Selde sogn, 1822 (1)

Barn: Anne Cathrine Pedersdatter, født 1822 i Selde, gift 1854 i Nykøbing Mors, død 1892 i Nykøbing Mors. **Moder:** Sophie Marie Mortensdatter, født 1797 i Åsted, gift 1836 i Nykøbing Mors. **Fader:** Peder Christian Nielsen.

Fødsel i Selde sogn, 1822 (2)

Barn: Christen Jensen, født 1822 i Selde, aldrig gift, død 1822 i Selde. **Moder:** Bodil Christensdatter, født 1800 i Selde, aldrig gift, død 1822 i Selde. **Fader:** Jens Nielsen Vinde, født 1793 i Skive landsogn, gift 1821 i Ørslevkloster, død 1869 i Skive købstad.

Fødsel i Selde sogn, 1822 (3)

Barn: Hans Christian Laursen, født 1822 i Selde, gift 1853 i Selde, død 1856 i Selde. **Moder:** Christiane Jensdatter Mulvad, født 1792 i Selde, gift 1828 i Selde, død 1865 i Selde. **Fader:** Lars Christensen, født 1789 i Selde, aldrig gift, død 1861 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1824

Barn: Jens Nielsen, født 1824 i Selde, aldrig gift, død 1824 i Selde.

Moder: Else Nielsdatter, født 1799 i Selde, gift 1825 i Junget, død 1871 i Tise (Junget kb). **Fader:** Niels Jensen Skov, født 1782 i Torum, gift 1825 i Junget, død 1860 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1826

Barn: Jens Johansen, født 1826 i Selde, aldrig gift, død 1826 i Selde.

Moder: Anne Jensdatter Post, født 1787 i Junget, gift 1845 i Junget, død 1865 i Torum. **Fader:** Johan Dideriksen.

Fødsel i Selde sogn, 1827

Barn: Maren Pedersdatter Post, født 1827 i Selde, gift 1873 i Selde.

Moder: Anne Jensdatter Post, født 1787 i Junget, gift 1845 i Junget, død 1865 i Torum. **Fader:** Peder Nielsen Batum, født 1785 i Selde, gift 1819 i Selde, død 1835 i Selde.

Fødsel i Selde sogn, 1828

Barn: Anne Kirstine Nielsdatter, født 1828 i Selde, gift 1867 i Salling herreders tinghus. **Moder:** Anne Pedersdatter, født 1802 i Tønndering, aldrig gift, død 1862 i Selde. **Fader:** Niels Pedersen, født 1803 i Ørre, gift 1832 i Tirstrup, død 1882 i Feldballe.

Fødsel i Selde sogn, 1829

Barn: dødfødt dreng, født 1829 i Selde, aldrig gift, død 1829 i Selde. **Moder:** Dorthe Christensdatter Bak, født 1794 i Torum, gift 1831 i Selde, død 1856 i Junget. **Fader:** Christen Jacobsen, født 1802 i Øster Assels, gift 1831 i Selde, død 1876 i Junget.

Fødsel i Selde sogn, 1830

Barn: Maren Nielsdatter Kringel, født 1830 i Selde, aldrig gift, død 1869 i Selde. **Moder:** Anne Pedersdatter, født 1802 i Tønndering, aldrig gift, død 1862 i Selde. **Fader:** Niels Pedersen, født 1803 i Ørre, gift 1832 i Tirstrup, død 1882 i Feldballe.

Fødsel i Torum sogn, 1751

Barn: Kirsten »Adolphsdatter« Merch, født 1751 i Torum, aldrig gift, død 1787 i Selde. **Moder:** Anne Christensdatter, født 1731 i Torum. **Fader:** Adolph Casper Merch, gift 1740 i Nykøbing Mors, død 1758 i Nykøbing Mors.

Fødsel i Torum sogn, 1752

Barn: Mette Mehlsensdatter, født 1752 i Torum, aldrig gift, død 1753 i Torum. **Moder:** Kirstine Marie Eriksdatter Hegelund, født 1722 i Torum, aldrig gift, død 1768 i Skive købstad. **Fader:** Mehlsen Nielsen, født 1730 i Junget.

Fødsel i Torum sogn, 1758

Barn: Johanne, født 1758 i Torum. **Moder:** Helvig Thomasdatter, født 1730 i Junget. **Fader:** ?.

Fødsel i Torum sogn, 1769

Barn: Christen Pedersen Kudsk, født 1769 i Torum, gift, død 1853 i Grinderslev. **Moder:** Maren Lauridsdatter, født 1751 i Torum, gift 1773 i Torum. **Fader:** Peder Christensen Kudsk, født ca. 1746, gift 1773 i Torum, død 1815 i Junget.

Fødsel i Torum sogn, 1772 (1)

Barn: Peder Nielsen Moesgaard, født 1772 i Torum, gift, død 1846 i Grønning. **Moder:** Karen Nielsdatter Moesgaard, født 1747 i Junget, gift 1785 i Torum, død 1841 i Grønning. **Fader:** Niels Olsen, gift.

Fødsel i Torum sogn, 1772 (2)

Barn: Hans Hansen, født 1772 i Torum. **Moder:** Anne Margrethe. **Fader:** Hans Pedersen.

Fødsel i Torum sogn, 1776

Barn: Kirsten Madsdatter, født 1776 i Torum, aldrig gift, død 1787 i Torum. **Moder:** Sidsel Christensdatter Vendelbo, født 1750 i Torum, aldrig gift, død 1817 i Torum. **Fader:** Mads Nielsen.

Fødsel i Torum sogn, 1777 (1)

Barn: Christen Jensen, født 1777 i Torum, aldrig gift, død 1784 i Torum. **Moder:** Anne Nielsdatter Moesgaard, født 1744 i Junget, aldrig gift, død 1823 i Torum. **Fader:** Jens Hansen, gift.

Fødsel i Torum sogn, 1777 (2)

Barn: Anne Sørensdatter, født 1777 i Torum, aldrig gift, død 1777 i Torum. **Moder:** Anne Iversdatter, født 1737 i Tise, aldrig gift, død 1783 i Viborg Tugthus. **Fader:** Søren Nielsen Quist, født 1760 i Torum, gift 1791 i Torum, død 1812 i Torum.

Fødsel i Torum sogn, 1777 (3)

Barn: Dorthe Jeppesdatter Bundgaard, født 1777 i Torum, gift 1814 i Grinderslev, død 1848 i Grinderslev. Moder: Mette Jensdatter Bundgaard, født 1747 i Junget. Fader: Jeppe Villadsen, født 1747 i Torum, gift 1787 i Torum, død 1806 i Torum.

Fødsel i Torum sogn, 1777 (4)

Barn: Søren Hansen, født 1777 i Torum. Moder: Anne Rasmusdatter Smed, født 1748 i Torum, aldrig gift, død 1815 i Torum. Fader: Hans Jensen Kisum, født 1728 i Krejbjerg, gift 1756 i Hjerk, død 1781 i Tøndering.

Fødsel i Torum sogn, 1778

Barn: Karen, født 1778 i Torum. Moder: Anne Cathrine, født ca. 1755, aldrig gift, død 1778 i Torum. Fader: ?.

Fødsel i Torum sogn, 1780

Barn: Dorthe Jensdatter, født 1780 i Torum. Moder: Sidsel Christensdatter Vendelbo, født 1750 i Torum, aldrig gift, død 1817 i Torum. Fader: Jens Pedersen Møjbæk, født 1721 i Torum, gift 1759 i Selde, død 1803 i Selde.

Fødsel i Torum sogn, 1784

Barn: dødfødt barn, født 1784 i Torum, aldrig gift, død 1784 i Torum. Moder: Anne Nielsdatter, født 1753 i Torum. Fader: ?.

Fødsel i Torum sogn, 1791

Barn: Maren Thomasdatter, født 1791 i Torum, gift 1823 i Junget, død 1856 i Åsted. Moder: Mette Jeppesdatter, født 1761 i Torum, gift 1792 i Torum, død 1827 i Junget. Fader: Thomas Jensen, født 1761 i Torum, gift 1792 i Torum, død 1839 i Junget.

Fødsel i Torum sogn, 1793

Barn: Rasmus Jensen, født 1793 i Torum, gift 1819 på Fur, død 1832 på Fur. Moder: Dorthe Rasmusdatter, født 1756 i Torum, gift 1798 i Torum, død 1836 i Torum. Fader: Jens Larsen eller Jens Villadsen.

Fødsel i Torum sogn, 1796 (1)

Barn: Jens Christensen Justesen, født 1796 i Torum, gift 1838 i Torum, død 1875 i Torum. Moder: Dorthe Sørensdatter, født 1772 i Torum, gift 1808 i Torum, død 1838 i Torum. Fader: Christen Jensen Justesen, født ca. 1763 i Durup, gift 1808 i Torum, død 1848 i Torum.

Fødsel i Torum sogn, 1796 (2)

Barn: Marianne Madsdatter, født 1796 i Torum. Moder: Anne Cathrine Christiansdatter (Margrethe Christensdatter), født 1762 i Øster Hassing, gift 1785 i Øster Hassing. Fader: Mads Andersen, født 1769 i Hygum.

Fødsel i Torum sogn, 1796 (3)

Barn: Mehlsen Christensen, født 1796 i Torum, aldrig gift, død 1796 i Torum. Moder: Dorthe Jacobsdatter, født 1771 i Torum, aldrig gift, død 1827 i Torum. Fader: Christen Poulsen, født ca. 1766 i Durup, gift 1798 i Vile, død 1825 i Vile.

Fødsel i Torum sogn, 1796 (4)

Barn: Poul Christensen, født 1796 i Torum, aldrig gift, død 1796 i Torum. Moder: Dorthe Jacobsdatter, født 1771 i Torum, aldrig gift, død 1827 i Torum. Fader: Christen Poulsen, født ca. 1766 i Durup, gift 1798 i Vile, død 1825 i Vile.

Fødsel i Torum sogn, 1797

Barn: Jacob Jensen, født 1797 i Torum, gift 1828 i Bråby, død 1882 i Vester Egede. Moder: Else Nielsdatter Himmelbo. Fader: Jens Christensen.

Fødsel i Torum sogn, 1798

Barn: Jens Christensen, født 1798 i Torum, gift 1827 i Åsted, død 1873 i Junget. Moder: Anne Sørens datter, født 1767 i Junget, gift 1800 i Junget, død 1855 på Fur. Fader: Christen Jensen Tise, født 1762 i Junget, gift, død 1826 i Grinderslev.

Fødsel i Torum sogn, 1799

Barn: Else Jensdatter, født 1799 i Torum, aldrig gift, død 1800 i Torum. Moder: Dorthe Sørens datter, født 1772 i Torum, gift 1808 i Torum, død 1838 i Torum. Fader: Jens Christensen.

Fødsel i Torum sogn, 1803

Barn: Else Marie Henriksdatter, født 1803 i Torum, gift 1840 i Torum, død 1878 i Nautrup. Moder: Dorthe Sørens datter, født 1772 i Torum, gift 1808 i Torum, død 1838 i Torum. Fader: Henrik Bertelsen, født 1777 i Åsted, død 1839 i Tøndering.

Fødsel i Torum sogn, 1808

Barn: Marianne Hansdatter, født 1808 i Torum, aldrig gift, død 1808. Moder: Elisabeth Nielsdatter, født 1783 i Sæby, gift 1809 i Torum, død 1860 i Tøndering. Fader: Hans Davidsen Humle, født ca. 1778 i Tise, gift 1809 i Torum, død 1843 i Tøndering.

Fødsel i Torum sogn, 1809

Barn: Karen Marie Villadsdatter, født 1809 i Torum, gift 1837 i Feldingbjerg, død 1895 i Lee. Moder: Marianne Christensdatter, født ca. 1786 i Grinderslev, gift 1811 i Gammelstrup, død 1839 i Gammelstrup. Fader: Villads Larsen, født ca. 1780 i Grinderslev, aldrig gift, død 1857 i Grinderslev.

Fødsel i Torum sogn, 1812 (1)

Barn: Anne Sørensdatter, født 1812 i Torum, gift 1839 i Torum, død 1857 i Ullits. Moder: Kirsten Andersdatter, født 1780 i Torum, gift 1813 i Torum, død 1867 i Torum. Fader: Søren Christensen Smed, født 1786 i Åsted, gift 1814 i Torum, død 1840 i Torum.

Fødsel i Torum sogn, 1812 (2)

Barn: Søren Jeppesen, født 1812 i Torum, gift 1848 i Torum, død 1901 i Torum. Moder: Anne Sørensdatter, født 1783 i Torum, gift 1814 i Torum, død 1864 i Selde. Fader: Jeppe Christian Pedersen, født ca. 1785 i Tise, gift 1814 i Torum, død 1875 i Selde.

Fødsel i Torum sogn, 1812 (3)

Barn: Christen Christensen, født 1812 i Torum, gift 1850 i Balling. Moder: Mette Christensdatter, født 1786 i Torum, gift 1815 i Torum, død 1857 i Jebjerg. Fader: Christen Eriksen, født 1784 i Roslev.

Fødsel i Torum sogn, 1813

Barn: Inger Pedersdatter, født 1813 i Torum. Moder: Anne Kirstine Jensdatter, født 1789 i Selde, gift 1817 i Torum, død 1861 i Torum. Fader: Peder Simonsen, født 1792 i Skive landsogn.

Fødsel i Torum sogn, 1814 (1)

Barn: Dorthe Kirstine Pedersdatter, født 1814 i Torum, aldrig gift, død 1814 i Torum. Moder: Karen Christensdatter, født 1778 i Rybjerg, gift 1819 i Selde, død 1866 i Selde. Fader: Peder Nielsen Batum, født 1785 i Selde, gift 1819 i Selde, død 1835 i Selde.

Fødsel i Torum sogn, 1814 (2)

Barn: Christen Nielsen, født 1814 i Torum, aldrig gift, død 1814 i Torum. Moder: Johanne Jensdatter, født 1784 i Torum, aldrig gift, død 1862 i Grinderslev. Fader: Niels Komstsen Kurup, født 1779 i Hvidbjerg.

Fødsel i Torum sogn, 1815 (1)

Barn: Claudiane Pedersdatter, født 1815 i Torum, aldrig gift, død 1899 i Rybjerg. Moder: Karen Christensdatter Hauge, født 1785 i Rybjerg, aldrig gift, død 1870 i Rybjerg. Fader: Peder Poulsen, født 1796 i Nautrup, gift 1827 i Århus Vor Frue, død 1840 i Århus Vor Frue.

Fødsel i Torum sogn, 1815 (2)

Barn: Jeppe Christian Jensen, født 1815 i Torum, aldrig gift, død 1815 i Torum. Moder: Else Jeppesdatter, født 1794 i Torum, gift 1817 i Torum, død 1830 i Torum. Fader: Jens Larsen Graugaard, født 1784 i Nautrup, gift 1815 i Lyby, død 1852 i Grinderslev.

Fødsel i Torum sogn, 1816

Barn: Henrik Jensen, født 1816 i Torum, gift 1842 i Åsted, død 1890 i Torum. Moder: Anne Jensdatter Post, født 1787 i Junget, gift 1845 i Junget, død 1865 i Torum. Fader: Jens Henriksen, født ca. 1768 i Tise, gift, død 1839 i Åsted.

Fødsel i Torum sogn, 1817

Barn: Johanne Christensdatter, født 1817 i Nykøbing Mors, aldrig gift, død 1817 i Torum. Moder: Marianne Jeppesdatter, født 1789 i Torum, gift 1822 i Grinderslev, død 1871 i Kopperup. Fader: Christen Christensen Tøving, født 1784 i Galtrup.

Fødsel i Torum sogn, 1818

Barn: Christen Nielsen, født 1818 i Torum, aldrig gift, død 1818 i Torum. Moder: Karen Jeppesdatter, født 1792 i Torum, gift 1819 i Grinderslev, død 1874 i Grinderslev. Fader: Niels Nielsen Hald, født 1784 i Ørslevkloster, gift 1819 i Grinderslev, død 1864 i Grinderslev.

Fødsel i Torum sogn, 1820

Barn: Anne Jensdatter, født 1820 i Torum. Moder: Helvig Jensdatter, født 1799 i Torum, gift 1824 i Torum, død 1888 i Rybjerg. Fader: Jens Jensen Volling, født 1789 i Volling, gift 1816 i Jebjerg.

Fødsel i Torum sogn, 1822 (1)

Barn: Niels Jacobsen Aagaard, født 1822 i Torum, gift 1863 i Tøndering, død 1874 i Torum. Moder: Else Thomasdatter, født 1798 i Torum, gift 1827 i Torum, død 1883 i Torum. Fader: Jacob Nielsen Batum, født 1800 i Selde, gift 1827 i Torum, død 1862 i Torum.

Fødsel i Torum sogn, 1822 (2)

Barn: Anne Christensdatter, født 1822 i Torum, aldrig gift, død 1827 i Torum. Moder: Johanne Christensdatter Skov, født 1801 i Torum, gift 1829 i Torum, død 1830 i Torum. Fader: Christen Olsen, født 1787 i Torum, gift 1812 i Torum, død 1871 i Junget.

Fødsel i Torum sogn, 1825 (1)

Barn: Anne Jørgensdatter, født 1825 i Torum, gift 1851 i Torum, død 1902 i Torum. Moder: Anne Kirstine Jensdatter, født 1792 i Torum, aldrig gift, død 1870 i Torum. Fader: Jørgen Poulsen, født 1771 i Mønsted, gift 1797 i Flye.

Fødsel i Torum sogn, 1825 (2)

Barn: Christen Christensen Aasted, født 1825 i Torum, gift 1857 i Torum. Moder: Bodil Nielsdatter Bak, født 1799 i Junget, gift 1828 i Torum, død 1889 i Junget. Fader: Christen Christensen Aasted, født 1793 i Åsted, gift 1828 i Torum, død 1871 i Junget.

Fødsel i Torum sogn, 1825 (3)

Barn: Dorthe Marie Villadsdatter, født 1825 i Torum, gift 1858 i Viborg Søndre sogn, død 1899 i Viborg Søndre sogn. Moder: Kirsten Larsdatter, født 1801 i Torum, gift 1833 i Torum, død 1864 i Lyby. Fader: Villads Nielsen Bønding, født 1801 i Resen, gift 1829 i Resen, død 1879 i Resen.

Fødsel i Torum sogn, 1827 (1)

Barn: Dorthe Jensdatter, født 1827 i Torum, gift 1849 i Torum, død 1909 i Torum. Moder: Maren Jacobsdatter, født 1802 i Torum, gift 1838 i Torum, død 1870 i Torum. Fader: Jens Christensen Justesen, født 1796 i Torum, gift 1838 i Torum, død 1875 i Torum.

Fødsel i Torum sogn, 1827 (2)

Barn: Knud Jensen, født 1827 i Torum, gift 1866 i Selde, død 1915 i Selde. Moder: Else Thomasdatter, født 1798 i Torum, gift 1827 i Torum, død 1883 i Torum. Fader: Jens Christian Jensen, født 1797 i Nautrup.

Fødsel i Torum sogn, 1828

Barn: Mikkkel Peter Espersen, født 1828 i Torum, aldrig gift, død 1828 i Torum. Moder: Else Jeppesdatter, født 1799 i Torum, gift 1829 i Torum, død 1882 i Junget. Fader: Esper Mikkelsen Gøl, født 1807 i Junget, gift 1829 i Torum, død 1872 i Junget.

Bilag 2: Undersøgelsens personer

Fødsel i Torum sogn, 1830

Barn: død u. navn, pige, født 1830 i Torum, aldrig gift, død 1830 i Torum. **Moder:** Anne Kirstine Larsdatter, født 1809 i Torum, gift 1834 i Torum, død 1843 i Junget. **Fader:** ?.

Bilag 3: Sager vedrørende de enkelte fødsler

Sager vedrørende de uægte børn og deres forældre, fordelt på de enkelte fødsler. Sagerne er fundet i Landsarkivet for Nørrejylland (LAN) og Rigsarkivet (RA). Proveniensnumrene fra Landsarkivet dækker over:

- B 3 A: Skivehus amt
- B 4: Viborg amt
- B 8: Ringkøbing amt
- B 13: Viborg amtstue
- B 24: Viborg landsting
- B 24 A: Viborg landsoverret
- B 35: Nykøbing Mors byfoged
- B 43: Skive byfoged
- B 43 A: Salling herredsfoged
- B 44: Fjends og Nørlyng herredsfoged
- B 46: Sønderlyng og Middelsom herredsfoged
- B 78 A: Hjerm og Ginding herredsfoged
- B 204: Viborg tugthus
- B 469 A: Skive købstads forligskommission
- D 19: Nykøbing Mors rådstue

Jeg har ved en del af amtssagerne og en enkelt herredsfogedssag blot angivet sagsnummeret; kender man det, er det uproblematisk vha. journalen at finde frem til myndighedens indkomne og afsendte breve (journalsager og kopibøger). Det gælder følgende sagstyper fra amtsarkiverne:

- Viborg amt: A (justitssager), D (fattigvæsenssager) og K (alimentationssager)
- Thisted amt: D (alimentationssager) og Fv (fattigvæsenssager)
- Skanderborg amt: K (alimentationssager)

Ellers er der præcise henvisninger til de enkelte protokoller og pakker, fulgt af en parentes med angivelse af sidetal, sagsnummer, dato eller årstal.

Fødsel i Junget sogn, 1751:

LAN: B 35–21 (482a)

RA: Nykøbing Mors byfogedregnskaber (1751)

Fødsel i Junget sogn, 1756:

RA: Nykøbing Mors byfogedregnskaber (1756)

Fødsel i Junget sogn, 1777 (1):

LAN: B 3 A-4 (394), B 43 A-2 (215b-216a, 218b)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1777

Fødsel i Junget sogn, 1777 (2):

LAN: B 3 A-4 (339–340, 374, 416–417), B 43 A-2 (124a-b, 138a)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1777

Fødsel i Junget sogn, 1785:

LAN: B 43 A-4 (363a)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1785

Fødsel i Junget sogn, 1795:

LAN: B 4–22 (357), B 4–40 (1795/1836, 1795/1886, 1795/2090), B 4–58 (2090), B 43–201 (8.1.1795), B 43–398 (8.1.1795, 12.1.1795, 13.1.1795, 17.1.1795, 24.1.1795, 21.2.1795, 7.3.1795)

RA: Viborg amtsregnskab 1795

Fødsel i Junget sogn, 1802:

LAN: Viborg amt (1830 D 114), B 4–891 (26b), B 44–83 (343b-344a), B 44–354 (1830/364), B 46–68 (185b-186a)

Fødsel i Junget sogn, 1803:

LAN: Viborg amt (1835 A 192), B 4–979 (360b-361a), B 24 A-93 (139a), B 43–53 (364–365, 375, 380, 396, 402–403), B 43–59 (1835/12), B 43–491 (uordnet), B 43 A-51 (262b-263a)

Fødsel i Junget sogn, 1804:

LAN: B 13–436 (398, 567), B 43 A-7 (427b-428a), B 43 A-47 (161b, 163b-166a, 168a-169a), B 43 A-62 (20.7.1807), B 43 A-296 (4.11–21.12.1807)

Fødsel i Junget sogn, 1814:

LAN: Thisted amt (1817 D 105), Viborg amt (1822 K 70), B 43–491 (uordnet)

Fødsel i Junget sogn, 1819 (2):

LAN: Viborg amt (1821 K 37), B 35–125 (149a-151a)

Fødsel i Junget sogn, 1820 (1):

LAN: Viborg amt (1823 A 223, 1823 A 252, 1823 K 66, 1826 K 78, 1828 K 24, 1829 K 4), B 78 A-82 (168a-b), B 78 A-101 (1826/12)

Fødsel i Junget sogn, 1820 (3):

LAN: Viborg amt (1830 K 109)

Fødsel i Junget sogn, 1822 (2):

LAN: Viborg amt (1827 K 90, 1830 K 95, 1830 K 106, 1831 K 31), B 43–491 (uordnet)

Fødsel i Junget sogn, 1823 (2):

LAN: Viborg amt (1824 D 107)

Fødsel i Junget sogn, 1823 (3):

Som fødsel i Junget sogn 1820 (1), se ovenfor

Fødsel i Junget sogn, 1829:

LAN: Viborg amt (1835 K 153)

Fødsel i Selde sogn, 1753:

LAN: B 43 A-160 (440b-441a)

Fødsel i Selde sogn, 1771 (1):

LAN: B 3 A-3 (445–446, 461–462, 465–465), B 3 A-4 (416–417), B 3 A-6 (25), B 43–212 (12.3.1784), B 43 A-4 (288a-289a, 290a, 291b, 293a-b)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1783

Fødsel i Selde sogn, 1771 (2):

LAN: Viborg amt (1815/500, 1816/302), B 469 A-1 (47b, 56b-57a), B 469 A-4 (1815/8)

Fødsel i Selde sogn, 1797:

LAN: B 4–891 (44b, 68b), B 43–202 (35a-b)

Fødsel i Selde sogn, 1799:

LAN: B 13–432 (310–311, 405, 593)

RA: Viborg amtsregnskab 1800

Fødsel i Selde sogn, 1803 (1):

LAN: B 43–491 (uordnet)

Fødsel i Selde sogn, 1803 (2):

LAN: B 43–491 (uordnet)

Fødsel i Selde sogn, 1810:

LAN: Viborg amt (1810/5561, 1811/968, 1815/641, 1816/476), B 43–491 (uordnet)

Fødsel i Selde sogn, 1811:

LAN: B 43–491 (uordnet)

Fødsel i Selde sogn, 1815 (1):

LAN: Viborg amt (1815/285, 1815/456)

Fødsel i Selde sogn, 1820 (1):

LAN: Viborg amt (1821 K 15, 1828 K 29), B 43–491 (uordnet)

Fødsel i Selde sogn, 1820 (2):

LAN: B 24 A-91 (292a-295a), B 43 A-51 (70a-82a), B 204–58 (350b-351a, 385b), B 204–148 (3506), B 204–475 (118)

Fødsel i Selde sogn, 1822 (1):

LAN: Thisted amt (1828 D 40, 1828 D 130, 1845 Fv 53), Viborg amt (1846 A 5, 1824 D 57, 1830 D 67, 1828 K 3), Nykøbing Mors byfoged (1828/61, 1828/75–76, 1828/109, 1828/398, 1828/430), D 19–3349 (319b, 320b-321a)

Fødsel i Selde sogn, 1822 (2):

LAN: Viborg amt (1822 K 31)

Fødsel i Selde sogn, 1827:

LAN: Viborg amt (1828 A 36, 1828 A 37, 1863 A 8d, 1863 A 15b, 1863 A 15g, 1828 K 4, 1833 K 54, 1834 K 100), B 43–203 (158a-159a), B 43 A-49 (101a)

Fødsel i Selde sogn, 1828:

LAN: Viborg amt (1831 A 225, 1831 K 89, 1833 K 97, 1834 K 12, 1834 K 66, 1835 K 4, 1835 K 114), B 8–893 (8.1.1807), B 8–911 (1807/2), B 8–919 (1807/2), B 44–83 (448b-449a), B 44–354 (1831/344, 1831/509, 1831/526, 1831/529), B 44–380 (1831/509, 1831/526)

Fødsel i Selde sogn, 1830:

Som fødsel i Selde sogn 1828, se ovenfor

Fødsel i Torum sogn, 1751:

LAN: B 35–21 (468a-475a, 479b, 481b, 484a)

RA: Nykøbing Mors byfogedregnskaber (1751, 1752)

Fødsel i Torum sogn, 1752:

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1752

Fødsel i Torum sogn, 1772 (1):

LAN: B 43-SP 11 (742–744), B 43-SP 13 (904–907), B 43 A-SP 105 (98–99)

Fødsel i Torum sogn, 1776:

LAN: B 3 A-4 (316–317), B 43–3 (261a-b), B 43 A-2 (99b-100a, 102b)

RA: Skive byfogedregnskab 1776, Hald og Skivehus amters regnskab 1776 og 1777

Fødsel i Torum sogn, 1777 (1):

LAN: B 3 A-4 (374), B 43 A-2 (130a-b, 143b)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1777, Dueholm, Ørum og Vestervig amters regnskab 1777 og 1778

Fødsel i Torum sogn, 1777 (2):

LAN: B 3 A-2 (367–368, 378, 426, 451–452), B 3 A-4 (324–325, 373), B 3 A-7 (220b-221a, 225a), B 24–112 (66a-67a), B 24–324 (7.8.1777), B 24–588 (139–140), B 43 A-2 (117a-b, 118b-124a, 130a-134a, 135b, 139a, 142b-144a, 146b-149a, 153b-155b, 158a-b), B 204–57 (1149, 1165), B 204–58 (3b)

RA: Højesteret: dokumentbog 1777–1785 (6.1.1778), Højesteret: voteringsprotokol 1777 A (640–644), Danske Kancelli: rotuli 1778 (141b-142b), Danske Kancelli: jyske tegnelser 1773–1780 (579b-580a)

Fødsel i Torum sogn, 1777 (3):

LAN: B 3 A-4 (340–341, 374), B 43 A-2 (130a-b, 143b)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1777

Fødsel i Torum sogn, 1777 (4):

LAN: B 3 A-3 (219–220), B 3 A-4 (338–339)

Fødsel i Torum sogn, 1778:

LAN: B 3 A-2 (441–443), B 3 A-4 (395, 399, 564–566)

Fødsel i Torum sogn, 1780:

LAN: B 3 A-5 (394–395, 603–604, 607), B 43 A-4 (20a-21b, 23a-b, 29a, 30b-31b, 35b, 39a, 40b, 50a, 51b-52a, 53a-b)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1780 og 1781

Fødsel i Torum sogn, 1791:

LAN: B 3 A-5 (396, 665)

RA: Hald og Skivehus amters regnskab 1791

Fødsel i Torum sogn, 1793:

LAN: B 43 A-6 (42b-43b, 48b)

RA: Hald og Skiverhus amters regnskab 1793 (2. halvår)

Fødsel i Torum sogn, 1796 (1):

LAN: B 43 A-47 (1b-4b, 10a)

Fødsel i Torum sogn, 1796 (2):

RA: Viborg amtsregnskab 1796, Ringkøbing amtsregnskab 1796

Fødsel i Torum sogn, 1796 (3):

LAN: B 43 A-6 (472b), B 43 A-161 (178a)

RA: Viborg amtsregnskab 1796

Fødsel i Torum sogn, 1796 (4):

Som fødsel i Torum sogn 1796 (3), se ovenfor

Fødsel i Torum sogn, 1797:

LAN: B 43 A-6 (649a)

RA: Viborg amtsregnskab 1797

Fødsel i Torum sogn, 1798:

LAN: B 43-491 (uordnet), B 43 A-6 (724a-b)

RA: Viborg amtsregnskab 1798

Fødsel i Torum sogn, 1799:

LAN: B 43 A-7 (49b-50b)

RA: Viborg amtsregnskab 1799

Fødsel i Torum sogn, 1803:

LAN: B 43-491 (uordnet)

Fødsel i Torum sogn, 1808:

LAN: B 13-440 (pp. 192-193 og bilag 92-94)

Fødsel i Torum sogn, 1812 (1):

LAN: B 43-491 (uordnet)

Fødsel i Torum sogn, 1814 (1):

Se fødsel i Selde sogn 1827 ovenfor

Fødsel i Torum sogn, 1815 (1):

LAN: Viborg amt (1817/80, 1817/775), B 43-491 (uordnet), B 43 A-294 (19.10.1817)

Fødsel i Torum sogn, 1816:

LAN: Viborg amt (1818/50), B 43-491 (uordnet)

Fødsel i Torum sogn, 1820:

LAN: Viborg amt (1809/2141, 1810/4675, 1811/374, 1822 A 252, 1825 A 281, 1822 K 67, 1822 K 72, 1835 K 158a), Skanderborg amt (1835 K 1311), B 43-491 (uordnet)

Fødsel i Torum sogn, 1822 (1):

LAN: Viborg amt (1824 K 51, 1824 K 66, 1824 K 71), B 43-491 (uordnet)

Fødsel i Torum sogn, 1822 (2):

LAN: B 43-491 (uordnet)

Fødsel i Torum sogn, 1825 (1):

LAN: Viborg amt (1825 A 107, 1825 K 28, 1826 K 3, 1831 K 42, 1831 K 126, 1832 K 41, 1832 K 86, 1833 K 46, 1833 K 107, 1834 K 32, 1834 K 117)

Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede?

Fødsel i Torum sogn, 1825 (3):

LAN: Viborg amt (1825 K 71, 1826 K 18, 1826 K 27, 1827 K 88), B
43 A-48 (250b-251b, 254a-255a)

Navneregister

Navneregistret indeholder kun navne på historiske personer, der omtales i bogen. Et årstal med to bindestreger omkring betyder, at personen vides at have levet dette år, men fødsels- og dødsår kendes ikke. I nogle tilfælde er fødselsåret omtrentligt, uden at dette angives i registret. Stedfæstelsen af de enkelte personer er gjort ud fra skøn over, hvor personen boede længst tid eller i forbindelse med den begivenhed, der omtales i bogen.

- , Anne Cathrine (1755–1778), Torum: 124, 143
- , Jens (-1793-), omrejsende: 105
- Andersdatter, Birthe Marie (1805-), Selde: 17
- Andersen, Frederik: se F.A. Bach
- Andersen, Mads (1769-), Ramme: 82
- Bach, Frederik Andersen (1743–1838), Selde: 43
- Bajlum, Lars (-1796-), Skive: 82
- Batum, Jacob Nielsen (1800–1862), Torum: 115, 117
- Bertelsen, Henrik (1777–1839), Åsted: 73, 137
- Bønding, Villads Nielsen (1801–1879), Resen: 93
- Christensdatter, Anne (1731-), Torum: 55, 75, 76, 142
- Christensdatter, Anne (1744–1800), Selde: 44
- Christensdatter, Dorthe (1825-), Selde: 131
- Christensdatter, Maren (1780–1824), Selde: 44
- Christensdatter, Margrethe (1762-), Øster Hassing: 82
- Christensdatter, Mette (1796–1870), Selde: 84
- Christensdatter, Mette: se M.C. Skomager
- Christensdatter, Sidsel: se S.C. Vendelbo
- Christensen, Jens (-1799-), Skive: 73
- Christensen, Jens: se J.C. Dam
- Christensen, Jens: se J.C. Dyhr
- Christensen, Jens: se J.C. Justesen
- Christensen, Søren: se S.C. Smed
- Christiansdatter, Anne Cathrine (1762-), Skive: 81
- Christiansdatter, Inger (1820–1893), Selde: 63

Clausdatter, Else Marie: se E.M.C. Muusmann
Dam, Jens Christensen (-1778-), Torum: 124
Danæus, Jacob (1738–1793), præst i Nautrup-Sæby-Vile: 67, 139
Dyhr, Christian Jensen (1795–1872), Åsted: 63
Dyhr, Jens Christensen (1745-), Torum: 125
Espersen, Niels (1780–1862), Torum: 43
Frederiksdatter, Frederikke (1783–1857), Selde: 43, 130
Gartner, Niels Pedersen (1803–1882), Feldballe: 47
Gaardbo, Anne Sophie Pedersdatter (1751-), Junget: 15, 57
Henriksdatter, Else Marie (1803–1878), Torum: 74, 137
Hinnerup, Anders Jensen (1778–1856), Selde: 17
Iversdatter, Anne (1737–1783), Torum: 59, 125
Iversen, Anders (1795–1878), Åsted: 66, 104
Jacobsen, Peder (-1777-), Sallingsund: 15, 57
Jensdatter, Anne: se A.J. Post
Jensdatter, Dorthé (1780-), Torum: 43
Jensdatter, Else (1799–1800), Torum: 74
Jensdatter, Helvig (1774-), Selde: 88
Jensen, Anders: se A.J. Hinnerup
Jensen, Christen: se C.J. Justesen
Jensen, Christian: se C.J. Dyhr
Jensen, Hans: se H.J. Kisum
Jensen, Hans: se H.J. Mulvad
Jensen, Jens: se J.J. Volling
Jensen, Mathias (1788-), Durup: 64
Jensen, Morten (1777-), Selde: 88
Jensen, Thomas (1761–1839), Junget: 11, 70
Jeppesdatter, Kirsten (1781–1869), Selde: 17
Johansdatter, Birthe (-1782-), Vile: 67
Justesen, Christen Jensen (1763–1848), Torum: 73, 106, 137
Justesen, Jens Christensen (1796–1875), Torum: 73, 74, 137
Karensdatter, Anne (1830-), Jebjerg: 43
Kisum, Hans Jensen (1728–1781), Tøndering: 67
Knudsdatter, Karen (-1830-), Jebjerg: 43
Krag, Jens Groth (1747–1817), præst i Junget-Torum: 52
Kringel, Maren Nielsdatter (1830–1869), Selde: 47
Kühlmann, Bolette Christine (1786-), Selde: 17
Larsdatter, Kirsten (1801–1864), Torum: 93

- Larsen, Jens (1747–1800), Sulsted: 82
Leergrav, Maren Nielsdatter (1745–1804), Selde: 44
Mathiassen, Peder: se P.M. Selde
Merch, Adolph Casper (-1758), Nykøbing Mors: 55, 58, 142
Mortensdatter, Mette (1796–1860), Junget: 117
Mortensdatter, Sophie Marie (1797-), Nykøbing Mors: 126
Mortensen, Gravers (1792-), Selde: 126
Mulvad, Hans Jensen (1799–1852), Selde: 117
Muusmann, Else Marie Clausdatter, (1718-), Torum: 125
Muusmann, Lorentz von (1786–1852), Selde: 17
Møjbæk, Jens Pedersen (1721–1803), Selde: 43
Nielsdatter, Maren: se M.N. Kringel
Nielsdatter, Maren: se M.N. Leergrav
Nielsen, Christen (1728–1802), Øster Hassing: 82
Nielsen, Jacob: se J.N. Batum
Nielsen, Jens (1819–1904), Selde: 130
Nielsen, Niels Christian: se N.C.N. Torumgaard
Nielsen, Villads: se V.N. Bønding
Olesen, Christen (1712–1769), Selde: 44
Pedersdatter, Anne Cathrine (1822–1892), Nykøbing Mors: 126
Pedersdatter, Anne Sophie: se A.S.P. Gaardbo
Pedersdatter, Maren: se M.P. Åsted
Pedersen, David Vilhelm (-1778-), Torum: 125
Pedersen, Jacob (1777–1850), Junget: 15
Pedersen, Jens: se J.P. Møjbæk
Pedersen, Niels: se N.P. Gartner
Post, Anne Jensdatter (1787–1865), Selde: 63, 88, 140
Quist, Anne (-1751-), Nykøbing Mors: 142
Rasmusdatter, Anne: se A.R. Smed
Rasmussen, Niels (1782–1830), Resen: 130
Risum, Christian Jensen: se C.J. Dyhr
Salling, Søren (1739–1791), præst i Junget-Torum: 67, 140
Selde, Peder Mathiassen (1810–1882), Udbyneder: 64, 123
Skomager, Mette Christensdatter (-1751-), Nykøbing Mors: 141
Smed, Anne Rasmusdatter (1748–1815), Torum: 67
Smed, Søren Christensen (1786–1840), Torum: 43
Stjernholm, familien, Kjeldgård i Selde: 70
Sæhlens, Niels (1733–1799), Sæby: 71

Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede?

- Sørensdatte, Anne (1812–1857), Torum: 42
Sørensdatte, Birgitte (1734–1780), Rybjerg: 59, 143
Sørensdatte, Dorte (1772–1838), Torum: 73, 74, 105, 137
Thomasdatte, Else (1798–1883), Torum: 117
Thomasdatte, Maren (1791–1856), Åsted: 66
Torumgaard, Niels Christian Nielsen (1802–1842), Torum: 84
Ulriksen, David (1731–1781), Junget: 125
Vendelbo, Sidsel Christensdatte (1750–1817), Torum: 43
Villadsen, Søren (1747–1813), Torum: 73, 74, 106
Volling, Jens Jensen (1789-), Grønning: 119
Åsted, Maren Pedersdatte (1781–1856), Fur : 123

Dorthe Sørensdatter blev født 1772 i Møgeltorum som gårdmandsdatter. I 1838 døde hun samme sted som gårdmandskone. Helt normalt.

Alligevel var hendes liv ikke helt sædvanligt: i 1796 havde hun fået sit første uægte barn, i 1799 kom nummer to og i 1803 det sidste – alle tre med forskellige fædre. I 1808 giftede hun sig med faderen til det første barn, som i mellemtiden var blevet 12 år gammelt.

Vi befinder os i det danske landbosamfund omkring år 1800. Her kunne en tilsyneladende helt normal kernefamilie vise sig at have dybe rødder i illegitimiteten. Forfatteren giver et bud på, hvordan det kunne lade sig gøre – og viser samtidig, hvordan illegitimiteten omvendt også havde sine rødder i kernefamiliens historie og landbosamfundets sociale struktur og traditioner.

Dette betyder et opgør med den udbredte opfattelse, at den ugifte moder gennem hele historien har været et uønsket, udstødt og moralsk fordømt individ.

Bogen følger uægte børn, deres forældre og bedsteforældre fra de tre sogne Selde, Junget og Torum i Salling.

Asbjørn Romvig Thomsen (f. 1974) er arkivar på Rigsarkivet.